

T.C.

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

KUR'AN-I KERİM'DE HİDÂYETE ERME SEBEPLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan:

ENES YARIZ

Danışman:

PROF. DR. ZÜLFİKAR DURMUŞ

MALATYA – 2012

KUR'AN-I KERİM'DE HİDÂYETE ERME SEBEPLERİ

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan:

ENES YARIZ

Danışman:

PROF. DR. ZÜLFİKAR DURMUŞ

MALATYA – 2012

KABUL VE ONAY

Enes YARIZ tarafından hazırlanan “**Kur’an-ı Kerim’de Hidâyete Erme Sebepleri**” başlıklı bu çalışma, 18.07.2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

[Jüri Bşk. Ve Danışman]

Prof.Dr. Zülfikar DURMUŞ

[Üye]

Doç.Dr. Abdurrahman KASAPOĞLU

[Üye]

Doç.Dr. Abdurrahman ATEŞ

Prof. Dr. Çetin DOĞAN

Enstitü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. ZÜLFİKAR DURMUŞ'un danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım "**KUR'AN-I KERİM'DE HİDÂYETE ERME SEBEPLERİ**" başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Enes YARIZ

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ONUR SÖZÜ	II
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	VI
ÖNSÖZ	VII
ABSTRACT	X
GİRİŞ	1
1. Çalışmanın Konusu.....	1
2. Çalışmanın Önemi	2
3. Çalışmanın Amacı.....	2
4. Çalışmanın Kapsamı ve Sınırları	2
5. Çalışmanın Yöntemi	3

BİRİNCİ BÖLÜM

HİDÂYET VE HİDÂYETE DUYULAN İHTİYAÇ

A. HİDÂYET	4
A.1. Hidâyetin Sözlük Anlamı.....	4
A.2. Hidâyetin Terim Anlamı	6
A.3. Hidâyetin Kur'an'daki Anlamları	7
A.4. Hidâyetin Şekilleri	13
A.5. Hidâyetin Kısımları.....	14

A.5.1. Tüm Yaratılmışları Kapsayan Genel Hidâyet	14
A.5.2. Vahiy Yoluyla İnsanların Hidâyete Erdirilmesi	15
A.5.3. Doğru Yolu Bulmak İçin Çaba Gösterenin Hidâyete Erdirilmesi	15
A.5.4. Hidâyete Erenlerin Hidâyetlerinin Artırılması	16
A.5.5. Hidâyete Erenlerin Ahirette Cennete Ulaştırılması	16
B. HİDÂYETE DUYULAN İHTİYAÇ	18
B.1. İnsanın Yaratılış Amacı.....	18
B.2. İnsanın Tercihi ve Sorumluluğu	20
B.3. İnsan Hayatında Hidâyetin Önemi	25
B.4. Hidâyetin Mertebeleri	26

İKİNCİ BÖLÜM

HİDÂYETE ERMEDE ALLAH'IN VE İNSANIN ROLÜ

A. HİDÂYETE ERMEDE ALLAH'IN ROLÜ.....	35
A.1. Mutlak Yaratıcı Olarak Allah.....	35
A.2. Yol Gösterici Olarak Allah	36
A.3. Allah'ın Dilediği Kimseleri Hidâyete Erdirmesi	38
A.4. Hidâyeti Engelleyen Kişilik Özellikleri	40
B. HİDÂYETE ERMEDE İNSANIN ROLÜ	42
B.1. Hidâyet Bulmak İçin Çaba Gösterilmesi.....	42
B.2. Allah'tan Hidâyetin Dilenmesi.....	44
B.3. Kur'an'ı Okuma ve Anlamalarını Tedebbür Etme.....	47

B.4. Kur'an'a Tabi Olma	53
B.5. Peygamberlere Tabi Olma.....	55
B.6. İman Edip Salih Ameller İşleme	59
B.7. İhsanda Bulunanlardan Olma	65
B.8. Allah'a Tevekkül Etme	69
B.9. Günahlardan Tevbe Edip Allah'a Yönelme	72
B.10. Sabretme.....	75
SONUÇ	79
KAYNAKÇA	82

KISALTMALAR

as : Aleyhi's-Selam

b. : İbn

Bkz. : Bakınız

cc. : Celle celâlühü

çev. : Çeviri

Der. : Dergisi

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Fak. : Fakültesi

h. : Hicri

MÜFİAV: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı

ra : Radiyallahu anh

s. : Sayfa

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

ts. : Tarihsiz

Yay. : Yayınları, Yayınevi, Yayıncılık

yy. : Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

“Hidâyet” kavramı, tarih boyunca insanların zihninde birçok sorularla gündemde kalmıştır. İnsan, düşünen, düşündüklerini sorgulayan bir varlık olduğundan geçmişten günümüze değin bu kavramlar onun zihnini kurcalamaya devam etmektedir. Bu kavramın tarih boyunca tartışılmış olmasına rağmen halen hidâyetle ilgili insanların zihnini meşgul eden soruların olması, konunun bir hayli karmaşık olduğunu göstermektedir.

Kişinin hidâyetine vesile olan sebepleri bizzat İslam’ın temel kaynağı ve insanlığın hidâyet rehberi olan Kur’an’dan yola çıkarak ele almak en doğru yöntem olacaktır. Çünkü bu yol ile insan zihnini meşgul eden sorulara daha net cevaplar verilecek ve ikna edici sonuçlar ortaya çıkacaktır. Kur’an’a dayanarak yapılacak bir çalışmanın bir takım yararlar sağlayacağından, çalışmamızı “Kur’an-ı Kerim’de Hidâyete Erme Sebepleri” olarak adlandırdık.

Çalışmamızda hidâyet kavramı ve Allah’ın hidâyete erdirmedeki rolü üzerinde durarak, Allah’ın kimleri hidâyete erdirdiği, kimleri hidâyetinden mahrum bıraktığı ele alınmaktadır. İnsanın hidâyete ermedeki rolünün ve etkisinin ne olduğu, yaptıklarından sorumlu tutulup tutulmadığı gibi sorulara ilgili ayetleri ele alarak tefsirlere, meâllere, hadis, kelâm ve konuyla ilgili diğer kitaplara müracaat ederek cevaplar aramaya çalıştık.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın metodunu, yöntemini, önemini, amacını ve kapsamını ele aldık.

Birinci bölümde, Kur’an’da hidâyet kavramının semantik analizini hem lügat hem de terim itibariyle inceledik. Hidâyetin biçimlerine, kısımlarına ve mertebelerine değindik. İnsanın yaratılış amacını, irade özgürlüğü ve sorumluluğunu, hidâyetin önemini ele aldık.

İkinci bölümde, hidâyete ermede Allah’ın rolünden bahsettik. Bu bağlamda Allah’ın الخَالِقُ ve الهَادِي sıfatlarını, mutlak iradesi açısından dilediği kimseleri hidâyete erdirmesini ve hidâyete erdirmede kişilerin özelliklerini ve hidâyete ermede insanın

rolünü açıklamaya çalıştık. Bu bağlamda Kur'an'da kişinin hidâyete ermesine sebep teşkil eden eylemleri ve sıfatları irdeledik.

Tezin hazırlanmasında değerli vakitlerini ayıran ve yardımını esirgemeyen muhterem hocam Prof. Dr. Zülfikar DURMUŞ'a teşekkürü bir borç bilirim.

Enes YARIZ

MALATYA – 2012

**Yarız, Enes, “Kur’an’da Hidâyetin Sebepleri”, Yüksek Lisans Tezi,
Yöneten: Prof. Dr. Zülfikar Durmuş.**

ÖZET

“Kur’an’da Hidâyetin Sebepleri” adlı bu tezimizde Kur’an’da hidâyetin sebeplerini detaylı bir şekilde inceledik. Hidâyet kavramını, Allah’ın hidâyete erdirmedeki rolü üzerinde durarak, Allah’ın kimleri hidâyete erdirdiğini, kimleri hidâyetinden mahrum bıraktığını ele aldık. İnsanın hidâyete ermedeki rolünün ve etkisinin ne olduğu, yaptıklarından sorumlu tutulup tutulmadığı gibi sorulara cevaplar aradık. Tezimizi iki bölüme ayırdık.

Birinci bölümde, Kur’an’da hidâyet kavramının semantik analizini hem lügat hem de terim itibariyle inceledik. Hidâyetin biçimlerine, kısımlarına ve mertebelerine değindik. İnsanın yaratılış amacını, irade özgürlüğü ve sorumluluğunu irdeledik. Son olarak da hidâyetin önemine değindik.

İkinci bölümde, hidâyete ermede Allah’ın rolünden bahsettik. Bu bağlamda Allah’ın الْخَالِقُ ve الْهَادِي sıfatlarını, mutlak iradesi açısından dilediği kimseleri hidâyete erdirmesini, hidâyete erdirmediği kişilerin özelliklerini ve hidâyete ermede insanın rolünü irdeledik. Bu bağlamda Kur’an’da kişinin hidâyete ermesine sebep teşkil eden eylemleri ve sıfatları açıkladık.

Sonuç olarak, Allah’tan başka insanları hidâyete erdirecek hakiki bir fail olmadığı kanaatine vardık. Bununla birlikte Allah’ın hidâyete erdirdiği kimseler, Allah’ın onlar üzerinde olan lütfu ve rahmeti olmakla birlikte hür iradeleriyle tercih ve çabalarının sünnetullah gereği yaratılması olduğu kanısına vardık. Bunun, Allah’ın buna mecbur olmasından değil, sünnetullah gereği yaratılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Allah, hidâyet, Kur’an, insan, sorumluluk, irade.

**Yarız, Enes, “Reasons of The Right Way (Hidayat) in the Qur’an”,
Postgraduate Thesis. Director: Prof. Dr. Zülfikar Durmuş.**

ABSTRACT

We have examined the reasons of the right way (hidayat) in the Qur'an in a detailed manner in this thesis called "The Reasons of The Right Way in the Qur'an". Emphasizing the guidance concept and Allah's role in finding the true path, we have discussed about those who Allah leads finding the guidance and who Allah deprives of finding the true path. In this thesis, we have tried to find answers to the questions about what people's effects and roles are while finding the right way and whether they will be responsible for what they do. We have divided this thesis into two parts.

In the first part, we have examined the semantic analysis of the concept of the guidance both in the respect of word and term. We have touched upon the types, parts, and stages of the guidance. We have discussed the goal of creation of man, his free will and responsibilities and the importance of the right way.

In the second part, we have mentioned about Allah's role in finding the true path. In this regard, we have studied the attributes of Allah, his leading people who he wants to finding the right way in terms of his absolute power and characteristics of people who do not deserve finding the true path and the role of man in finding the right way. Finally, we explained the causal actions and the attributes in the Qur'an that help people find the right way.

In conclusion, we have reached a conclusion that there is no one who leads people the right way, but Allah. In addition to this, we have considered that people's finding the right way is Allah's favor and mercy on them and also their preferences and efforts which spring from their free will are created as a result of Sunnetullah. This is not that Allah has to do it; this is because of Allah's laws, that is, sunnetullah.

Key Words: Allah, The right way (hidayat), Qur'an, man, responsibility, will.

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu

Çalışmamızın konusu, Kur'an'ın en önemli kavramlarından biri olan "hidâyet"tir. Bu kavram, İslam düşüncesinde, kişinin iman dairesine girmesiyle başlayan ve ebedî kurtuluş cennet yurduna varma ile sonuçlanan süreci ifade etmektedir. Hidâyet, daha çok "kulun iradesi ve gücüyle mi? yoksa Allah'ın iradesi, takdiri ve yaratmasıyla mı?" gerçekleştiği açısından inceleme konusu olmuş, Kelâm ilminin belli başlı konuları arasında yer almıştır. Tarihsel süreç içerisinde önemli bir yer işgal etmiş, her dönemde tartışılmış ve hâlâ tartışılmaya da devam etmektedir. Hidâyet, irade, teklif, kulun sorumluluğu, imtihan, kurtuluş gibi her dönemde zihinleri meşgul eden konuları da kapsayan geniş bir yelpazeye sahiptir. Bundan dolayı çalışmamızda Kur'an-ı Kerim'de hidâyete zemin hazırlayan ve sebep olan faktörleri analiz edeceğiz. Analiz edeceğimiz faktörler şunlardır:

1. Hidâyet Bulmak İçin Çaba Gösterilmesi
2. Allah'tan Hidâyetin Dilenmesi
3. Kur'an'ı Okuma ve Anlamalarını Tedebbür Etme
4. Kur'an'a Tabi Olma
5. Peygamberlere Tabi Olma
6. İman Edip Salih Ameller İşleme
7. İhsanda Bulunanlardan Olma
8. Allah'a Tevekkül Etme
9. Günahlardan Tevbe Edip Allah'a Yönelme
10. Sabretme

2. Çalışmanın Önemi

“Hidâyet” konusu, insanın yaratılış gayesi, yaşam ve ölümü kapsayan süreçteki adâlet, kulun inancı, iradesi, fiili, sorumluluğu ve kurtuluşu gibi her dönemde tartışılan bir konu olması önemine işaret etmektedir.

Hidâyetin anlaşılması, hidâyete götüren sebeplerin bilinmesi, kişinin hidâyet yolunu bulmasını ve ona tabi olmasını kolaylaştıracak, zihnini meşgul eden sorulara ikna edici cevaplar bularak, dünya ve ahiret saadetini getirecektir.

Çalışmamızın konusundan da anlaşıldığı gibi, konunun dinimizin temel kaynağı Kur’an merkezli işlenmesi, konuyu daha da önemli kılmaktadır.

Ayrıca hidâyete sebep hazırlayan faktörlerin Kur’an’da araştırılması, konulu tefsire de katkı sağlayacaktır.

3. Çalışmanın Amacı

Günümüz insanının buhranlı durumu göz önüne alındığında bunun çaresinin hayat için bir gaye oluşturma olacağı görülecektir. İyi kötü yaptığı her amelin karşılığının olacağını ve bizzat kendisinin sorumlu tutulacağını bilen kişi, hayata daha farklı bakacak, bu bilinç ve sorumluluk duygusuyla daha dikkatli davranacaktır.

Bu bağlamda araştırmanın amacı, Kur’an’ın, kulun hidâyete erme konusundaki sebeplerini öncelikle kendisinden tespit etmek, insan hürriyet ve sorumluluğu açısından değerlendirmektir.

4. Çalışmanın Kapsamı ve Sınırları

Hidâyete ermeye sebep olan faktörler, Kur’an’da zikredilenlerle sınırlı kalmamaktadır. Zira kişinin, okuduğu bir kitap, işittiği bir söz, gördüğü bir eylem hidâyetine sebep olabilir. Fakat bunlar, tüm insanların hidâyete ermesi için genel sebepler değildir. Biz çalışmamızın konusunu belirlerken Kur’an’da herkes için hidâyete erme sebebini teşkil eden eylemler, söylemler ve sıfatlar üzerinde durduk. Dolayısıyla sadece هدى fiili ve türevlerini çalışmamızın konusu yaptık.

5. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmamızda öncelikle tasviri bir yöntem takip edilmiştir. Başlangıç aşamasında Arapça sözlüklere ve ansiklopedilere başvuruldu. Çalışmamız Kur'an merkezli olduğundan öncelikle tefsirlere başvurularak konunun genel çerçevesi belirlenmeye çalışıldı. Elde edilen bulgular tasviri yöntemle açıklanarak bazı karşılaştırma ve değerlendirmeler yapıldı. Ayrıca hadis, kelâm ve konu ile yakından ilgili olduğunu düşündüğümüz kaynaklara müracaat edildi.

BİRİNCİ BÖLÜM

HİDÂYET VE HİDÂYETE DUYULAN İHTİYAÇ

A. HİDÂYET

A.1. Hidâyetin Sözlük Anlamı

Hidâyet, يَهْدِي ، هَدَى sülasi fiilinden mastar olup, dalâletin¹ zıddıdır.² Bu fiilden türeyen çeşitli kalıplar; doğru yol, doğru yola ulaşma ve ulaştırma, yol gösterici, bir şeyi açıklama, saygın kişi, kişinin yaşantısı ve görünümü, her hangi bir şeyin ön kısmı veya benzeri, üzerinde ödül veya hediye takdim edilen tepsi, su yüzeyinde beliren kaya, boyun, kurbanlık maksadıyla Mekke'ye götürülen hayvan, himâye edilen kişi, esir, nikâhlanan kadın, hediye, yön, yönelme, kadın, ağır yük taşıyan devenin yürüyüşü, zayıf ve çelimsiz adam, sükûnet ve gündüz³ anlamlarında kullanılmaktadır. Konumuzla ilgili olanı ise, doğru yol, ona ulaşma ve ulaştırma anlamlarıdır.

Kur'an-ı Kerim'de hidâyet kelimesi hidâyet formuyla yer almamaktadır. Bu kavramdan türeyen çeşitli kalıplar 300'den fazla yerde tekrarlanmakta⁴ ve genellikle Allah'a izafe edilmektedir. Bununla birlikte mutlak manada ilahi vahye, başta Kur'an olmak üzere diğer semavi kitaplara, meleklerle, yine genel anlamda peygamberlere ve ismen İbrahim'e, Davud'a, Musa'ya Muhammed'e (as) ayrıca peygamberlerin ümmetlerine de nisbet edilmektedir.⁵

¹ Dalâlet için bkz. Râğıb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an*, Dimaşk, 1997, s. 509; Harman, Ömer Faruk, "Dalâlet", *DİA*, İstanbul, 1993, VIII. 429.

² el-Ezherî, Ebi Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzibü'l-Lüğa*, Dârü's-Sâdık, Kahire, VI. 378; İbn Fâris, Ebi'l Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya, *Mü'cemü Mekâyisi'l-Lüğa*, Dârü'l-Cil, Beyrut, 1991, VI. 42; Râğıb el-İsfahânî, 1997, s. 835; İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, 1994, IV. 353; Fîrûzâbâdî, Ebu Tâhir Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1987, s. 1733; Zebidî, Muhibbuddin Ebül-Feyz es-Seyyid Muhammed Mürtezâ, *Şerhü'l-Kâmûs el-Müsemmâ Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dârü'l-Fikr, yy. ts. X. 4087; Yavuz, Yusuf şevki, "Hidâyet", *DİA*, İstanbul, 1998, XVII. 473.

³ el-Ezherî, VI. 378; İbn Fâris, VI. 42; İbn Manzûr, IV. 353; Fîrûzâbâdî, s. 1733; Zebidî, X. 4087.

⁴ Bkz. Abdulbâkî, Muhammed Fuâd, *Mü'cemü'l-Müfrehes li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Dârü'l-Hadîs, Kahire, 1996, s. 823.

⁵ Yavuz, XVII. 473.

Hidâyet, karşılık beklemeden doğru yolu göstermek veya doğru yola koymak şeklinde gerçekleşmektedir. Birincisine, “irşâd” ikincisine ise “tevfik” denmektedir.⁶

Hidâyet sadece hayra yönelik olmaktadır. Bu sebeple hırsıza yol göstermeye hidâyet denilmez. فَاهْتَدُوا إِلَى صِرَاطِ الْجَنَّةِ “Artık onları cehennem yoluna yöneltip götürün.”⁷ ve مَنْ تَوَلَّاهُ فَإِنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ إِلَى عَذَابِ السَّعِيرِ “Kim şeytanı yoldaş edinirse bilsin ki (şeytan) kendisini saptıracak ve alevli ateşin azabına sürükleyecektir.”⁸ ayetlerinde hidâyetin şerde kullanımı ise, mecazi anlamda ve istihza içindir. Şu halde hidâyet, herhangi bir şeye mutlak şekilde rehberlik etmek olmayıp, içinde hayır bulunana rehberliktir.⁹

Allah’ın (cc.) isimlerinden الْهَادِي ise, يَهْدِي، هَدَى fiilinden ismi fail olup hidâyet eden, doğru yolu gösteren, delil, rehber, mürşid anlamlarına gelmektedir.¹⁰ Bu kavram, cahiliye devrinde çöldeki yolları iyi bilen, insanlara yol gösterip varacakları yerlere selâmetle götüren kişi için kullanılırdı. Zira o dönemde insanların çöllerde gidecekleri yolu bulmaları ölüm kalım meselesiydi. Bu sebeple yolu bilmeyen birinin yanında tecrübeli, güvenilir bir “hâdî”nin bulunması son derece önemli idi. Kur’an, bu kavramı insanın maddi hayatından alıp dini hayatına aktararak onu manevileştirmiş, aynı zamanda gerçek anlamda “hâdî”nin Allah olduğunu belirtmiştir.¹¹

Allah’ın “el-Hâdî” oluşu, genel ve özel olmak üzere iki çeşittir. Allah’ın tüm yaratılmışlara varlıklarını sürdürebilmeleri için faydalarına ve zararlarına olan şeyleri içgüdülerine (fitratlarına) yerleştirmesine genel hidâyet, mümin kuluna doğru yolu göstermesine ve ona muvaffak kılmasına ise özel hidâyet denmektedir. Allah’ın “el-Hâdî” ismiyle isimlenmesinin sebebi budur.¹²

⁶ İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, Medine, 1993, I. 27; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-Sâlikîn*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2005, I. 83-102.

⁷ Sâffat, 37/23.

⁸ Hac, 22/4.

⁹ Râğıb el-İsfahânî, s. 835.

¹⁰ Ayrıca “Hâdî”, yol, baston ve kılavuz gibi bir yere veya bir amaca ulaşmada yardımcı olan vasıta veya kişiler için de kullanılmaktadır. Bkz. Zebidî, X. 4087.

¹¹ İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Kevser Yay, Ankara, ts, s. 138.

¹² İbn Manzûr, IV. 353; es-Sâ'di, Abdurrahmân b. Nasır, *Tefsîrü'l-Kerîmi'r-Rahmân*, Beyrut, 1997, s. 30.

A.2. Hidâyetin Terim Anlamı

Âlimler hidâyetin terim anlamında ittifak etmeyip farklı şekillerde tanımını yapmışlardır. Râğıb el-İsfahânî, (ö. 425/1034) hidâyetin yumuşak ve güzel bir şekilde doğru yolda rehberlik olduğunu söylemiştir.¹³ İbn Manzûr, (ö. 711/1371) hidâyetin doğru yolu bulma ve açıklama anlamlarına geldiğini yazmıştır.¹⁴ Beğavî (ö. 516/1122) ve İbn Kesîr (ö. 774/1373) hidâyetin doğru yol anlamında İslam, doğru yola ulaşma anlamında Müslüman olma şeklinde iki anlamda kullanıldığını söylemektedirler.¹⁵

Çağdaş âlimlerden Sâ'dî (ö. 1376/1957) ise, hidâyeti şöyle açıklamaktadır: Gayri Müslim birinin İslam'ın dışındaki dinleri bırakıp İslam'ı benimsemesine İslam'a hidâyet, Müslüman birinin İslam'ın tüm öğretilerini öğrenip yaşamaya ise İslam'da hidâyettir.¹⁶

Ehl-i sünnete göre hidâyet, yüce Allah'ın kullarına hem doğru yolu göstermesi ve açıklaması hem de onların özgür iradeleriyle yaptıkları seçim üzerine doğru yola girme sonucunu yaratarak onları, küfür, şirk ve sapıklığın karanlığından kurtarıp doğru yol olan İslam'ın aydınlığına iletmesidir.¹⁷

Mutezileye göre hidâyet, Allah'ın kula doğru yolu beyan etmesidir.¹⁸ Mutezilenin bu görüşü, Ehl-i sünnet kelimcileri tarafından şu şekilde tenkit edilmiştir; Şayet hidâyet sadece doğru yolu göstermek olsaydı, Allah'ın Peygamber'den hidâyeti nefyetmesi doğru olmazdı. Zira Peygamber herkese doğru

¹³ Râğıb el-İsfahânî, s. 835.

¹⁴ İbn Manzûr, IV. 353.

¹⁵ Beğavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd, *Meâlimü't-Tenzil*, Beyrut, 1993, I. 41; İbn Kesîr, I. 19.

¹⁶ Sâ'dî, s. 30.

¹⁷ Ebu'l-İz ed-Dimeşkî, Ali b. Ali b. Muhammed, *Şerhü'l-Akîdetü't-Tahâviyye*, Riyad, 1997, s. 137; Sâbûnî, Nüreddin, *Mâtürîdiyye Akâidi*, çev. Bekir Topaloğlu, DİB. Yay. Ankara, 1998, s. 157; Gölcük, Şerafeddin, Süleyman, *Kelâm*, s. 231, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fak. Vakfı Yay. Konya, 1998; Karadeniz, Osman, "Hidâyet", *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşam Ansiklopedisi*, MÜİFAV, İstanbul, 1997, II. 269.

¹⁸ Zemahşerî, Ebu'l Kasım Muhammed b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakaikü't-Tenzil Ve Uyünü'l-Ekâvil*, Dârü İhyâi't-Türâsü'l-Arabî, Beyrut, 2003, I. 23; Tahâvî, s. 137; Bağdâdî, Ebu Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir, *Usûlü'd-Din*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1998, s. 77; Taftazânî, Mesud b. Ömer, *Şerhu'l-Makâsîd*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1989, IV. 309; Tahânevî, Muhammed b. Ali, *Keşşâfû Istulâhâtü'l-Funûn*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1989, II. 1532; Sâbûnî, s. 157.

yolu beyan etmiştir. Nitekim *وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ* “*Şüphesiz ki sen doğru bir yola çağırıyorsun;*”¹⁹ buna rağmen Allah, *إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ* “*Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola eriştirir.*”²⁰ şeklinde hitap ederek kendisinden hidâyete erdirme kabiliyetini nefyetmektedir. Bu da, Mutezilenin hidâyet, “doğru yolu göstermedir” şeklindeki anlayışının isabetli olmadığını ortaya koymaktadır.²¹

Tüm bu tanımlardan hidâyetin, hem Allah’ın kullara doğru yolu göstermesi ve açıklaması sonucu onların, küfür, şirk ve sapıklıktan kurtulup İslam’a girmeleri, hem de İslam’ın tüm öğretileriyle amel etmekle birlikte İslam üzerinde sebat göstermeleri olduğu anlaşılmaktadır.

A.3. Hidâyetin Kur’an’daki Anlamları

Hidâyet, Kur’an’da çok farklı anlamlarda geçmektedir. İlk dönem müfessirlerinden Mukatil b. Süleyman (ö. 150/767) ve sonrasında Suyûtî (ö. 911/1504) bu kelimenin Kur’an’da on yedi anlamda geçtiğini söylemektedirler.²² İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) ise, bu sayıyı yirmi dörde kadar çıkartmıştır.²³

Hidâyet kelimesinin Kur’an’daki başlıca anlamları şunlardır:

A.3.1. Doğru yol

إِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ “*İşte onlar Rablerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler.*”²⁴ *إِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ* “*De ki: “Allah’ın yolu asıl doğru yoldur.”*”²⁵ *وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ* “*Çünkü sen hiç şüphesiz hakka götüren dosdoğru bir yol*

¹⁹ Şûrâ, 42/52.

²⁰ Kasas, 28/56.

²¹ el-Eş’arî, Ebû’l Hasan Ali b. İsmâil, *el-İbâne an Usûli’l-Diyâne*, Mektebetü Dâri’l-Beyân, Şam, 1993, s. 147; İbn Kesîr, III. 380; Sâbûnî, s. 157.

²² Mukâtil, b. Süleyman, *el-Vüçûh ve’n-Nezâir*, İstanbul, 1993, s. 13; Süyûtî, Celaluddin, *el-İtkân fi Ulumi’l-Kur’an*, Mektebet’ü Nezzâr Mustafa el-Baz, Riyad, 1996, II. 490; Salih b. Abdillâh b. Humeyd, *Mevsûat’ü Nazretü’n-Naîm fi Mekârimi’l-Ahlâki’n-Nebi*, Dârü’l-Vesîle, Cidde, 2004, VIII. 3570.

²³ Mukatil, b. Süleyman, s. 13; Süyûtî, II. 490; Salih b. Abdillâh b. Humeyd, VIII. 3570.

²⁴ Bakara, 2/5.

²⁵ Bakara, 2/120; En’âm, 6/7.

فُلْ إِنَّ²⁷ ”. *Selâm, doğru yola uyanlara olsun*“ وَالسَّلَامُ عَلَىٰ مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَىٰ²⁶ ”*üzerindesin.*“
 أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ عَلَىٰ الْهُدَىٰ²⁸ ”. *Şüphesiz doğru yol Allah'ın dosdoğru yoludur.*“ الْهُدَىٰ هُدَىٰ اللَّهِ
 إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ²⁹ ”. *Ne dersin? Ya o (kul) doğru yol üzerinde ise!*“
 لَهُمُ الْهُدَىٰ ”. *Kendilerine doğru yol belli olduktan sonra arkalarını dönüp gidenlere...*³⁰
 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ
 فَإِنَّ³¹ ”. *Ey iman edenler! Siz kendinizi düzeltin. Siz doğru yolda olursanız, yoldan sapan kimse size zarar veremez.*
 وَإِنْ اهْتَدَيْتُمْ فِيمَا³² ”. *Eğer İslam'a girerlerse, doğru yolu bulmuş olurlar*“
 يُوحَىٰ إِلَىٰ رَبِّي ”. *Eğer doğru yola ermiş isem bu da Rabbimin bana vahyettiği şey sebebiyledir.*³³ ayetlerinde “hidâyet” kelimesi, هُدَىٰ، اهْتَدَىٰ، هُدَىٰ siygalarıyla “doğru yol” anlamında kullanılmıştır.

A.3.2. En doğru yol

“(Gönderilen uyarıcı,) “Ben size, babalarınızı üzerinde bulduğunuz dinden daha doğrusunu getirmiş olsam da mı?” dedi.”³⁴ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هُؤُلَاءِ أَهْدَىٰ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا³⁴ ”. *İnkâr edenler için de, ‘bunlar, iman edenlerden daha doğru yoldadır’ diyorlar.*³⁵ أَوْ تَقُولُوا لَوْ أَنَّا أُنزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّا أَهْدَىٰ ”. *Yahut, ‘eğer bize kitap indirilseydi, biz onlardan daha doğru yolda olurduk’ demeyesiniz, diye bu Kur’an-ı indirdik.*³⁶ أَقَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلَىٰ وَجْهِهِ أَهْدَىٰ أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَىٰ ”. *Şimdi, yüzüstü kapanarak düşe kalka yürüyen mi daha doğru gider, yoksa dosdoğru bir yolda dimdik yürüyen mi?*³⁷ قُلْ فَاتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ هُوَ أَهْدَىٰ مِنْهُمَا ”. *De ki: ‘Allah tarafından bir kitap getiriniz ki, o, ikisinden daha doğru olsun.’*³⁸ ayetlerinde “hidâyet” kelimesi “tafdil” siygasıyla “daha doğru yol” anlamında kullanılmıştır.

²⁶ Hac, 22/67.

²⁷ Tâhâ, 20/47.

²⁸ Âl-i İmrân, 3/73.

²⁹ Alak, 96/11.

³⁰ Muhammed, 47/25.

³¹ Mâide, 5/105.

³² Âl-i İmrân, 3/20.

³³ Sebe, 34/50.

³⁴ Zuhruf, 43/24.

³⁵ Nisâ, 4/51.

³⁶ En’âm, 6/157.

³⁷ Mülk, 67/22.

³⁸ Kasas, 28/49.

A.3.3. Yol gösterici

وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا³⁹ “Her kavim için de bir yol gösteren vardır.”³⁹ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ “Yol gösterici ve yardım edici olarak Rabbin yeter.”⁴⁰ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ⁴⁰ “Allah, kimi saptırırsa artık onun için hiçbir yol gösterici yoktur.”⁴¹ اذْ رَأَىٰ نَارًا فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ أَوْ أَجْدٍ عَلَىٰ النَّارِ هُدًى اِلسِينَةِ (Musa) Hani bir ateş görmüştü de ailesine, ‘Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm (oraya gidiyorum). Umarım ondan size bir kor ateş getiririm yahut ateşin başında, yol gösterecek birini bulurum’ demişti.”⁴² ayetlerinde “hidâyet” kelimesi ismi fail siygasıyla “yol gösterici” anlamında kullanılmıştır.

A.3.4. Doğru yolu gösterme

ثُمَّ اجْتَبَيْهِ رَبُّهُ فَتَابَ⁴³ “Şüphesiz bize düşen doğru yolu göstermektir.”⁴³ اِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ “Sonra Rabbi onu seçti, tövbesini kabul etti ve ona doğru yolu gösterdi.”⁴⁴ عَلِيهِ وَهُدًى “Semûd kavmine gelince, biz onlara doğru yolu göstermiştik Ama onlar körlüğü hidâyete tercih ettiler.”⁴⁵ قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ⁴⁵ “Dedi ki: “Bizim Rabbimiz, her şeye yaratılışını veren, sonra doğru yolunu gösterendir.”⁴⁶ ayetlerinde “hidâyet” kelimesi هُدًى، هُدًى siygalarıyla “doğru yolu gösterme” anlamında kullanılmıştır.

A.3.5. Doğru yola yönelme

وَإِنَّا لَنُرَاهُ فِي الْآخِرَةِ إِنَّا هُنَّا وَإِنَّا هُنَّا⁴⁷ “Bizim için bu dünyada da bir iyilik yaz, ahirette de. Çünkü biz sana varan doğru yola yöneldik.”⁴⁷ Kur’an’ın sadece bu ayetinde “hidâyet” kelimesi هُنَّا şeklinde mazi siygasıyla gelerek “doğru yola yönelme” anlamında kullanılmıştır.

³⁹ Ra’d, 13/7.

⁴⁰ Furkân, 25/31.

⁴¹ Zümer, 39/23.

⁴² Tâhâ, 20/10.

⁴³ Leyl, 92/12.

⁴⁴ Tâhâ, 20/122.

⁴⁵ Fussilet, 41/17.

⁴⁶ Tâhâ, 20/50.

⁴⁷ A’râf, 7/156.

A.3.6. Doğru yolu bulma

“Sizi sarsmaması için *Sizi sarsmaması için* وَالْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَارًا وَسُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ *yeryüzünde sağlam dağlar; yolunuzu bulmanız için de nehirler, yollar meydana getirdi.*”⁴⁸ وَعَلَامَاتٍ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ *ve nice işaretler meydana getirdi. İnsanlar yıldızlarla da yollarını bulurlar.*”⁴⁹ إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانَ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً *Ancak gerçekten zayıf ve güçsüz olan , çaresiz kalan ve hicret etmeye yol bulamayan erkekler, kadınlar ve çocuklar başkadır.*”⁵⁰ ayetlerinde “hidâyet” kelimesi, maddi anlamda, وَلَا يَهْتَدُونَ *Ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı (onların yoluna uyacaklar)?*⁵¹ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ *Şeytan, onlara yaptıklarını süslü göstermiş ve böylece onları yoldan çıkarmış. Bu yüzden de onlar doğru yolu bulamıyorlar.*”⁵² وَزَاوَا الْعَذَابَ لَوْ أَنَّهُمْ كَانُوا يَهْتَدُونَ *ve (Müşrikler) azabı gördüler. Hidâyet bulmuş olsalardı ne olurdu.*”⁵³ ayetlerinde ise, “hidâyet” kelimesi manevi anlamda “doğru yolu bulma” olarak kullanılmıştır.

A.3.7. Doğru yola iletme ve iletilme

أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُنَبِّعَ أَمَّنْ لَا يَهْدِي *Bizi doğru yola ilet*”⁵⁴ إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ *Öyle ise, hakka ileten mi uyulmaya daha lâyıktır, yoksa iletilmedikçe doğru yolu bulamayan kimse mi?*”⁵⁵ إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ *Gerçekten bu Kur'an en doğru olan yola iletir.*”⁵⁶ وَانْتَكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ *Şüphesiz ki sen doğru bir yola iletiyorsun;*⁵⁷ وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا *Seni doğru yola iletsin.*”⁵⁸ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا *Şüphesiz biz doğruya ileten hayranlık verici bir Kur'an dinledik.*”⁵⁹ قَالَ فِرْعَوْنُ مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَى وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ

⁴⁸ Nahl, 16/15.

⁴⁹ Şûrâ, 42/15-16.

⁵⁰ Nisâ, 4/98.

⁵¹ Bakara, 2/170.

⁵² Neml, 27/24.

⁵³ Kasas, 28/64.

⁵⁴ Fâtiha, 1/6.

⁵⁵ Yûnus, 10/35.

⁵⁶ İsrâ, 17/9.

⁵⁷ Şûrâ, 42/52.

⁵⁸ Fetih, 48/2.

⁵⁹ Cin, 72/2.

ancak kendi görüşümü bildiriyorum ve sizi ancak doğru yola götürüyorum” dedi.”⁶⁰
 وَمَا تَوْجَهَ تَلْقَاءَ مَدْيَنَ قَالَ عَلَى رَبِّي أَنْ يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ
 yöneldiğinde, ‘Umarım Rabbim beni doğru yola iletir’ dedi.”⁶¹ ayetlerinde “hidâyet”
 kelimesi “doğru yola iletme ve iletilme” anlamında kullanılmıştır.

A.3.8. Başarıya ulaştırma

Kur’an’da sadece bir ayette “hidâyet” kelimesi “başarıya ulaşma” anlamında
 kullanılmıştır. وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ “ve şüphesiz Allah, hâinlerin tuzaklarını
 başarıya ulaştırmaz.”⁶²

A.3.9. Rehber/Kılavuz

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ
 هَذَا بَيَّانٌ “(O sayılı günler), insanlar için bir
 hidâyet rehberi olarak Kur’an’ın kendisinde indirildiği ramazan ayıdır.”⁶³
 لِّلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ “Bu (Kur’an), insanlar için bir açıklama, Allah’a karşı
 gelmekten sakınanlar için bir rehber ve bir öğüttür.”⁶⁴ قُلْ إِنْ أَلْهَىٰ اللَّهُ هُدًى
 (gerçek) rehberlik, Allah’ın rehberliğidir.”⁶⁵ أَلَا
 “Musa’ya Kitab’ı (Tevrat’ı) verdik ve onu, “Benden başkasını
 vekil edinmeyin” diyerek, İsrailoğulları’na bir rehber yaptık.”⁶⁶ وَلَقَدْ
 أَتَيْنَا مُوسَىٰ الْهُدًى “Andolsun, biz Musa’ya hidâyet verdik.
 İsrailoğulları’na da, akıl sahipleri için bir öğüt ve doğruluk rehberi olarak o kitabı
 (Tevrat’ı) miras bıraktık.”⁶⁷ ayetlerinde, peygamberlere verilen kitaplar
 kastedilerek⁶⁸ “hidâyet” kelimesi “rehber/kılavuz” anlamında kullanılmıştır.

⁶⁰ Mü’min, 40/29.

⁶¹ Kasas, 28/22.

⁶² Yûsuf, 12/52.

⁶³ Bakara, 2/185.

⁶⁴ Âl-i İmran, 3/138.

⁶⁵ Âl-i İmrân, 3/73.

⁶⁶ İsrâ, 17/2.

⁶⁷ Mü’min, 40/54.

⁶⁸ Beğavî, I. 245; İbn Kesîr, I. 353.

A.3.10. İman üzerinde daim olma

وَإِنِّي لَعَفَّارٌ لِّمَن تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى “Şüphesiz ben, tövbe edip inanan ve salih ameller işleyen, sonra da doğru yol üzere devam eden kimse için son derece affediciyim.”⁶⁹ ayetinde “hidâyet” kelimesi “iman üzerinde daim olma” anlamında kullanılmıştır.⁷⁰

A.3.11. Her hangi bir şeyi tanıma

Kur’an’da sadece bir yerde bu anlamda geçmektedir. قَالَ نَكْرُوا لَهَا عَرْشَهَا نَنْظُرْ “Süleyman, ‘tahtını tanınmaz hâle getirin. Bakalım taniyacak mı, yoksa tanımayacak mı?’ dedi.”⁷¹

A.3.12. Kurbanlık maksadıyla mekke’ye götürülen hayvan

“Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin. Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin.”⁷² يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ “Ey iman edenler! Allah’ın (koyduğu din) nişanelerine, haram aya, hac kurbanına saygısızlık etmeyin.”⁷³ “Onlar, inkâr edenler ve sizi Mescidi Haram’ı ziyaretten ve (ibadet amacıyla) bekletilen kurbanlıkları yerlerine ulaştırmaktan alıkoyanlardır.”⁷⁴ ayetlerinde “hidâyet” kelimesi “kurban” anlamında kullanılmıştır.⁷⁵

⁶⁹ Tâhâ, 20/82.

⁷⁰ Zemahşerî, II. 713; Râzî, XI. 98; İbn Kesîr, III. 157.

⁷¹ Neml, 27/41

⁷² Bakara, 2/196.

⁷³ Mâide, 5/2.

⁷⁴ Fetih, 48/25.

⁷⁵ İbnü’l-Arabî, Ebu Bekr Muhammed b. Abdullah, *Ahkâmül-Kur’an*, Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 1988, I. 171; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu’l-Kadir*, Darü’l-Hayr, Beyrut, 1992, I. 214.

A.3.13. Hediye

Kur'an'da iki yerde "hidâyet" kelimesi "hediye" anlamında kullanılmıştır. *بَلْ أَنْتُمْ بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ* "Ben onlara bir hediye göndereceğim"⁷⁶ *وَإِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ* "Fakat hediyenizle ancak siz sevinirsiniz."⁷⁷

A.4. Hidâyetin Şekilleri

Allah'ın kullarına hidâyeti üç şekilde zuhur etmektedir.

Fitri hidâyet: Buna genel hidâyet de denilmektedir. Tüm canlılar, kendi yaratılışlarına özgün bir hidâyetle donatılmıştır. Dolayısıyla her canlı bu ilahi hidâyetle hareket etmektedir. Nitekim *وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى* "O, (her şeyi) ölçüyle yapıp yönlendirendir."⁷⁸ *قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى* "Musa, 'Rabbimiz, her şeye hilkatini (yaratılış özelliklerini) veren, sonra onlara yol gösterendir, (hidâyet edendir) dedi."⁷⁹ ayetleri bu anlamı ifade etmektedir.

Şuurlu hidâyet: Yeryüzünün hilafeti kendisine verilen insan, fitri hidâyetten daha fazlasına ihtiyaç duymaktadır. Bu sebeple kendisine akıl bahşedilmiş, düşünen, muhakeme edebilen, eylemlerini bilinçli ve şuurlu bir şekilde yerine getiren bir varlık olarak yaratılmıştır. Bu şekilde hem kendi hem de harici âlem üzerindeki vazifesini yerine getirmektedir. *لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ* "Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık."⁸⁰ *وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّيْنَاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا* "Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun."⁸¹ ayetleri ve benzerleri insanın en güzel şekilde yaratıldığını, yaptığı şeylerin ve çevresinde gördüklerinin farkında olan, iyiyi ve kötüyü ayırt edebilen şuur sahibi bir varlık olduğunu belirtmektedir. İnsan zaten duygularında bunu hissetmektedir.

⁷⁶ Neml, 27/35.

⁷⁷ Neml, 27/36.

⁷⁸ Â'lâ, 87/2-3.

⁷⁹ Tâhâ, 20/50.

⁸⁰ Tin, 95/4.

⁸¹ Şems, 91/7-8.

Semavi hidâyet: Allah'ın akıl sahibi, şuurlu bir varlık olarak yaratmış olduğu insanı, kitaplar ve peygamberler göndererek doğru yola hidâyet etmesidir. وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ. “Her kavim için de bir yol gösteren vardır.”⁸² ayeti ve benzerleri bu hidâyet şeklini ifade etmektedir.⁸³

Bütün bu hidâyet biçimleri birbirini tamamlamaktadır. Allah, üç şekilde hidâyet etmediği kişiyi mükellef kılmamıştır. Her üç biçimde hidâyet olunan ise Allah'a karşı her hangi bir mazereti kalmamıştır.

A.5. Hidâyetin Kısımları

Allah, kullarına farklı şekillerde hidâyet etmektedir. İnsana hidâyeti tüm canlılara hidâyetinden farklıdır. Aynı şekilde mümin kullarına hidâyeti de diğer kullarından farklı gerçekleşmektedir. Bu bağlamda Allah'ın kullarına hidâyeti beş kısımdır.⁸⁴

A.5.1. Tüm Yaratılmışları Kapsayan Genel Hidâyet

Tüm canlılar, yaşamlarını sürdürebilmeleri için muhtaç oldukları miktarda zekâyâ ve bilgiye sahip şekilde yaratılmıştır. Hayatta kalabilmeleri ve türlerini devam etme yolunda yararlarına ve zararlarına olan şeyleri içgüdüsel olarak bilmektedirler.⁸⁵ Nitekim *“O, yaratıp şekillendiren, ahenk veren ve düzene koyandır. O her canlıyı bir ölçüye göre yapıp hayatının devamını, sağlayacak yolları gösterendir”*⁸⁶ قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى *“Musa, ‘Rabbimiz, her şeye hilkatini (yaratılış özelliklerini) veren, sonra onlara yol*

⁸² Ra’d, 13/7.

⁸³ Mustansır, Mir, *Kur’anî Kavramlar ve Terimler Sözlüğü*, çev. Murat Çiftkaya, İnkılap Yay. İstanbul, 1996, s. 87.

⁸⁴ Râğıb el-İsfahânî, s. 835; Salih b. Abdillâh b. Humeyd, VIII. 3570; Yavuz, XVII. 473; Yüksel, Emrullah, *Kur’an-ı Kerim’de Hidâyet ve Dalâlet Anlayışı*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fak., Dergisi, s: VII, Erzurum, 1986, s. 92-93. Bu kaynaklarda hidâyetin dört şekilde olduğu ifade edilmektedir. Üçüncü ve dördüncü kısımlar aynı başlık altında zikr edilmekteyken biz farklı başlıklar altında zikretmeyi uygun bulduk.

⁸⁵ Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiü’l-Beyân fi Te’vili’l-Kur’an*, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 1992, VIII. 421.

⁸⁶ A’lâ, 87/2-3

*gösterendir, (hidâyet edendir) dedi.*⁸⁷ ayetleri, tüm canlıları kapsayan genel hidâyeti açıklamaktadır.

A.5.2. Vahiy Yoluyla İnsanların Hidâyete Erdirilmesi

Allah'ın tüm canlıları genel hidâyetle hidâyet ettiğine değinmiştik. Fakat insanın varlık gayesinin Allah'a ibadet olması ve bu sebeple sınava tabi tutulması, genel hidâyetten daha fazlasına ihtiyaç duymaktadır. Allah da yüce adaleti gereği kitaplar ve peygamberler gönderme suretiyle insanı vahiy hidâyeti ile desteklemiştir. Öyle ki insan bu şekilde bir hidâyete tabi tutulmadan genel hidâyetle mükellef kılınmamış, varlık gayesinden sapmasından ötürü de cezalandırılmamıştır. وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا “Biz, bir peygamber göndermedikçe azap edici değiliz.”⁸⁸ ayeti bunu açık şekilde ifade etmektedir.

A.5.3. Doğru Yolu Bulmak İçin Çaba Gösterenin Hidâyete Erdirilmesi

Allah Teâlâ, lütfu ve rahmetinden ötürü dünya hayatında kimsenin çabasını boşa çıkartmamaktadır. Çalışan, çabalayan herkese, çabasının karşılığını vermekte, doğru yolda çaba gösteren kişiye ise kat kat fazlasını vererek onu muvaffak kılmaktadır. Nitekim bir kudsî hadiste: “Kulum bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşıyorum. Bana bir arşın yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşıyorum. Kulum bana yürüyerek gelse ben ona koşarak gelirim.”⁸⁹ buyurularak Allah'ın kuluna icabet ederek çabasının karşılığını fazlasıyla vereceğini belirtmiştir. Zira وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ “İnsan için ancak çalıştığı vardır.”⁹⁰ ayetinde de ifade edildiği gibi insana sadece çabasının karşılığı verileceği belirtilmiştir.

⁸⁷ Tâhâ, 20/50.

⁸⁸ İsrâ, 17/15.

⁸⁹ Buhârî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Serve, *Sahihü'l-Buhâri*, Dârü'l-Hadîs, Kahire, 1998, “Tevhîd”, 50; Müslim b. Haccâc, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî, *Sahihi Müslim*, Dârü'l-Marife, Beyrut, 1996, “Daavât”, 1.

⁹⁰ Necm, 53/39.

A.5.4. Hidâyete Erenlerin Hidâyetlerinin Artırılması

Allah, doğru yolu bulmak için çaba gösterenleri sadece doğru yola iletmekle kalmamaktadır. Onları hidâyete erdirdikten sonra da hidâyetlerini artırmakta ve hidâyet üzerinde sebat gösterecek şeylerle desteklemektedir.⁹¹ Nitekim **وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ**⁹² “Allah’a karşı gelmekten sakının. Allah, size öğretiyor.”⁹² ayetinde, Allah’a karşı gelmekten sakınanların kendilerine doğru yolda ışık tutacak bilgi, **إِنْ تَنْفُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ**⁹³ “Eğer Allah’a karşı gelmekten sakınırsanız; O, size iyiyi kötüden ayırt edecek bir anlayış verir.”⁹³ ve **وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا**⁹⁴ “Kim Allah’a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu açar.”⁹⁴ ayetlerinde ise, hak ile batılı birbirinden ayırt etme kabiliyeti verileceği ve zorluklar karşısında kendisine çıkış yolu gösterileceği belirtilmiştir.

Allah’ın, hidâyete erenlerin hidâyelerini arttırdığı, birçok ayette belirtilmiştir. **وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى**⁹⁵ “Hidâyete erenlere gelince, Allah onların hidâyelerini artırır.”⁹⁵ **وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى**⁹⁶ “Allah, doğruya erenlerin hidâyelerini artırır.”⁹⁶ ayetleri, bu hidâyeti açıklamaktadır. Ayetlerde artırılması söz konusu olan hidâyet, Allah’ın kuluna ibadetlerde ihlas ve samimiyet vermesidir.⁹⁷ İlk dönem müfessirlerinden el-Ferrâ (ö. 207/823) ise ayetlerde sözü edilen hidâyeti, daha hayırlı hükümlerin getirilmesi ile var olan hükmün nesh edilmesi olarak açıklamaktadır.⁹⁸

A.5.5. Hidâyete Erenlerin Ahirette Cennete Ulaştırılması

Sözü edilen tüm hidâyet kısımlarına muvaffak olan kimseyi Allah, ahiret hayatında cehennem azabından kurtararak ve cennete hidâyet edecektir. Nitekim **سَيَهْدِيهِمْ وَيُصَلِّحُ بِأَلْهَمِهِمْ وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ**⁹⁹ “Onları, doğruya ve güzele erdirecek ve durumlarını düzeltecektir. Ve onları cennete koyacaktır.”⁹⁹ **وَهُدُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَهُدُوا إِلَى صِرَاطٍ**⁹⁹

⁹¹ Kehf, 18/13; Meryem, 19/76; Muhammed, 47/17.

⁹² Bakara, 2/282.

⁹³ Enfâl, 8/29.

⁹⁴ Talâk, 65/2.

⁹⁵ Muhammed, 47/17.

⁹⁶ Meryem, 19/76.

⁹⁷ Taberî, VIII. 374; Râzî, XI. 249.

⁹⁸ el-Ferrâ, Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyad, *Maâni'l-Kur'an*, Dârü's-Surûr, yy., ts. II. 171.

⁹⁹ Muhammed, 47/5-6.

وَأَنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ¹⁰⁸ “Allah, dilediğini doğru yola iletir.”¹⁰⁸ “Şüphesiz Allah, dilediğini doğru yola iletir.”¹⁰⁹ ayetleri ise diğer hidâyet kısımlarına yani “tevfik” hidâyetine işaret etmektedir.

Allah’ın kâfirlerden ve zalimlerden esirgemiş olduğu hidâyet, üçüncü, dördüncü ve beşinci kısım hidâyetlerdir.¹¹⁰ كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ “İman ettikten, peygamberin hak olduğuna şahitlik ettikten ve kendilerine açık deliller geldikten sonra inkâr eden bir toplumu Allah nasıl hidâyete eriştirir? Allah, zalim toplumu doğru yola iletmez.”¹¹¹ “Bu, onların dünya hayatını sevip ahirete tercih etmelerinden ve Allah’ın kâfirler topluluğunu asla doğru yola iletmeyeceğindedir.”¹¹²

B. HİDÂYETE DUYULAN İHTİYAÇ

B.1. İnsanın Yaratılış Amacı

Allah, gönderdiği kitaplar ve peygamberler vasıtasıyla insanın yaratılış gayesinin ibadet olduğunu açıklamaktadır. Nitekim وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”¹¹³ ayeti, bunu net bir şekilde açıklamaktadır. İnsan bu gayeden uzaklaştığında, zifiri karanlıkta yolunu kaybeden gibi, buhran ve korku içine düşmesi kaçınılmazdır. Böyle bir insan, ölümü hatırladığında ise bu korku daha da fazlalaşmakta, yaşamının hiçbir anlamı kalmamaktadır.

Ebu Hureyre’nin rivayet ettiği kutsî bir hadiste Allah; “Ey Âdemoğlu! Hayatını bana ibadete ada. Kalbini zenginlikle doldurayım, fakirliğini gidereyim.

¹⁰⁸ Bakara, 2/213.

¹⁰⁹ Hac, 22/16.

¹¹⁰ Râğıb el-İsfahânî, s. 835.

¹¹¹ Âl-i İmrân, 3/86.

¹¹² Nahl, 16/107.

¹¹³ Zâriyât, 51/56.

Eğer böyle yapmazsan, kalbini meşgalelerle doldurur ve fakirliğini gidermem.”¹¹⁴ buyurarak insanın yaratılış amacının dışına çıkması halinde maddi bir zenginliğe sahip olsa bile manevi sıkıntılar içinde bocalayacağı belirtilmiştir.

İbadet, ihtiyari bir durum olduğundan insan varoluş amacının dışına çıkabilir. Nitekim insan, Allah’a isyan ederek bu amacın dışına çıkmıştır. Fakat teshîr¹¹⁵ ibadetinin dışına çıkmak, hiçbir varlık için söz konusu değildir. Zira tüm varlıklar isteyerek ya da istemeyerek Allah’a boyun eğmektedir. *إِنَّ كُلَّ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتَى الرَّحْمَنِ عَبْدًا* “Göklerdeki ve yerdeki herkes Rahman’a kul olarak gelecektir.”¹¹⁶ ayetinde belirtildiği gibi tüm varlıkların Allah’a kul olarak boyun eğdikleri haber verilmiş fakat insanların bunu kavrayamadıkları belirtilmiştir.¹¹⁷

Teshîr ibadetine genel ubudiyet de denmektedir. Geçen ayetlerde de işaret edildiği gibi insanlar, hayvanlar, hatta cansız varlıklar dâhil yaratılmışların tümü Allah’a boyun eğerek teslim olmuşlardır. İbadet ise, genel ubudiyetten daha ileri bir merteye olduğundan boyun eğmenin zirvesini oluşturmaktadır. Bu sebeple ibadet, yüceliğin zirvesinde olan Allah’tan başkasına caiz olmayıp yalnız akıl sahibi ve mükellef olan insanlar ve cinler için söz konusudur.¹¹⁸ *يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ* “Ey insanlar! Rabbinize ibadet edin.”¹¹⁹ *وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا* “Allah’a ibadet edin ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın.”¹²⁰ ayetleri yalnız mükellef varlıklar olan insanlar ve cinler için söz konusu olan ibadeti ifade etmektedir.

Özetle, insanın yaratılış gayesi, Allah’a ibadet ve kulluktur. Ama şu var ki insan bu ibadete zorlanmamış, özgür irade verilerek sınava tabi tutulmuştur.

¹¹⁴ Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Serve, *Câmiü't-Tirmizî*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ts., “Sıfatü'l-Kiyâme”, 14; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *Sünenü İbn Mâce*, Dârü'l-Mârifet, Beyrut, ts. “Zühd”, 2.

¹¹⁵ *Teshîr*: yaratılmışlara tercih hakkı verilmeden Allah’a boyun eğme zorunda bırakılmaları demektir. Bkz. Râğîb el-İsfahânî, s. 402.

¹¹⁶ Meryem, 19/93. Ayrıca bkz. Ra’d, 13/15; Nahl, 16/48; Rahmân, 55/7.

¹¹⁷ İsrâ, 17/44.

¹¹⁸ Râğîb el-İsfahânî, s. 542; İbn Kayyim, I. 168; Bursevî, İsmail Hakkı, *Tefsîrü Rûhi'l-Beyân*, Dârü'l-Kalem, Dimaşk, 1988, IV. 154.

¹¹⁹ Bakara, 2/21.

¹²⁰ Nisâ, 4/36.

B.2. İnsanın Tercihi ve Sorumluluğu

İnsan, en güzel şekilde¹²¹ çoğu yaratılmışlardan üstün kılınarak¹²² gözlem yapabilecek ve sonuçlar çıkarabilecek duyular, akıl ve kalp gibi niteliklerle donatılarak yaratılmış ve sınava tabi tutulmuştur. İnsanın sınava tabi tutulması, tercih etme özgürlüğüne sahip olmasını da beraberinde gerektirmektedir. Allah yüce adâleti gereği insana bu özgürlüğü vermiştir. Bu sebeple insan, bilinçli şekilde kendi istek ve iradesiyle yaptığı eylemlerinden sorumlu tutulmuştur.¹²³ İnsanın eylemlerinden sorumlu tutulması hür iradesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim fiilin meydana gelişinde kulun hür iradesinin etkisi vardır. İnsan bu hürriyeti kendi içinde her an duymakta, yaptığı işlerde her zaman hissetmektedir.¹²⁴

فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ “Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.”¹²⁵
 فَمَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَكْفُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا “Kim doğru yola girerse, kendisi için girmiş olur. Kim de saparsa, ancak kendi aleyhine sapar.”¹²⁶ اِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ “Dilediğinizi yapın.”¹²⁷
 فَمَنْ شَاءَ “Artık dileyen kimse Rabbine ulaştıran bir yol tutar.”¹²⁸ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ مَا بَاءًا
 فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا وَمَا تَشَاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ “Artık kim dilerse ondan öğüt alır.”¹²⁹ “Kim dilerse Rabbine ulaştıran bir yol tutar. Allah’ın dilemesi olmadıkça siz dileyemezsiniz.”¹³⁰ ayetlerinde insanın tercih özgürlüğünün olduğu açık şekilde belirtilmiştir.

Bununla birlikte başka ayetlerde olduğu gibi son ayette de kulun hür irade ve tercihinden söz edilirken Allah’ın iradesinin mutlaklığı da hatırlatılmıştır. Böylece, kulların Rableri karşısında hür ve ondan bağımsızlarmış gibi hem din hem de mantık bakımından saçma olan bir fikre kapılmaları engellenmek istenmiştir. Nitekim kullara tercih ve karar verme kabiliyetini veren de yine Allah’tır. Bunu her an

¹²¹ Tin, 95/4.

¹²² İsrâ, 17/70.

¹²³ İsrâ, 17/36.

¹²⁴ Yeşilyurt, Temel, *Kur’an Işığında İnsanın Bireysel Sorumluluğu*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi, sayı: 10/1, Elazığ, 2005, s. 37-50.

¹²⁵ Kehf, 18/29

¹²⁶ Zümer, 39/41.

¹²⁷ Fussilet, 41/40.

¹²⁸ Nebe, 78/39.

¹²⁹ Müddessir, 74/55; Abese, 80/12.

¹³⁰ İnsan, 76/29-30.

yaratarak var eden de Allah'tır. Ayetlerde söz konusu kulun dilemesinin anlamı budur.¹³¹

İnsana özgür iradenin verilmesinden dolayı hiç kimsenin hidâyet veya dalâlet yollarından birini seçme konusunda baskı altında tutulamayacağı لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مِنَ فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرَهُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ “Dinde zorlama yoktur.”¹³² fermanıyla vurgulanmıştır. Nitekim “Eğer Rabbin dileyseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekûn iman ederlerdi. Böyle iken sen mi mümin olsunlar diye, insanları zorlayacaksın?”¹³³ ayetinde, kişilerin iman etme veya etmeme konusunda özgür oldukları belirtilmiş, bu konuda herhangi bir baskı altında tutulmamaları gerektiği vurgulanmıştır. Zira Allah tüm insanların iman etmesini dilemiş olsaydı, mümin olmaktan başka seçenekleri kalmazdı. Burada Seyyid Kutub’un (ö. 1966) şu sözleri önem arz etmektedir:

Şayet Rabbin dileyseydi şu insanlık türünü başka yaratırdı. Melekler gibi o da bir tek yoldan, iman yolundan başkasını tanımazdı. Veya herkese aynı yetenekleri verirdi. Bu yetenekler bütün insanları teker teker imana götürürdü. Yine eğer Rabbin dileyseydi bütün insanları bir tek noktaya zorlar ve onları zorla buraya sevk ederdi. Onlara hiçbir seçme yeteneği ve irade vermeye bilirdi. Fakat hikmetinin bazı yönlerini kavrayıp bazılarını kavramadığımız yaratıcı olan yüce Allah’ın hikmeti, insan denen şu varlığın hem iyiliği, hem de kötülüğü, hem doğru yolu, hem de sapıklığı kabul edebilecek bir yeteneğe sahip olmasını gerektirmiştir. Şu veya bu yolu tercih edebilme gücünü vermeyi uygun görmüştür.¹³⁴

İnsanın hür iradeye sahip bir şekilde yaratılması, hem doğru yolu, hem de sapıklığı kabul edebilecek ve yapabilecek özgürlüğe sahip olması, yaptıklarından sorumlu olmasını da beraberinde getirmektedir. Nitekim ona özgürlüğünü veren Allah, onu yaptıklarından sorumlu tutmuştur. İnsanın bu sorumluluğu kendi özgür iradesi ile yüklendiği ayette şöyle ifade edilmektedir. إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا “Şüphesiz biz

¹³¹ Karaman, Hayreddin-Çağrı, Mustafa-Dönmez, İbrahim Kâfi-Gümüş, Sadrettin, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*, Ankara, 2007, V. 523.

¹³² Bakara, 2/256.

¹³³ Yûnus, 10/99.

¹³⁴ Kutub, Seyyid, *Fî Zilâl-i'l-Kur’an*, çev. Salih Uçan-Vahdettin İnce, İstanbul, 1991, V. 570.

emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir.”¹³⁵

İnsan başıboş bir varlık olmadığı yükümlülüklerinin olduğu çoğu ayetlerde belirtilmiştir. Nitekim قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ “Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin” de. Eğer yüz çevirirseniz bilin ki Peygamber’e yüklenen görevin sorumluluğu ancak ona ait; size yüklenen görevin sorumluluğu da yalnızca size aittir.”¹³⁶ لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ “Böylece kıyamet gününde kendi günahlarını tam olarak, bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarının da bir kısmını yüklenirler.”¹³⁷ “Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın yükünü yüklenmez. Günah yükü ağır olan kimse, (bir başkasını) günahını yüklenmeye çağırırsa, ondan hiçbir şey yüklenilmez, çağırdığı kimse yakını da olsa”¹³⁸ “Kim iyi bir iş yaparsa lehine, kim de kötülük yaparsa aleyhinedir. Rabbin kullara asla zulmedici değildir”¹³⁹ إِلَّا وَسَعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ “Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (Şöyle diyerek dua ediniz): “Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme!”¹⁴⁰ “Her insanın amelini boynuna yükledik. Kıyamet günü kendisine, açılmış olarak karşılaşıcağı bir kitap çıkaracağız.”¹⁴¹ “Allah, bir kimseyi ancak kendine”¹⁴²

¹³⁵ Ahzâb, 33/72.

¹³⁶ Nûr, 24/54.

¹³⁷ Nahl, 16/25.

¹³⁸ Fâtır, 35/18.

¹³⁹ Fussilet, 41/46.

¹⁴⁰ Bakara, 2/186.

¹⁴¹ İsrâ, 17/13.

¹⁴² Mâide, 5/38.

verdiği ile yükümlü kılar.”¹⁴³ “Sen ancak kendinden sorumlusun!”¹⁴⁴ “Tevrat’la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir.”¹⁴⁵ ayetlerinde insanın başıboş bir varlık olmadığı, yaratana ve yaratılanlara karşı yükümlülüğünün olduğu belirtilmiştir.

İnsan, yükümlülüklerinden dolayı mutlaka sorguya çekilecektir. فَاهْتَدُوا إِلَى صِرَاطِ الْجَبِيمِ وَقِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ “Onları cehennem yoluna koyun ve onları tutuklayın. Çünkü onlar sorguya çekileceklerdir.”¹⁴⁶ قَالَتْ لَنْ أَرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنْ أُرْسِلَ لَنْ أُرْسِلِينَ “Kendilerine peygamber gönderilenlere mutlaka soracağız. Peygamberlere de elbette soracağız.”¹⁴⁷ رَبِّنِي أَدْعُوكَ لَنْ أُرْسِلَ لَنْ أُرْسِلِينَ “Rabbine andolsun, onların hepsine yapmakta olduklarını mutlaka soracağız.”¹⁴⁸ وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ هَٰذَا فِي أَعْيُنِنَا السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا وَإِنَّهُ لَشَٰكِرٌ عَلِيمٌ “Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur.”¹⁴⁹ شَرِّفْنَاكَ يَا كُرْآنُ يَا كَرِيمُ “Şüphesiz bu Kur’an, sana ve kavmine bir öğüt ve bir şereftir, ondan hesaba çekileceksiniz.”¹⁵⁰ تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْئَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ “Onlar gelip geçmiş bir ümmettir. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorumlu tutulacak değilsiniz.”¹⁵² ayetlerinde insanın yükümlülüklerinden dolayı mutlaka sorguya çekileceği vurgulanmıştır.

Peygamber (as.), “Hepiniz çobansınız ve hepiniz sürünüzden mesulsünüz. Yöneten çobandır ve sürüsünden mesuldür. Erkek, ailesinin çobanıdır ve sürüsünden mesuldür. Kadın, kocasının evinde çobandır o da sürüsünden mesuldür. Hizmetçi,

¹⁴³ Talak, 65/7.

¹⁴⁴ Nisâ, 4/84.

¹⁴⁵ Cuma, 62/5.

¹⁴⁶ Sâffât, 37/23-24.

¹⁴⁷ Â`râf, 7/6.

¹⁴⁸ Hicr, 15/92-93.

¹⁴⁹ İsrâ, 17/36.

¹⁵⁰ Zuhruf, 43/44.

¹⁵¹ Tûr, 52/21.

¹⁵² Bakara, 2/141.

efendisinin malından sorumludur ve sürüsünden mesuldür.”¹⁵³ buyurarak her insanın eylemlerinden ve söylemlerinden sorumlu tutulacağını belirtmiştir.

Kişinin sorumluluğu üç çeşittir:

Dini sorumluluk; kişinin Allah’ın emirlerine ve yasaklarına uymasındır. Bunun kaynağı dindir.

Ahlaki sorumluluk; kişinin yaptıklarının sonuçlarına katlanması halidir. Bunun kaynağı ise vicdandır.

Sosyal sorumluluk; kişinin toplumun yasalarına ve geleneklerine uymasındır.¹⁵⁴

Allah’ın mutlak yaratıcılığından yola çıkılarak insanın özgür tercihi görmezden gelinmiş ve “cebr”¹⁵⁵ inancına gidilmiştir. Bu düşünce sahipleri, farkına varmadan Allah’ı “zalim” durumuna düşürmüştür. Bu inanca göre hidâyet ve dalâlet kulun irade ve seçimiyle değil tamamen Allah’ın irade ve yaratmasıyla gerçekleşmektedir. Bunlara göre insanlar ya sapık ve kâfir veya hidâyete ermiş müminler olarak dünyaya gelirler. Fiillerinin meydana gelmesinde onların irade ve tercihleri söz konusu değildir. Allah’ın kendileri için belirlediği kaderin dışına çıkamazlar.

Kulun sorumluluğu için mantıkî bir gerekçe gösteremeyen bu anlayışa tepki niteliğinde ortaya çıkan ve Mutezile tarafından benimsenen anlayışa göre ise, kulun sorumlu tutulabilmesi için mutlak şekilde hidâyeti ve dalâleti seçme hürriyetini ve tercihini gerçekleştirme gücüne sahip olması gerekmektedir.¹⁵⁶ Mutezileye göre kullar, yaptıkları şeylerde mutlak hürriyete sahip olmamış olsalardı, fiillerinden

¹⁵³ Buhârî, “Cuma”, 11; Müslim, “İmâre”, 5.

¹⁵⁴ Salih b. Abdillâh b. Humeyd, VIII. 3403.

¹⁵⁵ “Cebr” lügat olarak bir işe zorlama anlamındadır. “Cebriyye” ise, insanlara ait ihtiyârî fiillerin ilahî irade ve kudretin zorlayıcı tesiriyle meydana geldiğini savunan gurupların ortak adıdır. Cebriyye’ye göre, insanın hiçbir iradesi ve hürriyeti yoktur. Her şey önceden Allah tarafından takdir edilmiştir. Kul, takdir edilen bu fiili yapmaya mecburdur. Cebriyye’ye kurucusu olan Cehm b. Safvan’a nispetle de Cehmiyye adı verilmiştir. Bkz. İbn Manzûr, IV. 116; İrfân, Abdulhamid, “Cehmiyye”, *DİA*, Ankara, 2002, VII. 205-208.

¹⁵⁶ Yavuz, VIII, 429.

dolayı övmeye ve yermeye, sevaba ve cezaya müstahak olmazlardı.¹⁵⁷ Dolayısıyla iman ve küfür, mutlak olarak kulun fiili ve onun ihtiyarındır¹⁵⁸ diyerek farkında olmadan Allah'a acizyet nisbet etmişlerdir.

Özet olarak, Allah insana özgür irade vermiş, buna bağlı olarak insan, imanı da inkârı da tercih edebilme özgürlüğüne ve gücüne sahiptir. İslam'a yönelmeyi arzu edip gayret eden de, geri adım atan da insanın kendisidir. Bundan dolayı da yaptıklarından sorumlu tutulmuştur. Fakat kulun özgür iradeye sahip olması Allah'ın iradesinin dışına çıkabilme gücüne sahip olduğu anlamına gelmemelidir. Zira Allah'ın iradesi ezeldir, sonsuzdur, sınırsızdır. Herhangi bir şeyle bağlantılı değildir ve mutlaktır. Tüm iradelerin ve güçlerin üstündedir. Dolayısıyla Allah'ın kevnî olarak dilediği her şey zorunlu şekilde vücut bulmaktadır. İnsanın iradesi ise sonlu, sınırlı, zaman, mekân vb. şeylerle bağlantılıdır. İnsan Allah'ın kendisine tanıdığı sınırlar içinde özgürdür.¹⁵⁹

B.3. İnsan Hayatında Hidâyetin Önemi

Daha önce de belirttiğimiz gibi insanın yaratılış amacı, varlığının gayesi, Allah'a ibadettir. Bu dünya hayatı fani olup ebedi ahiret hayatı için bir sınav yeridir. Bu sınavda başarılı olup ebedi hayatta cennet yurduyla ödüllemenin yolu Allah'a iman, O'nun rızasına uygun bir yaşam ile ancak mümkündür. Hidâyet de böyle bir hayat tarzı olup dünya hayatında saadete, ahirette kurtuluşa ermenin yegâne sebebidir. Nitekim *“İşte onlar Rablerinden (gelen) bir hidâyet üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır.”*¹⁶⁰ buyurularak hidâyetin dünya ve ahiret saadetinin tek sebebi olduğu belirtilmiştir.

Kur'an da, *“وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ”* *“Andolsun, biz sana tekrarlanan yedi ayeti ve büyük Kur'an'ı verdik.”*¹⁶¹ buyurulmuştur. Peygamber Efendimizin beyanıyla, “tekrarlanan yedi ayetin ve büyük Kur'an'ın ”, namazın her rekâtında

¹⁵⁷ Abdulcabbâr, el-Kâdî Abdullah b. Ahmed, *Şerhü Usulî'l-Hamse*, Mektebetü'l-Vebhe, Kahire, 1988, s. 326.

¹⁵⁸ Abdulcabbâr, s. 361.

¹⁵⁹ Tehâvî, s. 133.

¹⁶⁰ Bakara, 2/4.

¹⁶¹ Hicr, 15/87.

okunması gereken Fatiha suresi olduğu belirtilmiştir.¹⁶² Kul, huşu ve tevazu ile Allah'ın huzuruna durup kıldığı namazın her rekâtında bu sureyi okuyarak Allah'ı medh'u senâ ederek yücelttikten sonra hidâyet ehlinden olmasına rağmen - nitekim namaz kılan hidâyet ehlindedir - إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ “Bizi doğru yola ilet.”¹⁶³ diyerek Allah'tan hidâyet ve hidâyet üzerinde sebat talep etmektedir.¹⁶⁴ Bu, insanın hidâyete olan ihtiyacını, hidâyetin insan hayatındaki önemine işaret etmektedir. Çünkü Allah'tan hidâyet istemek, kulun, dünyası ve ahireti için isteyeceği en yararlı ve kapsayıcı olanıdır. Burada İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) konu ile ilgili söylediklerini aktarmak istiyoruz. O şöyle demektedir:

İnsanın Allah'tan hidâyet talep etmesi, mutluluğu ve kurtuluşu için Allah'tan rızık isteme ve savaşta zafer talep etmekten daha önemlidir. Çünkü rızık veren Allah'tır. Kişinin dünyadaki rızık tükendiğinde ise ölümü kaçınılmazdır. Eğer hidâyet ehlinden ise, ölümünden öncesinde olduğu gibi, sonrasında da mutludur. Ölüm sadece onu ebedi mutluluğa ulaştırmış olur. Savaşta yenilgi de aynı şekildedir. Nitekim öldürülürse şehit olur. Bu da, içinde bulunduğu hidâyet nimetinin tamamlayıcısı olur. Bu nedenle hidâyete ihtiyacımız, yaşamak için rızık ve savaşta zaferden kıyaslanamayacak derecede daha önemlidir. Şunu da unutmamak gerekir. Kişi, hidâyete erdiğinde muttakilerden olur. وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ “Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu açar. Onun beklemediği yerden rızıklandırır.”¹⁶⁵ ayetlerinde belirtildiği gibi hidâyete erenin rızık da Allah'ın garantisi altındadır. Dolayısıyla hidâyet, Müslümanın hayatında hiçbir şeyle kıyaslanmayacak derecede önemlidir.¹⁶⁶

B.4. Hidâyetin Mertebeleri

Allah Teâlâ, insanı üstün bir varlık olarak yaratmıştır.¹⁶⁷ Ancak bu üstünlük maddi boyutta olmayıp tamamıyla manevi boyutla ilgilidir. Zira Allah katında en üstünü, mertebe olarak en yücresi, Allah'tan en çok sakınandır.¹⁶⁸ Allah, kendisinden

¹⁶² Buhârî, “Fadâilü'l-Kur'an”, 9; Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî*, Dârü'l-Marife, Beyrut, 1997, “İftitâh”, 26; Tirmizî, “Fadâilü'l-Kur'an”, 1.

¹⁶³ Fâtiha, 1/6.

¹⁶⁴ Beğavî, I. 14.

¹⁶⁵ Talak, 65/2-3.

¹⁶⁶ İbn Teymiyye, Ahmed el-Harrâni, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, Riyad, 1997, IV. 28.

¹⁶⁷ İsrâ, 17/70.

¹⁶⁸ Hucurât, 49/13.

sakınan kulunu da sakınması nisbetinde mükâfatlandırarak dünyada ve ahirette yüceltmektedir.

Allah, hidâyet kaynağı olarak gönderilen peygamberleri bile bir kısmını bir kısmına üstün kıldığını ifade etmiştir:¹⁶⁹ تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ “İşte peygamberler! Biz, onların bir kısmını bir kısmına üstün kıldık. İçlerinden, Allah’ın konuştukları vardır. Bir kısmının da derecelerini yükseltmiştir.”¹⁷⁰ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَى بَعْضٍ وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا “Andolsun, peygamberlerin bir kısmını bir kısmına üstün kıldık. Davud’a da Zebûr’u verdik.”¹⁷¹

Müminlerin birbirlerine üstünlükleri ise Kur’an’da şöyle ifade edilmektedir. لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولَى الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً “Müminlerden özür sahibi olmaksızın (cihattan geri kalıp) oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler eşit olamazlar. Allah, mallarıyla, canlarıyla cihad edenleri, derece itibariyle, cihattan geri kalanlardan üstün kılmıştır. Gerçi Allah (Müminlerin) hepsine de en güzel olanı (cenneti) vadedmiştir. Ama mücahitleri büyük bir mükâfat ile kendi katından dereceler, bağışlanma ve rahmet ile cihattan geri kalanlara üstün kılmıştır.”¹⁷²

İbn Kayyim el-Cevziyye, Allah’ın kulunu hidâyetle yüceltmesini on mertebe halinde zikretmiştir. Bu mertebeler şunlardır.

B.4.1. Mertebe: Allah’ın Kuluyla Vasitasız ve Uyanık Bir Şekilde Konuşması

Bu, hidâyet’in en yüce mertebesidir. Allah; تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ “İşte peygamberler! Biz, onların bir kısmını bir kısmına üstün kıldık. İçlerinden, Allah’ın konuştukları vardır.”¹⁷³ ayetinde buyurduğu gibi kimi

¹⁶⁹ Taberî, III. 3; Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'an*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ts., III. 170; İbn Kesîr, I. 287.

¹⁷⁰ Bakara, 2/253.

¹⁷¹ İsrâ, 17/55.

¹⁷² Nisâ, 4/164.

¹⁷³ Bakara, 2/253.

peygamberlerle vasıtasız şekilde konuşarak onları yüceltmıştır.¹⁷⁴ Allah'ın, Musa (as.) ile vasıtasız konuşması buna örnektir. *“Allah, Musa ile de doğrudan konuştu.”*¹⁷⁵ *“Musa, belirlediğimiz yere (Tûr'a) geldiğinde, Rabbi ona konuştu.”*¹⁷⁶ ayette kelamdan maksat, selefin icmasıyla Allah'ın Musa ile doğrudan vasıtasız konuşmasıdır.

B.4.2. Mertebe: Peygamberlere Has Olan Vahiy

*“Biz, Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik.”*¹⁷⁷ *“Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla, yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder.”*¹⁷⁸ Bu ayette üç şekil vahiyden söz edilmektedir: Vasıtasız vahiyetme, perde arkasında vahiyetme ve melek göndererek vahiyetme. Bunların farklı şekillerde vahiyler olduğu açıktır.

B.4.3. Mertebe: Allah'ın Peygamberlere Elçi Melek Göndermesi

Elçi melek, Allah'tan aldığı vahiyi peygamberlere ulaştırmaktadır. Melek bazen insan şeklinde peygamberle muhatap olur. Bazen gerçek suretiyle gelir, peygamber onu bu şekliyle görür. Bazen de melek peygamberin kalbine gelerek Allah'ın vahiyini ulaştırır.¹⁷⁹ Bu üçü peygamberlere has mertebelerdir. Üç mertebe de Peygamber Efendimize gerçekleşmiştir.

B.4.4. Mertebe: Tahdis¹⁸⁰ Mertebesi

Bu, özel vahiyden daha düşük bir mertebedir. Bu durum, Ömer'e (ra) çokça olmuştur. Resulullah (as) onunla ilgili olarak; *“Muhakkak ki sizden önceki*

¹⁷⁴ Taberî, III. 3; Zemahşerî, I. 136; İbn Âşur, Muhammed b. et-Tahir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dârü Sahnûn, Tunus, ts, II. 6.

¹⁷⁵ Nisâ, 4/164.

¹⁷⁶ A'râf, 7/143.

¹⁷⁷ Nisâ, 4/163.

¹⁷⁸ Şûrâ, 42/51.

¹⁷⁹ Geniş bilgi için bkz. Süyûtî, *el-İtkân fî Ulumi'l-Kur'an*, I. 159.

¹⁸⁰ *Tahdis*: Kişinin diline Allah katından bir şeyler gelmesiyle konuşması halidir. Bkz. İbn Manzûr, II. 134.

ümme'tlerde muhaddesûn¹⁸¹ vardı. Eğer bu ümmette varsa o da Ömer b. Hattab'tır."¹⁸² buyurmuştur.

Muhaddesûnun kalbine gelen bilgi, Kur'an'a ve sünnete arz edilmesi gerekmektedir. Kur'an'a ve sünnete ters düşmez ise kabul edilir. Yoksa reddedilmesi gerekir.

Birçok insan hayal görerek Allah'tan birtakım ilhamların kalbine geldiğini iddia etmektedir. Kalbe gelen ilhamların şeytandan veya Allah'tan olduğu bilinemez. Kişi, Allah'tan geldiğini söylüyorsa o yalandır. Çünkü kesin bilgi olmadan Allah'a isnat edilmiştir.

Ömer (ra), kâtibine bir ferman yazdırırken, kâtip: "Bu, Allah'ın Ömer'e gösterdiği'dir." şeklinde eklediğinde Ömer ona şöyle dedi: "Hayır! Onu sil ve şöyle yaz: Bu Ömer'in görüşüdür. Eğer doğruysa Allah'tandır. Hataysa Ömer'dendir. Allah ve Resulü hatadan uzaktır."¹⁸³ Böylece Ömer (ra.) kişinin kalbine gelen bilgilerin kaynağının bilinmeyeceğine işaret etmiştir.

B.4.5. Mertebe: İfhâm Mertebesi

İfhâm; anlama kabiliyetidir. Bu ise, Allah'ın kuluna güçlü anlama kabiliyeti vermesidir. Buna örnek olarak Davut ve Süleyman'ın (as.) Kur'an'da geçen şu kıssaları verilebilir:

"Davud ile Süleyman'ı da hatırla. Hani bir ekin tarlası hakkında hüküm veriyorlardı. Çünkü halkın koyunları o ekine girmişti. Biz de hükümlerine şahit olmuştuk." فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ "Biz hüküm vermeyi Süleyman'a kavratmıştık. Zaten her birine hükümranlık ve ilim vermiştik."¹⁸⁴ Bu kıssada Allah, her iki peygambere de ilim ve

¹⁸¹ *Muhaddesûn*: Allah katından ilham edilen kişilerdir. Bkz. İbn Manzûr, II. 134.

¹⁸² Buhârî, "Fadâilü's-Sahâbe", 62.

¹⁸³ Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. Huseyn, *es-Sünenü'l-Kübra*, Dârü'l-Mârifetü'l-Beyrut, 1992, X. 116; İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ts., VI. 218; İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed, *Telhisü'l-Habir*, Mektebetü İbn Teymiyye, yy., ts., "Edebü'l-Kadâ", 40. İbn Hacer, hadisin senedinin sahih olduğunu söylemiştir.

¹⁸⁴ Enbiyâ, 21/78-79.

hikmet verdiğini haber vererek onları medh'u sena etmekle birlikte, Süleyman'ı olayı anlama ve kavramayla has kılmıştır.

Ali'ye (ra) biri; “Allah'ın Resulü sizlere insanlarla paylaşmadığı özel bir şey bıraktı mı? diye sorduğunda, o da; “Hayır! Çekirdeği çatlatan ve insanları yaratan Allah'a yemin ederim ki ancak, Allah'ın, kullarından dilediğine Kur'an'ı anlamayı (fehmi) nasip etmesinden başka bir şey bırakmadı.”¹⁸⁵ demiştir.

“Fehm/anlama”, Allah'ın kuluna bir nimetidir. Dilediğinin kalbine atar. Âlimler bu konuda birbirlerine üstünlük sağlar. Nitekim İbn Abbas'ın (ra) yaşı küçük olmasına rağmen peygamberin kendisine yaptığı dua sayesinde¹⁸⁶ Kur'an'ı anlama ve yorumlamada daha önde olmuştur.

B.4.6. Mertebe: Beyan (hakki batıldan ayırma) Mertebesi

Bu mertebe, delilleri, şahitleri ve işaretleri, kalp gözleriyle görme ve müşahede etme halidir. Kul bu mertebeye erişmeden Allah onu cezalandırmaz. Bu mertebede, kulların Allah'a karşı mazeretleri kalkmıştır.

Nitekim “Doğru yola ilettikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine apaçık bildirmediği, Allah bir toplumu saptırarak değildir.”¹⁸⁷ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَهُمْ حَتَّىٰ يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ “Doğru yola ilettikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine apaçık bildirmediği, Allah bir toplumu saptırarak değildir.”¹⁸⁷ وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصَلِّهِ جَهَنَّمَ “Kim, kendisine hidâyet (doğru yol) besbelli olduktan sonra peygambere karşı çıkar, Müminlerin yolundan başkasına uyarsa, onu yöneldiği yolda bırakırız ve cehenneme sokarız.”¹⁸⁸ وَنُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أَوْلَٰى مَرَّةٍ “Biz onların kalplerini ve gözlerini ters döndürürüz de ilkin ona iman etmedikleri gibi (mucize geldikten sonra da inanmazlar) ve yine onları azgınlıkları içinde bırakırız da bocalar dururlar.”¹⁸⁹ وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ لِمَ تَأْتُونََنِي “Hani Musa kavmine, “Ey kavmim! Allah'ın size gönderdiği peygamberi olduğumu bilip durduğunuz hâlde, niçin bana

¹⁸⁵ Buhârî, “İlim”, 39.

¹⁸⁶ Müslim, “Fadâilü's-Sahâbe”, 30.

¹⁸⁷ Tevbe, 9/115.

¹⁸⁸ Nisâ, 4/115.

¹⁸⁹ En'âm, 6/110.

*eziyet ediyorsunuz?” demişti. Onlar yoldan sapınca, Allah da kalplerini (doğru yoldan) saptırdı.”*¹⁹⁰ ayetleri, beyan mertebesine ulaşmadan Allah’ın kulu mükellef kılmadığını belirtmektedir. Bu mertebeden sonra Allah’ın kullarını saptırması onlar için bir cezadır. Zira hak onlara gelmiş, haklılığını kavramış olmalarına rağmen ondan yüz çevirmişlerdir.

Beyan mertebesi, işitme ve görme olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Her ikisi de kulun özrünü ortadan kaldırmaktadır.

7. Mertebe: Özel Beyan Mertebesi

Buna “tevfik” hidâyeti de denmektedir. Nitekim Allah tüm iman edenleri hakkı görmeye ve anlamaya muvaffak kılmıştır. *إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ* “Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola eriştirir.”¹⁹¹ *“Sen onların doğru yola erişmelerine aşırı istek gösteresen de şüphesiz Allah saptırdığı kimseyi doğru yola iletmez.”*¹⁹² ayetleri bu mertebeyi açıklamaktadır.

8. Mertebe: İşitme Mertebesi

İşitme üç şekilde gerçekleşmektedir: Kulakla işitme, kalple işitme, kabul ve icabet ederek işitme. Burada kastedilen işitme, kulakla işitilenin kalbin kavramasıdır.

*“Allah, onlarda bir hayır (hakka yöneliş) olduğunu bilseydi, elbette onlara işittirirdi. Onlara işittirseydi dahi mutlaka yine yüz çevirerek dönüp giderlerdi.”*¹⁹³ *إِنَّ اللَّهَ يُسْمِعُ مَنْ يَشَاءُ وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ* “Allah, dilediğine işittirir. Sen, kabirde bulunanlara işittirecek değilsin.”¹⁹⁴ ayetlerinde işitmeden maksat, kulakları aşip kalbe ulaşan bir işitmedir. Zira bazı insanlar Allah’ın vahyini duymalarına rağmen onu kavrayamamaktadırlar. Nitekim *وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ حَتَّى إِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قَالُوا لِلَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مَاذَا قَالَ أَنْفَا أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ* “Onlardan seni dinleyenler vardır. Fakat senin yanından

¹⁹⁰ Saff, 61/5.

¹⁹¹ Kasas, 28/56.

¹⁹² Nahl, 16/37.

¹⁹³ Enfâl, 8/23.

¹⁹⁴ Fâtır, 35/19-23

çıktıkları zaman kendilerine bilgi verilmiş olanlara, “Az önce ne söyledi?” derler. İşte bunlar, Allah’ın, kalplerini mühürlediği ve nefislerinin arzularına uyan kimselerdir.”¹⁹⁵ ayetinde de belirtildiği gibi her işitenin, işittiğini kavrayamadığı belirtilmiştir.¹⁹⁶

Bu merteye ile ifhâm mertebesi arasındaki fark, bu mertebede kulak daha faaldır. Bu mertebede Mesaj sadece kulak yoluyla ulaştırılır. İfhâm mertebesi ise daha geneldir.

B.4.9. Merteye: İlham Mertebesi

Bu merteye, tüm müminler için söz konusudur. Zira Allah tüm müminlere iman etmeleri için ilhamda bulunmuştur. *وَإِذْ أَوْحَيْتُ إِلَى الْحَوَارِيِّينَ أَنْ آمِنُوا بِي وَبِرَسُولِي قَالُوا آمَنَّا وَاشْهَدْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ* “Hani bir de, “Bana ve peygamberime iman edin” diye havarilere ilham etmiştim. Onlar da “İman ettik. Bizim Müslüman olduğumuza sen de şahit ol” demişlerdi.”¹⁹⁷ ayetinde de anlaşıldığı gibi Allah’ın Musa (as.)’ın havarilerine ilhamı neticesinde iman ettikleri belirtilmektedir.

Husayr İbn Manzûr Müslüman olduğunda Peygamber (as.) ona şu duayı öğretmişti: “Allah’ım bana rüşümü ilham et, nefsimin şerrinden beni koru.”¹⁹⁸

وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ “Musa’nın annesine, “Onu emzir diye ilham ettik.”¹⁹⁹ *وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنْ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ* “Rabbin, bal arısına şöyle ilham etti: “Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan (kovanlardan) kendine evler edin.”²⁰⁰ ayetlerinde de söz konusu olan vahiy ilham vahyidir. Bu vahiy çeşidi ayetlerden de anlaşıldığı gibi peygamberlerin

¹⁹⁵ Muhammed, 47/16.

¹⁹⁶ İbn Keşir, IV. 179.

¹⁹⁷ Mâide, 5/111.

¹⁹⁸ Tirmizî, “Tefsirü’l-Kur’an”, 3483; İbn Hibbân, Ebû Hatim Muhammed b. Ahmed el-Büstî, *Sahihü İbn Hibbân*, Muessesetü’r-Risale, Beyrut, 1997, “Babü’l-Ed’iye”, 9.

¹⁹⁹ Kasas, 28/7.

²⁰⁰ Nahl, 16/68.

dışında müminlere, tüm insanlara, hatta mükellef olmayan canlılar için de söz konusudur.²⁰¹

B.4.10. Mertebe: Sadık Rüya (doğru rüya) Mertebesi

Sadık rüya, nübüvvetin kırk altı parçasından biridir. Nitekim Peygamber (as.): “Doğru rüya, nübüvvetin kırk altısından biridir.”²⁰² buyurmuştur. Başka bir hadiste; “Nübüvvetten müjdeleyiciler dışında bir şey kalmadı” buyurmuş, bunun da sadık rüya olduğunu belirtmiştir.²⁰³

Ahmed b. Hanbel (ra): “Rüya Allah’ın müminlerle konuşmasıdır.”²⁰⁴ demiştir.

Peygamber (as.): “Rüya üç çeşittir. Allah’tan gelen rüya, şeytandan gelen rüya ve kişinin günlük hayatında konuştuğu ve düşündüğü şeylerin gece rüyasına gelmesidir.”²⁰⁵ hadiste, rüyaların bir kısmının rahmanî, bir kısmının şeytanî, bir kısmının ise nefsanî olduğu belirtilmiştir.

Hidâyetin sebeplerinden olan rüyalar, Allah’tan gelen rüyalardır. Peygamberlerin rüyaları ümmetin ittifakıyla haktır, çünkü vahiydir. Nitekim İbrahim (as.) gördüğü rüya sonucu oğlunu boğazlamaya yeltenmiştir.²⁰⁶ Peygamberlerin dışında diğer müminlerin gördüğü rüyalar ise Kur’an ve sünnete arz edilir. Kur’an ve sünnete ters düşmeyen rüyalar kabul edilir. Ters düşenler ise kesinlikle reddedilir. Rüyalar şer’î bir kaynak olmadığından onlarla amel edilmez. Haramı helal, helâlî da haram yapma yetkileri yoktur.²⁰⁷

²⁰¹ Geniş bilgi için bkz. Kattan, Mennan, *Mebâhis fi Ulumi’l-Kur’an*, Muessetu’r-Risale, Beyrut, 1992, s. 32.

²⁰² Buhârî, “Rüyâ”, 4; Müslim, “Rüyâ”, 1.

²⁰³ Buhârî, “Rüyâ”, 5; Müslim, “Rüyâ”, 1.

²⁰⁴ İbn Ebi Asım, Ebu Bekr Amr b. Ebi Asım ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybanî, *Kitabü’s-Sünne*, Mektebetü’l-İslamî, Beyrut, 1993, Bab, 103, hadis numarası, 486; Süyûtî, Celaluddîn, *Camiu’s-Sağîr*, Dârü Hidmâtü’l-Kur’an, Kahire, ts., 4393. (Süyûtî, hadise sahihtir demiştir.)

²⁰⁵ Buhârî, “Rüyâ”, 26; Müslim, “Rüyâ”, 2.

²⁰⁶ Saffat, 37/102.

²⁰⁷ İbn Kayyim, I. 83-102.

Bütün zikri geçen bilgileri özetleyecek olursak şunları ifade edebiliriz: Hidâyet kelimesi, hidâyet formuyla Kur'an-ı Kerim'de yer almamaktadır. Bu kavramdan türeyen çeşitli kalıplar 300'den fazla yerde tekrarlanmakta ve genellikle Allah'a izafe edilmektedir. Bununla birlikte mutlak manada ilahi vahye, peygamberlere ve peygamberlerin ümmetlerine de nisbet edilmektedir.

Hidâyet, karşılık beklemeden doğru yolu göstermek veya doğru yola koymak şeklinde gerçekleşmektedir. Birincisine, "irşâd hidâyeti" ikincisine ise, "tevfik hidâyeti" denmektedir. "İrşâd hidâyeti", Allah'tan başka insanlar hatta cemadat için söz konusu iken, "tevfik hidâyeti" yalnız Allah'a aittir. Ayrıca "tevfik hidâyeti", hem Allah'ın kullara doğru yolu göstermesi ve açıklaması sonucu onların dalâletten kurtulup İslam'a girmeleri, hem de İslam'ın tüm öğretileriyle amel etmekle birlikte İslam üzerinde sebat göstermeleridir.

Allah'ın hidâyeti üç şekildedir. Fitrî hidâyet, semavî hidâyet, şuurlu hidâyet. Tüm canlılar yalnız fitrî hidâyetle hidâyet olunmuşken insanlar için her üç hidâyet söz konusudur. Bu üç hidâyetle hidâyet olunmayan kişi, varlık gayesi Allah'a ibadet etmede sınava tabi tutulmamaktadır.

İnsanın yaratılış gayesi, Allah'a kulluktur. Şu var ki insan bu ibadete zorlanmamış, kendisine özgür irade verilmiştir. Kula özgür irade verilmesi, Allah'ın iradesinin dışına çıkabilme gücüne sahip olduğu anlamına gelmemelidir. Zira Allah'ın iradesi ezeldir, sonsuzdur, sınırsızdır. Herhangi bir şeyle bağlantılı değildir ve mutlaktır. Tüm iradelerin ve güçlerin üstündedir. İnsanın iradesi ise sonlu, sınırlı, zaman, mekân vb. şeylerle bağlantılıdır. İnsan ancak Allah'ın kendisine tanıdığı sınırlar içinde özgürdür. İnsana özgür irade verilmesi sebebiyle tercihinden ve yaptıklarından sorumlu tutulmuştur. İnsanın sorumluluğu ise üç türdür. Sosyal sorumluluk, dini sorumluluk ve ahlaki sorumluluk

İnsanın özgür iradesini doğru yolda kullanması, yani hidâyete ermesi insan hayatında hiçbir şeyle kıyaslanmayacak derecede önemlidir. Zira hayatın gayesi imtihanı kazanıp dünya ve ahiret mutluluğuna ermenin yegâne yolu budur.

İKİNCİ BÖLÜM

HİDÂYETE ERMEDE ALLAH'IN VE İNSANIN ROLÜ

A. HİDÂYETE ERMEDE ALLAH'IN ROLÜ

A.1. Mutlak Yaratıcı Olarak Allah

Kâinata yaratan ve yaratılan olmak üzere iki varlık vardır. Yaratan Allah'tır. Allah'ın dışındaki her şey ise Allah tarafından yaratılmıştır. “De ki: *فَلِلَّهِ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ*” *De ki: “Her şeyin yaratıcısı Allah'tır.”*²⁰⁸ *“إِشْتِٰهُرَ كُلِّ شَيْءٍ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ*” *İşte her şeyin yaratıcısı olan Rabbiniz Allah! Ondan başka hiçbir ilâh yoktur.”*²⁰⁹ gibi ayetlerde her varlığın yaratıcısının Allah olduğu belirtilmiştir. *“O, yaratıp şekillendiren, âhenk veren ve düzene koyandır. O her canlıyı bir ölçüye göre yapıp hayatının devamını, sağlayacak yolları gösterendir.”*²¹⁰ *“وَحَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا*” *“O, her şeyi yaratmış ve yarattığı o şeyleri bir ölçüye göre takdir etmiştir.”*²¹¹ *فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ*” *“Sonra da ona ölçülü bir biçim verdik. Biz ne güzel biçim verenleriz!”*²¹² gibi ayetlerde de tüm varlıkların bir ölçü ve düzenle yaratıldıkları beyan edilmiştir.

الخَالِقُ Allah'ın isimlerindedir. Bu ise, doğru takdir ederek eşi ve benzeri olmadan yoktan var eden,²¹³ tüm varlıkları güzel ve hikmetli bir şekilde yaratan²¹⁴ anlamındadır.

Allah Teâla, tüm varlıkların yaratıcısı olduğu gibi, yaratmış olduğu varlıkların hayır olsun şer olsun tüm eylemlerini de onların iradeleri doğrultusunda yaratmaktadır.²¹⁵ Nitekim *وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ* *“Oysa Allah sizi de, yaptığınız şeyleri de yaratmıştır.”*²¹⁶ ayeti, varlıkların eylemlerinin de Allah tarafından yaratıldığını bildirmektedir. Hidâyet de insana ait bir eylem olduğundan insanların diğer eylemleri

²⁰⁸ Ra'd, 13/16.

²⁰⁹ Mü'min, 40/62.

²¹⁰ A'lâ, 87/2-3.

²¹¹ Furkân, 25/2.

²¹² Murselât, 77/23.

²¹³ Râğıb el-İsfahânî, s. 296; İbn Manzûr, X. 85.

²¹⁴ Sa'dî, s. 27.

²¹⁵ Tahâvî, s. 650.

²¹⁶ Sâffât, 37/96.

gibi ayetteki “şey” kapsamına girmekte olup Allah tarafından yaratılmıştır. İnsan, hür iradesi ile fiili seçer ve gerekli gücü sarf eder, Allah da onun neyi seçeceğini ezeli ilmi ile bilir, ona göre irade ve takdîr buyurur, kulun iradesi doğrultusunda yaratır.²¹⁷ Bu, Ehl-i sünnetin görüşüdür. Ebu Hüreyre’den (ra) rivayet edilen “Allah, her ustayı ve eserini yaratmıştır.”²¹⁸ hadisi de bu görüşü desteklemektedir.

İslam fırkalarından cebriyeye göre: insanın hiçbir iradesi ve gücü yoktur. Adeta rüzgâr önünde oraya buraya sürüklenen bir tüy gibidir. Bu şekilde farkında olmadan Allah’ı zalim durumuna düşürmüşlerdir. Cebriyenin bu görüşüne tepki niteliğinde oluşan Mutezileye göre, kulların fiillerini Allah yaratmamıştır. Zira Allah yaratmış olsaydı, yaptıklarından dolayı kullar, övmeye ve yermeye, sevaba ve cezaya müstahak olmazlardı.²¹⁹ Aynı şekilde, kulların fiilleri Allah’ın yaratmasıyla olsaydı ona rıza gerekirdi. Bunların küfür olması halinde küfre rıza olurdu. Hâlbuki küfre rıza da küfürdür.²²⁰ Böylece Mutezile farkına varmadan Allah’a acziyet nisbet etmişlerdir.

Sonuç olarak şöyle diyebiliriz. İnsan özgür irade sahibi bir varlıktır. Özgür iradesi ile fiili seçer, gerekli gücü sarf eder, Allah da onun iradesi doğrultusunda yaratır. Bu, Allah’ın buna mecbur olmasından değil, sünnetullahtandır. Dolayısıyla mutlak yaratıcı Allah’tır. Kulları da, eylemlerini de yaratan Allah’tır. Eylemlerin kullara nisbet edilmesi, onların özgür iradeleri ile fiili seçmeleri sebebiyledir.

A.2. Yol Gösterici Olarak Allah

Allah, doğru ve eğri her iki yolu insanın benliğine ilham ederek yol göstermiş, akıl sahibi bir varlık olarak yaratmıştır. Nitekim *“O, (her şeyi) ölçüyle yapıp yönlendirendir.”*²²¹ *“Musa, ‘Rabbimiz, her şeye hilkatini (yaratılış özelliklerini) veren, sonra onlara yol*

²¹⁷ Taberî, X. 504; Râzî, Fahreddîn, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, Dârü’l-Fikr, Beyrut, 1994, XIII. 150; Kurtubî, XV. 65; İbn Kesîr, IV. 15; Altıntaş, Ramazan, *Kur’an’da Hidâyet ve Dalâlet*, Pınar Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 85.

²¹⁸ Hâkim, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek Alâ Sahîheyn*, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 1990, “İman”, 85-86; Kurtubî, XV. 65; İbn Kesîr, IV. 15.

²¹⁹ Kâdî Abdulcabbâr, s. 326.

²²⁰ Kâdî Abdulcabbâr, s. 771; Zemahşerî, II. 1015.

²²¹ A’lâ, 87/3.

*gösterendir” dedi.*²²² “İnâ hedyîناه السبيلَ إمَّا شاكِرًا وَاِمَّا كُفُورًا²²² “Şüphesiz biz onu (ömür boyu yürüyeceği) yola koyduk. O, bu yolu ya şükrederek ya da nankörlük ederek kat eder.”²²³ “Nefse ve onu düzgün bir biçimde وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّيْنَاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا²²³ şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun.”²²⁴ ayetleri hidâyet ve dalâlet yollarının her ikisinin de insan benliğine ilham edilerek yaratıldığını belirtmektedir..²²⁵

Bununla birlikte insan bu akıl ve hidâyetle mükellef kılınmamış, doğru yola hidâyet olması için kitaplar ve peygamberler gönderilmiştir. Öyle ki kitaplar ve peygamberler gönderilmeden yaptığı azgınlıklar sebebiyle cezalandırılmayacağı belirtilmiştir. Nitekim وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا²²⁶ “Biz, bir peygamber göndermedikçe azap edici değiliz.”²²⁶ وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَىٰ حَتَّىٰ يَبْعَثَ فِي أُمَمَةٍ رَسُولًا لِّيُنذِرَ لَهَا آيَاتِنَا²²⁶ “Rabbin, ülkelerin merkezî yerlerine, kendilerine ayetlerimizi okuyan bir peygamber göndermedikçe oraları helâk edici değildir.”²²⁷ وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَّعْلُومٌ²²⁷ “Biz, hiçbir toplumu, (önceden) ilahi bir kelimadan bütünüyle haberli kılmadan helak etmedik.”²²⁸ وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنذِرُونَ²²⁸ “Biz, hiçbir memleketi uyarıcıları olmadıkça helâk etmedik.”²²⁹ ayetlerinde bu açık olarak vurgulanmaktadır.

Allah’ın topyekûn insanları doğru yola erdirmeyip, doğru yolu beyan etmesi için kitaplar ve peygamberler göndermesi, bunu yapmaktan aciz olduğu anlamına gelmemelidir. Zira Allah dileseydi gücü ve kudretinin sonsuzluğundan,²³⁰ tüm insanları hidâyete erdirirdi. Nitekim وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدًى²³¹ “Eğer dileseydik, herkese hidâyetini verirdik.”²³¹ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَىٰ²³¹ “Eğer Allah dileseydi, elbette onları hidâyet üzere toplardı.”²³² وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مِنَ فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا²³² “Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekûn iman ederlerdi.”²³³ وَلَوْ شَاءَ²³³

²²² Tâhâ, 20/50.

²²³ İnsan, 76/2-3.

²²⁴ Şems, 91/7-8; Taberî, XV. 602.

²²⁵ Taberî, XII. 356-543; İbn Kesîr, IV. 453-500-517.

²²⁶ İsrâ, 17/15.

²²⁷ Kasas, 28/59.

²²⁸ Hicr, 15/4.

²²⁹ Şuarâ, 26/208.

²³⁰ Bakara, 2/20; Hûd, 11/107; Yâsîn, 36/82.

²³¹ Secde, 32/13.

²³² En’âm, 6/35.

²³³ Yûnus, 10/99.

اللَّهُ لَجَعَلَهُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ “Allah dileseydi, onları (aynı dine mensup) bir tek ümmet yapardı. Fakat O, dilediğini rahmetine sokar.”²³⁴ ayetleri bunu vurgulamaktadır. Fakat Allah, الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا “O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır.”²³⁵ ayeti kerimesinde buyurduğu gibi hayatın sebebi imtihan olduğundan insanlara sadece doğru yolu göstermiş,²³⁶ sonra da onları özgür iradeleriyle baş başa bırakmıştır. Dolayısıyla her kişi kendi tabiatına uygun bir yol izlemektedir. فُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ “De ki: ‘herkes kendi yapısına uygun işler görür.’”²³⁷

A.3. Allah’ın Dilediği Kimseleri Hidâyete Erdirmesi

Allah’ın dilemesi, kevnî ve şer’î olmak üzere iki kısımdır.²³⁸ Allah’ın olmasını kevnî olarak dilediği şeyin olmama lüksü yoktur. Çünkü O, her şeye kadir (gücü yeten)dir. Allah’ın olmasını dilediği her şeyin olacağı, olmasını dilemediği hiçbir şeyin de olma olasılığının olmadığı inancımızın gereğidir.²³⁹ Dinimiz bu konuda en ufak bir şüpheyi dahi kabul etmemektedir.

Allah kullarından dilediğini hidâyete erdirir. Dilediğini ise dalâlete saptırır. Allah’tan başka insanları hidâyete ve saadete, dalâlete ve şekâvete düşürecek hakiki bir fail yoktur. Hidâyetin diğer varlıklara nisbet edilmesi mecazidir. Hakiki anlamda hidâyete erdiren yalnız Allah’tır.²⁴⁰ Nitekim وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ “Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, dilediğini hidâyete erdirir.”²⁴¹ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ “Allah, dilediğini doğru yola iletir.”²⁴² فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعْدُ فِي السَّمَاءِ “Allah, her kimi doğruya erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm’a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltır, sıkar.”²⁴³ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ “Allah, bir

²³⁴ Şûrâ, 42/8.

²³⁵ Mülk, 67/2.

²³⁶ Leyl, 92/12.

²³⁷ İsrâ, 17/84.

²³⁸ Tahâvî, s. 79.

²³⁹ Tahâvî, s. 133.

²⁴⁰ Yazır, Elmalılı, M. Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Nşr., İstanbul, ts, V. 3089; Altıntaş, s. 81.

²⁴¹ Fâtır, 35/8.

²⁴² Bakara, 2/213.

²⁴³ En’âm, 6/125.

*kısmına hidâyet etti, bir kısmına da sapıklık lâyük oldu.*²⁴⁴ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضَلِّلْ “Allah, kime hidâyet ederse işte o, doğru yolu bulandır. Kimi de şaşırırsa, artık ona doğru yolu gösterecek bir dost bulamazsın.”²⁴⁵ الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ “O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir.”²⁴⁶ قُلْ إِنِّي هَدَيْتَنِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ “De ki: ‘Şüphesiz Rabbim beni doğru bir yola, dosdoğru bir dine, hakka yönelen İbrahim’in dinine iletti.’²⁴⁷ قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ أَقَمَنْ يَهْدِي إِلَى “De ki: “Allah’a koştuğunuz ortaklarınızdan hakka iletecek olan bir kimse var mı?” De ki: “Hakka Allah iletir.” Öyle ise, hakka ileten mi uyulmaya daha lâyıktır, yoksa iletilmedikçe doğru yolu bulamayan kimse mi?”²⁴⁸ ayetleri, hidâyetin yalnız Allah’ın yetkisinde olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim ümmetinin, özellikle sevdiklerinin imandan yüz çevirmesine adeta nefsinin helak edercesine üzülen Peygamber²⁴⁹ (as.)’a hitaben Allah; إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ دَلِيلُكَ عَلَىٰ مَا تُرِيدُ “Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola erdirtir.”²⁵⁰ أَلَيْسَ عَلَيْكَ هُدًى وَمَا تُرِيدُ “Onları hidâyete erdirmek sana ait değildir. Fakat Allah, dilediğini hidâyete erdirir.”²⁵¹ إِنَّ تَحْرِيصَ عَلَىٰ هُدًى فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ يُضَلِّ “Sen onların doğru yola erişmelerine aşırı istek göstersen de şüphesiz Allah saptırdığı kimseyi doğru yola iletmez.”²⁵² buyurarak, “el-Hâdî” sıfatını Resulü Muhammed (as.)’la bile paylaşmamıştır.

Enes b. Mâlik’in rivayet ettiği bir hadiste Peygamber (as.): “Allah kuluna hayır dilediğinde onu kullanır. Sahabilerden biri; onu nasıl kullanır ya Resulallah? diye sorduğunda o da, “ölümünden önce onu salih amel işlemeye muvaffak kılar.”²⁵³ buyurmuştur. Beyhakî’nin başka bir rivayetinde, “onu, salih amele hidâyet eder, ta ki o hâl üzere vefat eder.”²⁵⁴ buyurarak, hidâyete erdirenin Allah olduğunu belirtmiştir.

²⁴⁴ A’râf, 7/30.

²⁴⁵ Kehf, 18/17.

²⁴⁶ Şuarâ, 26/78.

²⁴⁷ En’âm, 6/161.

²⁴⁸ Yûnus, 10/35.

²⁴⁹ Kehf, 18/6; Fâtır, 35/ 8.

²⁵⁰ Kasas, 28/56.

²⁵¹ Bakara, 2/272.

²⁵² Nahl, 16/37.

²⁵³ Tirmizi, “Kader”, 8; Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. Huseyn, *Esmâ ve Sıfat*, Mektebetü’s-Sevadi, 1993, Hadis numarası: 312.

²⁵⁴ Beyhakî, Hadis numarası: 313.

Tüm bu anlatılanlar, Allah'ın herşeye kadir olduğunu beyan etmek içindir. Yoksa Allah'ın hidâyeti, ne ıztırârî ne de icbârîdir. Bilakis ihtiyâridir. Kâfir, küfrü seçer, Allah da onda küfür fiilini yaratır, kul sapkınlardan olur. Mümin ise imanı seçer, Allah da onda hidâyet fiilini yaratır, kul hidâyete erenlerden olur.

Şu ana kadar sözü edilen hidâyet, yalnız Allah'a ait olan “tevfîkî” hidâyettir. Bir de irşâdî hidâyet vardır ki o, yalnız Allah'a has olmayıp Allah'tan başkasının da yapabileceği bir hidâyettir.²⁵⁵ Nitekim Peygamber'e (as.) hitaben: *وَأَنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ* “Şüphesiz ki sen doğru bir yola iletiyorsun;”²⁵⁶ *وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ* “Her kavim için de bir yol gösteren vardır.”²⁵⁷ *وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أُمَّةً يَهْتَدُونَ بِأَمْرِنَا* “içlerinden emrimizle doğru yola ileten önderler çıkardık.”²⁵⁸ ayetlerinde peygamberlerin insanları doğru yola hidâyet etmeleri için gönderildikleri, onları doğru yola irşat ettikleri belirtilmiştir.²⁵⁹

İnancımız gereği, mutlak güç ve irade Allah'a aittir. O'nun hidâyetini dilediği kimse hidâyete erer, dalâletini dilediği kimseyi ise hidâyete erdirecek hiçbir varlık yoktur. Allah'ın hidâyete erdirdiği kimseler, Allah'ın onlar üzerinde olan lütfu ve rahmeti, hidâyete erdirmediği kimseler ise, Allah'ın onlara bir haksızlığı olmayıp hikmeti ve adaletidir. *رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ* “Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız.”²⁶⁰ ayetinde de ifade edildiği gibi Allah, hiçbir şeyi yersiz ve gereksiz yaratmamıştır.

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَيْنَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَيْنَا اللَّهُ “Hamd, bizi buna erıştiren Allah'a mahsustur. Eğer Allah'ın bizi erıştirmesi olmasaydı, biz hidâyete ermiş olamazdık.”²⁶¹

A.4. Hidâyeti Engelleyen Kişilik Özellikleri

Allah'ın hidâyete erdirmediği kimselere her hangi bir haksızlığı söz konusu değildir. Bilakis Allah'ın yüce hikmeti ve adâletinin neticesidir. Çünkü insanı, irade,

²⁵⁵ Râğıb el-İsfahânî, s. 836.

²⁵⁶ Şûrâ, 42/52.

²⁵⁷ Ra'd, 13/7.

²⁵⁸ Secde, 32/24.

²⁵⁹ Beğavî, III. 5; İbn Âşûr, XIII. 95.

²⁶⁰ Âl-i İmran, 3/191.

²⁶¹ A'râf, 7/43.

akıl ve kalp gibi niteliklerle donatarak en mükemmel şekilde yaratmış, bununla birlikte kendisini doğru yola irşad edecek kitaplar ve peygamberler göndermiştir. Fakat Allah'ın tüm bu nimetine ve lütfuna karşı insan, nankör,²⁶² zalim ve cahil²⁶³ davranarak aklın ve vahyin gösterdiği yola tabi olmayıp nefsin istekleri ve şeytanın peşi sıra giderek adeta doğru yoldan kaçmış, azgınlaştıkça azgınlaşmıştır. Allah da yüce hikmeti ve adâleti gereği bu insanı hidâyete erdirme lütfundan mahrum bırakmıştır.

Kur'an'da, Allah'ın doğru yola erdirmediği, hidâyetinden mahrum bıraktığı kişilerin şu sıfatları taşıyanlar olduğu bildirilmektedir.

A.4.1. Allah, fasıkları²⁶⁴ hidâyete erdirmez

إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ “Allah, fasık toplumu doğruya iletmez.”²⁶⁵ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ “Muhakkakki Allah, fasıklar topluluğunu doğru yola iletmez.”²⁶⁶ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ “(Allah) onunla birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir. Onunla ancak fasıkları saptırır.”²⁶⁷

A.4.2. Allah, zalimleri hidâyete erdirmez

إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ “Allah, zalimler topluluğunu hidâyete erdirmez.”²⁶⁸ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ “Şüphesiz Allah, zalimler topluluğunu doğruya iletmez.”²⁶⁹

A.4.3. Allah, kâfirleri hidâyete erdirmez

إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ “Allah, kâfirler topluluğunu hidâyete erdirmez.”²⁷⁰ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ “Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğunu hidâyete erdirmeyecektir.”²⁷¹

²⁶² İbrahim, 14/34.

²⁶³ Ahzâb, 33/72.

²⁶⁴ *Fâsık*; şeriatin hükümlerini kabullendikten sonra onların tümüne veya bir kısmına muhalefet ederek günah yâ da kötülük işleyen demektir. Kâfirden daha genel bir kavram olup bazen küfür, bazen nifak bazen de zalim anlamında kullanılmaktadır. Râğıb el-İsfahânî, s. 636; İbn Manzûr, X. 305; Muntasır Mir, s. 65.

²⁶⁵ Mâide, 5/108; Tevbe, 9/24-80; Saf, 61/5.

²⁶⁶ Munâfikûn, 63/6.

²⁶⁷ Bakara, 2/26.

²⁶⁸ Bakara, 2/258; Âl-i İmrân, 3/86; Tevbe, 9/19-109; Cuma, 62/5.

²⁶⁹ Mâide, 5/51; Kasas, 28/50; Ahkâf, 46/10.

A.4.4. Allah, yalancıları hidâyete erdirmez

“Şüphesiz Allah, aşırı giden, yalancılık eden kimseyi doğru yola erdirmez.”²⁷² إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ “Şüphesiz Allah, yalancı ve nankör olanları doğru yola iletmez.”²⁷³

A.4.5. Allah, nankörleri hidâyete erdirmez.

“Şüphesiz Allah, yalancı ve nankör olanları doğru yola iletmez.”²⁷⁴ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ

A.4.6. Allah, haddi aşanları hidâyete erdirmez

“Şüphesiz Allah, aşırı giden, yalancıyı kimseyi doğru yola erdirmez.”²⁷⁵ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ

A.4.7. Allah, şeytani dost edinip ona tabi olanları hidâyete erdirmez

“Allah, bir kısma hidâyet etti, bir kısma da sapıklık lâyük oldu. Çünkü onlar Allah’ı bırakıp şeytanları dost edinmişlerdi.”²⁷⁶ فَارْتَدُّوا عَلَىٰ أَعْقَابِهِمْ لِئَلاَّ يَكُونَ لِلنَّاسِ لَهْوَ عَابِدٌ عَظِيمٌ

B. HİDÂYETE ERMEDE İNSANIN ROLÜ

B.1. Hidâyet Bulmak İçin Çaba Gösterilmesi

Allah Teâlâ, yüce adâleti gereği dünya hayatında hiç kimsenin çabasını boşa çıkarmamaktadır. Çalışan herkese çalışmasının karşılığını vermektedir. Bu konuda

²⁷⁰ Bakara, 2/264; Tevbe, 9/37.

²⁷¹ Mâide, 5/67; Nahl, 16/107.

²⁷² Mü’min, 40/28.

²⁷³ Zümer, 39/3.

²⁷⁴ Zümer, 39/3.

²⁷⁵ Mü’min, 40/28.

²⁷⁶ A’râf, 7/30.

kendisine inanan inanmayan, itaat eden itaat etmeyen herkese eşit davranmaktadır.²⁷⁷ Fakat doğru yolu bulup ve rızasına ulaşmak isteyenlere çabasından daha fazlasını vererek onları hidâyete erdirmektedir. Nitekim

Kur'an-ı Kerim'de: *“Kim bir iyilik yaparsa, ona on katı vardır.”*²⁷⁸ *“Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”*²⁷⁹ buyurularak, Allah'ın geniş rahmeti ve lütfundan dolayı, kulun doğru yoldaki çabasının eksiksiz, hatta daha fazlasının verildiği belirtilmiştir.²⁸⁰

Kutsi bir hadiste: “Kul, bana bir karış yaklaşırsa ona bir arşın yaklaşırım. Bana bir arşın yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırım. Kulum bana yürüyerek gelse ben ona koşarak gelirim,”²⁸¹ buyurulmuş, Allah'ın lütfu sebebiyle kulun çabasından daha fazlasının kendisine verileceği belirtilmiştir.

Hidâyete ermede kulun dahlinin çok önemli olduğu şu ayetlerde açıkça belirtilmiştir. *“Bizim uğrumuzda gayret gösterip mücahede edenlere elbette muvaffakiyet yollarımızı gösteririz.”*²⁸² Ayette, Allah yolunda hicret, cihat gibi Allah'ın rızasına ulaştıran yollarda çaba sarf ederenleri, Allah'ın, dünya ve ahirette doğru yollarını göstereceğini belirtmektedir.²⁸³ *“Allah, (yoldan çıkmak) isteyeniyi saptırır, (doğruya ulaşmak) isteyeniyi ise doğru yola ulaştırır.”*²⁸⁴ *“Allah, dileyeni doğru yola iletir.”*²⁸⁵ *“Allah, (doğru yola ulaşmayı) isteyen kimseyi doğru yola yönleltecektir.”*²⁸⁶ ayetlerinde ancak hidâyeti dileyeni, Allah'ın kendisini hidâyete

²⁷⁷ Hûd, 11/15; İsrâ, 17/18. Ayrıca bkz. Necm, 53/39.

²⁷⁸ En'âm, 6/160.

²⁷⁹ Bakara, 2/261.

²⁸⁰ Râzî, VII. 10; İbn Kesir, II. 187.

²⁸¹ Buhârî, “Tevhîd”, 50; Müslim, “Daavât”, 1.

²⁸² Ankebut, 29/69.

²⁸³ İbn Kesir, III. 407; Bursevî, III. 176; Sâ'dî, s. 1059.

²⁸⁴ Müddessir, 74/31.

²⁸⁵ Bakara, 2/213; Yûnus, 10/25.

²⁸⁶ Hac, 22/16.

erdireceği belirtilmektedir.²⁸⁷ Hidâyete ermeyi dileyenin hidâyete erdirilmesi söz konusu iken o yolda çaba sarf edenin hidâyete erdirileceği daha evladır.

“Kim Müslüman olursa, işte onlar doğruyu arayıp bulmuşlardır.”²⁸⁸ ayetinde de Müslüman olarak hidâyete erenlerin doğru yolu aramaları ve o yolda çaba sarf etmeleri neticesinde hidâyete nail oldukları belirtilmiştir.²⁸⁹

“Yine şöyle derler: eğer kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şu alevli ateştekilerden olmazdık.”²⁹⁰ ayetinde, cehennem ehlinde bahsedilerek, onların cehenneme girmelerini, hak sese kulak vermemeleri ve onu anlama yolunda herhangi zihinsel bir çaba sarfetmemeleri sonucu olduğu belirtilmiştir.²⁹¹

“Onlar yoldan sapınca, Allah da kalplerini (doğru yoldan) saptırdı. Allah, fasıklar topluluğunu hidâyete erdirmez.”²⁹² ayetinde ise, tam tersi bir durumdan söz edilmiş, doğru yoldan yüz çevirenlerin Allah’ın, hidâyete erdirmediği ifade edilmiştir.²⁹³

Özet olarak, Allah, dünya hayatında kimsenin çabasını boşa çıkarmamakta, karşılığını eksiksiz bir şekilde vermektedir. Bu konuda müslüman kâfir, itaatkâr isyankâr, dünyevi uhrevi hiçbir ayırım yapmadan dilediğine çabası nispetinde karşılığını vermektedir.

B.2. Allah’tan Hidâyetin Dilenmesi

²⁸⁷ Esed, Muhammed, *Kur’an Mesajı, Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytok-Ahmet Ertürk, İşaret Yay. İstanbul 1999, II. 671.

²⁸⁸ Cîn, 72/14.

²⁸⁹ Bağavî, IV. 372; Zemahşerî, II. 1292; Râzî, XXX. 161.

²⁹⁰ Mülk, 67/10.

²⁹¹ Râzî, XXX. 66; İbn Kesîr, IV. 359; İbn Âşûr, XXIX. 27.

²⁹² Saff, 61/5. Ayrıca bkz. Bakara, 2/6-7; Âl-i İmrân, 3/86.

²⁹³ Râzî, II. 40; İbn Âşûr, I. 247; XXIX. 313.

Allah'tan hidâyet dilemek, hidâyete ermenin en önemli sebeplerindedir. Bunun içindir ki Allah, kulun kendisine en yakın olduğu makamda, namazın her rekâtında Fatıha suresini okuma suretiyle kendisinden hidâyet talep etmesini istemektedir. Öyle ki bu surenin okunmaması halinde kılınan namazın dahi sahîh olmayacağı, Peygamber'in sözlerinden ve pratik sünnetinden²⁹⁴ yola çıkarak çoğu İslam uleması tarafından dile getirilmiştir.²⁹⁵ Bu durum, hidâyete ermede, Allah'tan hidâyeti dilemenin ne kadar önemli olduğuna işaret etmektedir.

Peygamber (as.) çoğu zaman şöyle dua ederek Allah'tan hidâyet talep ederdi: “Ey Allah'ım! Senden hidâyet, takva, iffet ve insanların elindekine karşı nefis zenginliği dilerim.”²⁹⁶

Kişinin Allah'tan hidâyet dilemesi sadece kendisi için değil, başkaları için de istemesi dinimizce teşvik edilmiştir. Nitekim *إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ* “Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet.”²⁹⁷ ayetinde çoğul zamiri kullanılarak buna işaret edilmekle birlikte Peygamber (as.)'ın şu hadisinde de açık şekilde belirtilmiştir: “Sizden biriniz aksırınca Allah'a hamdolsun desin! (bunu işiten) kardeşi veya arkadaşı, Allah'ın rahmeti üzerine olsun desin. O da, Allah size hidâyet eylesin desin.”²⁹⁸ buyurarak, hidâyet dileme için adeta fırsatlar kollamamız tavsiye edilmiştir.

Hidâyet veya başka bir şey için Allah'a açılan ellerin kesinlikle boş çevrilmeyeceği çoğu ayetlerde bildirilmiştir. *“Rabbimiz şöyle dedi: “Bana dua edin, duanızı cevap vereyim.”*²⁹⁹ *وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ* *“Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki) gerçekten ben (onlara çok) yakınımdır. Bana dua edince, dua edenin duasına hemen cevap veririm.”*³⁰⁰ *وَلَقَدْ نَادَيْنَا نُوْحًا فَلَنَعَمَ الْمُجِيبُونَ* *“Andolsun, Nuh bize dua edip seslenmişti. Biz ne*

²⁹⁴ “Namazında Fatıha okumayanın namazı yoktur.” hadisine dayanarak bu görüşe gidilmiştir. Tirmizi, “Salât”, 183; İbn Mâce, “İkâmetü's-Salât”, 11

²⁹⁵ Nevevî, Ebu Zekerîyya Yahya b. Şeref, *el-Mecmû Şerhu'l Muhezzeb*, Beytu'l-Efkâr ed-Duveliyye, Ammân, 2005, I. 691; Sabık, Seyyid, *Fıkhü's-Sunne*, Dârü'l-Fıkr, Beyrut, 1998, I. 100.

²⁹⁶ Müslim, “Zikr”, 10.

²⁹⁷ Fatıha, 1/6.

²⁹⁸ Buhârî, “Edeb”, 126.

²⁹⁹ Mü'min, 40/60.

³⁰⁰ Bakara, 2/186.

*güzel cevap veriniz!*³⁰¹ gibi ayetlerde Allah'a yapılan dualara Allah'ın icabet edeceği belirtilmiştir.

Duaların kabulü ile ilgili olarak bir hadiste: *“Kul, her iki elini açarak Allah'tan hayır dilediğinde, Allah onun ellerini boş çevirmekten hayâ eder.”*³⁰² buyurulmuştur.

Fakat yapılan duanın kesinlikle içten, samimi duygularla, kabul edileceğine inanılarak yapılması gerekmektedir. Nitekim Peygamber (as.): *“Ey insanlar! Allah'tan dilediğinizde, duanın kabul edileceğine inanarak dua edin. Çünkü Allah, gafil bir kalpten, içten duygularla olmayan duaya icabet etmez.”*³⁰³ buyurarak, samimi ve içten duygularla yapılmayan duaların kabul edilmeyeceği belirtilmiştir.

Allah'ın hidâyet dileyenlere icabet ederek kendilerini hidâyete erdirdiği bazı ayetlerde geçmektedir. Nitekim Musa (as.), hata ile öldürdüğü biri sebebiyle başına geleceklerden korkarak Mısır'dan Medyen'e gitmek için yöneldiğinde; *عَسَىٰ رَبِّي أَن يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ* *“Umarım Rabbim beni doğru yola iletir.”*³⁰⁴ diyerek Allah'tan kendisini doğru bir yola erdirmesi temennisinde bulundu. Nereye gideceğini bilmeden yola koyuldu. Allah da onun duasına icabet ederek Şuayb (as.)'la karşılaştırdı. Bir müddet sonra sonra Mısır'a peygamber olarak döndüğünde Firavuna; *رَبِّي أَعْلَمُ بِمَنْ جَاءَ بِالْهُدَىٰ مِنْ عِنْدِهِ وَمَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ* *“Katından kimin hidâyet getirdiğini ve bu yurdun (güzel) sonucunun kimin olacağını Rabbim daha iyi bilir.”*³⁰⁵ diye hitap ederek, hidâyete ermiş biri olarak hidâyete döndüğünü belirtmiştir.

Musa (as.)'ın kavmi, ineğin kesilmesi konusunda³⁰⁶ Allah'ın emirlerine uymayıp o emirlere hep yeni sorularla karşılık verdiklerinde, Allah da onların işlerini

³⁰¹ Sâffât, 37/75.

³⁰² Ebu Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, *Sünenü Ebi Dâvûd*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ts. “Vitr”, 354; İbn Mâce, “Duâ”, 13; Hâkim, “Duâ”, 17; İbn Hibban, “Rekâik”, 9.

³⁰³ Tirmizî, “Daavât”, 66.

³⁰⁴ Kasas, 28/22.

³⁰⁵ Kasas, 28/37.

³⁰⁶ Bu ayetlerde geçen sığır kesme kıssası İsrâiloğulları'ndan iki gencin mirasına konmaları için amcalarını öldürmelerine bağlanır. Olay, Musa'ya (a.s) arz edilir. Musa bir türlü katilleri bulamaz ve Allah'a sığınır. O da, bir sığır kesilmesini, onun bir parçasıyla ölüye vurulmasını emreder. Bu

zorlaştırdıkça zorlaştırmıştı. Fakat kalpleri yumuşayıp, *“inşallah* emredileni yapma yolunu buluruz.”³⁰⁷ diyerek doğruyu öğrenme temennisinde bulduklarında Allah; *“o, çift sürmek, ekin sulamak için boyunduruğa vurulmamış, kusursuz, hiç alacası olmayan bir sığırdır.”*³⁰⁸ buyurarak, onların kesmesi gereken ineği onlara açıklamıştı. Peygamber (as.) bununla ilgili olarak: “Allah’a yemin olsun ki eğer onlar “inşallah” demeselerdi kesinlikle Allah onlara açıklamayacaktı.”³⁰⁹ buyurarak doğruya hidâyet olmayı temenni etmenin bile hidâyete erme sebebi olduğunu belirtmiştir.

B.3. Kur’an’ı Okuma ve Anlamalarını Tedebbür Etme

Kur’an, Allah’ın insanlara hidâyet yolunu göstermek için gönderdiği bir kitaptır.³¹⁰ Bu, Kur’an’a ait bir özellik olduğu gibi daha önce gönderilen tüm kitaplar ve sahifeler için de söz konusudur. Kur’an, sadece insanlara hidâyet yolunu beyan etme ile kalmayıp örnek şahsiyetlerin hayat hikâyelerini anlatarak da hidâyete erenlere hidâyet üzerinde sebat etmeye yönelik yardım etmektedir. Bu sebeple Kur’an’ın tedebbür ile okunması gerekmektedir. “tedebbür”, Kur’an’ın ilk zihne gelen anlamıyla kalmayıp derinlemesine düşünüp anlamların arka planına inmektir.³¹¹

Kur’an’ın insanlar için hidâyet kaynağı olduğu çoğu ayetlerde belirtilmektedir. Nitekim *“Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir.”*³¹² *“Gerçekten bu Kur’an en doğru olan yola götürür.”*³¹³ *“insanlar için bir hidâyet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur’an’ın kendisinde*

şekilde ölünün dirilip katili haber vereceğini bildirir. Bu da, bir mucize olarak gerçekleşir. Taberî, I. 379; Kurtubî, II. 306.

³⁰⁷ Bakara, 2/70.

³⁰⁸ Bakara, 2/71.

³⁰⁹ Beğavî, I. 50; Şevkânî, I. 108.

³¹⁰ Kur’an’ın doğru yolu göstermek için gönderildiğine ilişkin geniş bilgi için bkz. Durmuş, Zülfikar, *Nitelikleri ve Nüzul Amaçları Açısından Kur’an*, Malatya, 2010, Özserhat Yay. s. 205-207.

³¹¹ Rağıb el-İsfahânî, s. 307. Tedebbür kavramı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Durmuş, s. 155-156.

³¹² Bakara, 2/2.

³¹³ İsrâ, 17/9.

indirildiği ramazan ayıdır.”³¹⁴ “أَوْ تَقُولُوا لَوْ أَنَّا أُنزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّا أَهْدَىٰ مِنْهُمْ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ” *“Yahut, eğer bize kitap indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk demeyesiniz, diye bu Kur’an’ı indirdik. İşte size Rabbinizden açıkça bir delil, bir hidâyet ve bir rahmet geldi.”*³¹⁵

Ali (ra) şöyle anlatmaktadır: Bir gün Peygamber (as.) gelecekte vâkî olacak bir fitneden bahsederken, ya Resulallah kurtuluş nedir? diye sorduğumda o: “Allah’ın kitabıdır! dedi. Her kim ondan başkasında hidâyeti ararsa Allah onu saptırır. O, Allah’ın sizlere uzattığı güçlü ipidir.”³¹⁶ Hadiste, hidâyetin yegâne kaynağının Kur’an olduğu belirtilmiştir.

Kur’an, hidâyet yolunda insanlara rehber olduğu gibi, insanların kalplerindeki ve gönüllerindeki hastalıklar için de şifa kaynağıdır. Kur’an ayetlerinin birinde: يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ *“Ey insanlar! İşte size Rabbinizden bir öğüt, kalplere bir şifâ ve inananlar için yol gösterici bir rehber ve rahmet (olan Kur’an) geldi.”*³¹⁷ buyurulmuştur. Kur’an nüzülü öncesi dönemdeki hicaz bölgesi Araplarının inanç, ibadet ve muamelât alanlarındaki ahlaksızlıklarının diz boyu olduğu bir dönemde, Kur’an’ın niçin indirilmeye başlandığı iyi okunacak olursa, Kur’an’ın ne için, hangi ferdi, sosyal ve ahlaki problemler için şifa olduğu daha iyi anlaşılacaktır.³¹⁸

Kur’an’ın kalplerindeki ve gönüllerindeki hastalıkları tedavi ederek şifa kaynağı olması sadece onu okuyanlar ve anlamlarını tedebbür edenler için söz konusudur. Zira Kur’an’dan yüz çevirenlere Kur’an’ın her hangi bir rehberliği söz konusu olmadığı gibi onlara vebal bile olmaktadır. Nitekim وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ *“Her kim de benim zikrimden (Kur’an’dan) yüz çevirirse, mutlaka ona dar bir geçim vardır. Bir de onu kıyamet gününde kör olarak haşrederiz.”*³¹⁹ ayetinde buyurulduğu gibi, Kur’an’dan yüz çevirenlerin dünya

³¹⁴ Bakara, 2/185.

³¹⁵ En’âm, 6/157.

³¹⁶ Tirmizî, “Fadâilü’l-Kur’an”, 14.

³¹⁷ Yûnus, 10/57.

³¹⁸ Durmuş, s. 86.

³¹⁹ Tâhâ, 20/124.

hayatında kendilerine ışık tutan gözlerini bile, ahiret hayatında kaybedecekleri belirtilmiştir.

Kur'an okumanın ve anlamlarını tedebbür etmenin kişinin kalbini yumuşatarak Allah'ı zikretmesine ve hidâyetine vesile olduğu birçok ayette geçmektedir. Nitekim *اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ يَلْقَوْنَ فِيهَا قُرْآنًا تَرْجُلُونَ* "Allah, sözü en güzelini; ayetleri, (güzellikte) birbirine benzeyen ve (hükümleri, öğütleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir. Rablerinden korkanların derileri (vücutları) ondan dolayı gerginleşir. Sonra derileri de (vücutları da) kalpleri de Allah'ın zikrine karşı yumuşar. İşte bu Kur'an Allah'ın hidâyet rehberidir. Onunla dilediğini doğru yola iletir."³²⁰ *إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ* "Müminler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. O'nun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler."³²¹

Başka bir ayette peygamberlerden bahsedildikten sonra, *إِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا* "Kendilerine rahmân'ın âyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı."³²² buyurulmuş, Kur'an'ın kalpleri yumuşatarak hidâyete erdirmeye özelliğine değinilmiştir.

(De ki:) yine bana, Müslümanlardan olmam ve Kur'an-ı okumam emredildi. Artık kim doğru yola girirse yalnız kendisi için girer."³²³ ayetlerinde ise, Kur'an okuma emredilişinden hemen sonra hidâyetten bahsedilmesi, her ikisi arasında bir paralellik olduğuna işaret eder.³²⁴

Peygamber (as.)'ı Kur'an okurken dinleyen cinlerden bir topluluğun Kur'an-ı dinledikten sonra hidâyete erdikleri ve kavimlerine uyarıcı olarak döndükleri³²⁵ şöyle

³²⁰ Zümer, 39/23.

³²¹ Enfâl, 8/2.

³²² Meryem, 19/58.

³²³ Neml, 27/91-92.

³²⁴ Geniş bilgi için bkz. Durmuş, s. 62-65.

³²⁵ İbn Kesîr, IV. 165.

anlatılmaktadır: *قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَىٰ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ* “Dediler ki: “Ey kavmimiz! Şüphesiz biz, Musa’dan sonra indirilen, kendinden önceki kitapları doğrulayan, gerçeğe ve doğru yola ileten bir kitap dinledik.” *يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ يَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ* “Ey kavmimiz! Allah’ın davetçisine uyun, ona iman edin ki, günahlarınızı bağışlasın ve sizi elem dolu bir azaptan kurtarsın.”³²⁶ *قُلْ أَوْجَىٰ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا يَهْدِي* “(Ey Muhammed!) De ki: “Bana cinlerden bir topluluğun (Kur’an’ı) dinleyip şöyle dedikleri vahyedildi: “Şüphesiz biz doğruya ileten hayranlık verici bir Kur’an dinledik de ona inandık. Artık, Rabbimize hiç kimseyi asla ortak koşmayacağız.”³²⁷ diyerek Kur’an’ı dinleyen cinlerin hayranlıklarını dile getirmeleri, Kur’an’ın anlamlarıyla olduğu gibi lafızlarıyla da hidâyet kaynağı olduğunu göstermektedir.

Kur’an okuma ve anlamlarını tedebbür etme, hidâyete ermenin sebeplerinden olduğundandır ki Allah: *فَأَقْرُوا وَبَارِئُوا* “Kur’an’ı ağır ağır, tane tane oku.”³²⁸ *وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا* “Kur’an’ı kolayınıza geleni okuyun.”³²⁹ *مَا تيسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ* “Bana, Müslümanlardan olmam ve Kur’an’ı okumam emredildi.”³³⁰ *آتَلُوا الْقُرْآنَ* buyurarak bizleri Kur’an’ı okumaya, *أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ* “Onlar Kur’an’ı düşünmüyorlar mı?”³³¹ *وَلَقَدْ يَسْرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ* “Andolsun biz, Kur’an’ı düşünüp öğüt almak için kolaylaştırdık. Var mı düşünüp öğüt alan?”³³² buyurarak da, okuduklarımızı anlamaya ve anlamlarını tedebbür etmeye teşvik etmiştir.

Peygamber (as.) da: “Kur’an’ı okuyunuz! Çünkü o, kıyamet gününde kendisini okuyana şefaathçi olarak gelecektir.”³³³ “Kim Kur’an’dan bir harf okursa, her harf için kendisine bir iyilik vardır. Her iyilik ise on misli ile birlikte dir.”³³⁴ “Allah’ın evlerinden birinde bir araya gelerek Allah’ın kitabını okuyanlara, aralarında müzakere edenlere Allah huzur indirir. Onları rahmet kapsar. Melekler

³²⁶ Ahkâf, 46/30-31-32.

³²⁷ Cin, 72/1-2.

³²⁸ Muzemmil, 73/4.

³²⁹ Muzemmil, 73/20.

³³⁰ Neml, 27/91-92.

³³¹ Muhammed, 47/24.

³³² Kamer, 54/17, 22, 32, 40.

³³³ Müslim, “Salâtü’l-Müsâfirin”, 149.

³³⁴ Tirmizi, “Fadâilü’l-Kur’an”, 16.

onlara kanat gerer. Allah onları yanındakilerle birlikte zikreder.”³³⁵ buyurarak, ümmetini çokça Kur’an okumaya teşvik etmiştir. Çünkü Kur’an’ın insanı etkisi altına alarak kendine çeken bir özelliği vardır. Bazı ayetler kulaklara çarptığı anda insana sevinç ve haz verir, ferahlatır. Bazı ayetler de insanı korku ve dehşetle ürpertir. Nitekim birçok inanmayan, Kur’an okuma ve anlamlarını tedebbür etme neticesinde kalpleri yumuşayarak hidâyeti bulduklarına dair günümüze dek birçok kıssa anlatılagelmiştir. Bunlar, okuduğu veya dinlediği Kur’an’ın etkisinde kalarak Müslüman olmuş, inkârları imana, düşmanlıkları dostluklara dönüşmüştür.³³⁶

Kur’an’ın indirilmeye başlandığı ilk yıllarda Ömer (ra), Peygamberim’iz (as.)’ı öldürmek için yola çıkmış, kız kardeşinin Müslüman olduğunu haber alıp onun evine vardığında Tâhâ suresinin ayetlerini duyunca anlam ve belâgati karşısında kalbi yumuşamış, öldürmek için yola çıktığı Peygamber’in huzuruna gelerek Müslüman olmuştur.³³⁷ Müslüman olduktan sonra da Kur’an okuduğunda veya dinlediğinde, çok ağlamaktan hasta düşer, insanlar kendisine hasta ziyaretinde bulunurlardı.³³⁸

Beşinci halife olarak şöhret bulmuş Ömer b. Abdülaziz (ra) (ö. 102/719) ise, Kur’an okuduğunda veya dinlediğinde o kadar ağlardı ki bazen bayılıp yere yığılırdı.³³⁹

Arap edebiyatçılarından ve şairlerinden olan Asmaî (ö. 216/831) şöyle demektedir; Bir gün Basra Cuma camisinden çıktım, Basra sokaklarında yürüyordum. Elinde kılıcı kaba saba bir bedeviyle karşılaştım. Bana yaklaştı ve sordu. Kimlerdensin? Asmâ oğullarımdım dedim. Nereden geliyorsun diye sordu. Rahmân’ın kelâmının okunduğu yerden geliyorum! dedim. Ne demek! İnsanların okuduğu Allah’ın bir kelamı mı var? diye sordu. Evet dedim. Benden biraz okumamı

³³⁵ Müslim, “Zikr ve Duâ”, 11.

³³⁶ Yıldırım, Suat, “Kur’an”, *DİA*, Ankara, 2002, XXVI, 395.

³³⁷ İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdu’l Melik *Siretü İbn Hişam*, Mektebetü Ubeykan, Riyad, 1998, I. 362; İbnü’l-Esîr, Ali b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvahid el-Gazarî es-Sâibânî, *el-Kâmil fi’l-Tarih*, Dâru’s-Sâdır, Beyrut, 1979, II. 84-85.

³³⁸ İbn Ebi’d-Dünya, Ebi Bekr Abdullah b. Muhammed, *er-Rikkat’u ve’l-Bukâ*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1996, s. 94.

³³⁹ İbn Ebi’d-Dünya, s. 87; İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, Dâru’l-Marife, 1998, IX. 227; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Siretü Ömer b. Abdülaziz*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, ts, s. 154-157.

istedi. Ben de Zâriyât suresinden okumaya başladım. *وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ* “Gökte rızkınız ve size vaad olunan şeyler vardır.”³⁴⁰ ayetine geldiğimde, bana şöyle sordu: Ey Asmai! Bu Rahman’ın keliması mıdır? Ben de, “evet! Vallahi Allah’ın kelimasıdır” dedim. Bedevi kalktı, devesini kesip yolda gidenlere dağıttı. Sonra okuna ve yayına yüklenip kırdı ve ayağının altına aldı. Sonra dönüp *وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ* “Gökte rızkınız ve size vaad olunan şeyler vardır.” ayetini tekrarlayarak çöle doğru yol aldı. Ben, “bedevinin dikkat çektiği şeye neden hiç dikkat çekmedin diyerekten kendimi kınamaya başladım.” Harun Reşid’le (ö. 193/809) birlikte hacca gittiğimde, Kâbe’yi tavaf ederken kısık bir sesle birinin bana seslendiğini işittim. Dönüp baktığımda o bedeviyi gördüm. Zayıf ve sararmış haldeydi. Elimden tuttu, makâmı İbrahim’in arkasına oturttu. Bana, Rahman’ın kelimasını oku dedi. Yine Zâriyat suresini okudum. *وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ* “Gökte rızkınız ve size vaad olunan şeyler vardır.” ayetine geldiğimde, haykırarak; “Rabbimizin bizlere vadettiğini bulduk” dedi. Sonra bana, bunun dışında başka bir şey biliyor musun diye sordu. “Allah şöyle buyuruyor” dedim: *فَوَرَبُّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِّثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِفُونَ* “Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki o (size va’d olunanlar), sizin konuşmanız gibi gerçektir.”³⁴¹ Bedevi, “sübhaneallah” diyerek haykırdı, yüce Allah’ı kim kızdırdı ki yemin etti. O’na inanmadılar mı ki yemin etme ihtiyacı hissetti? Bunu üç defa tekrarladı ve ruhu çıktı.³⁴²

Kur’an’ın kalpleri yumuşatması ve Allah’a yaklaştırmasıyla ilgili kıssalar çoktur. Zaten günümüzde de bunları fevkalade müşâhade etmekte olduğumuzdan bu kadarı ile iktifa edelim.

Özet olarak, Kur’an, lafızlarıyla, içerdiği kıssalar, ahkâm ve anlamlarla insanların maddi ve manevi hastalıklarına şifa olmakta ve hidâyete ulaştırmaktadır. Bu ise ancak samimi bir şekilde onu, anlamlarını tedebbür etmekle birlikte okumakla mümkündür. Kur’an bu şekilde okunduğunda, okuyanı etkileyerek Allah’ın izniyle hidâyete erdirmektedir.

³⁴⁰ Zâriyât, 51/22.

³⁴¹ Zâriyât, 51/23.

³⁴² İbn Kudâme, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *Kitabü’l-Tevvâbîn*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1987, s. 272.

B.4. Kur'an'a Tabi Olma

Yüce Allah, kullarına doğru yolu göstermek üzere karanlıklardan aydınlığa, dalâletten doğru yola hidâyet eden, bazen kitaplar bazen de suhurlar indirmiştir. Bilindiği gibi bu kitapların sonuncusu ve en mükemmeli şüphesiz Kur'an'dır. Kur'an'ın en mükemmel kitap olması, geçmiş tüm kitapların ve ilimlerin semerisini içinde barındırmasıdır.³⁴³ Kur'an, itikâdî, ahlâkî, hukûkî, siyasî ve iktisadî alanlarda getirmiş olduğu ilkelerle yeryüzüne inişinden itibaren kıyamete kadar bütün insanlığı dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştırmayı gaye edinmiştir. Zira o, Allah Kelâmıdır.³⁴⁴ Bu özelliklerinden ötürü Kur'an'a tabi olmadan hidâyete erme, dünya ve ahiret saadetine ulaşma söz konusu olmasa gerek. Nitekim

إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ
 “Gerçekten bu Kur'an en doğru olan yola götürür.”³⁴⁵ *Hayır Kur'an, kendilerine senden önce hiçbir uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi uyarman için, doğru yolu bulsunlar diye Rabbin tarafından indirilmiş gerçektir.*³⁴⁶ وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ وَلَكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا نَهْدِي بِهِ مَنْ نَشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا *İşte sana da, emrimizle, bir ruh (kalpleri dirilten bir kitap) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu, kullarımızdan dilediğimizi, kendisiyle doğru yola eriştireceğimiz bir nur yaptık.*³⁴⁷ ayetlerinde Kur'an'ın karanlıkları aydınlatan bir nur kılınarak kendisine tabi olanları en doğru yola ileten bir kitap olduğu belirtilmiştir.

Kur'an'ın tüm insanlar için hidâyet kaynağı oluşu, hak ile batılı ayırt edici ilkeleri ve bilgileri içermesindedir.³⁴⁸ Nitekim Kur'an'ın isimlerinden biri de, hak ile batılı ayırt eden anlamında “el-Furkan”dır.³⁴⁹ Zira Kur'an, inançlarda doğruyu ve yanlış söylemlerde doğruyu ve yalanı, eylemlerde iyiyi ve kötüyü birbirinden ayırt etmektedir.

³⁴³ Yûsuf, 12/111; Nahl, 16/89.

³⁴⁴ Tevbe, 9/6.

³⁴⁵ İsrâ, 17/9.

³⁴⁶ Secde, 32/3.

³⁴⁷ Şûrâ, 42/52.

³⁴⁸ Râzî, III. 95.

³⁴⁹ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Durmuş, s. 87-91.

Kur'an'ın müminler ve muttakiler için hidâyet kaynağı olarak vâsfedilişi ise, onlar için bir övgü olup, Kur'an'a tabi olmaları sebebiyle hidâyete erdiklerini beyan içindir.³⁵⁰

Furkan sıfatı, Kur'an'ın vasfı olduğu gibi daha önceki kitapların da vasfıydı. Nitekim Tevrat'a işaret edilerek وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ “*Ve hidâyete eresiniz diye Musa'ya kitabı ve Furkanı verdik.*”³⁵¹ قَالَ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَى نُورًا “*De ki: “Musa'nın insanlara bir nur ve hidâyet olarak getirdiği Kitab'ı kim indirdi?”*”³⁵² وَأَتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنِي إِسْرَائِيلَ “*Musa'ya kitabı (Tevrat'ı) verdik ve onu İsrailoğulları'na bir rehber yaptık.*”³⁵³ buyurulmuştur. İncil için ise; وَأَتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ “*İsa'ya, içerisinde hidâyet ve nur bulunan, önündeki Tevrat'ı doğrulayan, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için doğru yola iletici ve bir öğüt olarak İncil'i verdik.*”³⁵⁴ buyurulmuştur.

Kur'an'ın hidâyet kaynağı sadece onu okuyup ona tabi olanlara hastır. Geçen ayetlerden “*Miminler için bir hidâyet kaynağıdır.*” “*Muttakiler için bir hidâyet kaynağıdır.*” ifadelerinde, bu anlaşılma ile birlikte başka ayetlerde bu daha açık şekilde beyan edilmektedir. Nitekim الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ “*Sözü dinleyip de onun en güzeline uyanlar var ya, işte onlar Allah'ın hidâyete erdirdiği kimselerdir. İşte onlar akıl sahiplerinin ta kendileridir.*”³⁵⁵ ayette geçen “kavl/söz” den kasıt Kur'an olduğu da söylenmiştir.³⁵⁶

قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَأَمَّا يَا أَيُّكُمْ مَنِي هُدًى فَمَنْ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْفَى “*Allah, şöyle dedi: “Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan inin. Eğer tarafımdan size bir yol gösterici (kitap) gelir de, kim benim yol göstericime uyarırsa artık o, ne (dünyada) sapar ne de (ahirette) sıkıntı çeker.*”³⁵⁷ İbn Abbas ayetle ilgili olarak;

³⁵⁰ Râzî, I. 25.

³⁵¹ Bakara, 2/53.

³⁵² En'âm, 6/91.

³⁵³ İsrâ, 17/2.

³⁵⁴ Mâide, 5/46.

³⁵⁵ Zümer, 39/18.

³⁵⁶ Beğavî, IV. 65; Kurtubî, XV, 159; İbn Âşûr, XXIII. 366.

³⁵⁷ Tâhâ, 20/123.

“Allah, Kur’an’ı okuyup ona tabi olanı dünyada saptırmayacağına, ahirette zor durumda bırakmayacağına garanti vermektedir” demiştir.³⁵⁸

Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığına göre yüce Allah, yalnız Kur’an’a tabi olmamızı emretmekte ondan başkasına tabi olmaktan sakındırmaktadır. Zira O şöyle buyurmaktadır. *إَتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِن دُونِهِ أَوْلِيَاءَ* “*Rabbinizden size indirilene uyun. Onu bırakıp başka dostlara uymayın.*”³⁵⁹

Sonuç olarak Kur’an, bu özelliğiyle her çeşit kötülükten sakınma, iyi, güzel ve doğru olan şeylere yönelme eğilimi bulunan herkes için bir rehberdir. Bu kimseler henüz doğru yolu bulamamış olsalar bile, Kur’an, onların fitratlarındaki bu eğilimi ortaya çıkarabilecek ve onları doğru yola iletecek bir özelliğe sahiptir.³⁶⁰

B.5. Peygamberlere Tabi Olma

Dilimize Farsçadan geçen peygamber terimi, Arapçada Rasûl ve Nebi kavramlarıyla ifade edilmektedir. Peygamber, dinî bir terim olup Allah’ın, kulları arasından seçtiği kişiyi vahiyle şereflendirerek emir ve yasaklarını insanlara ulaştırmak üzere görevlendirdiği kişiye denmektedir.³⁶¹

Her ne kadar insan yaratılırken akıl ve idrak gibi birtakım yeteneklerle donatılmış olsa da bütün bunlar sınırlı ve kendi gücü oranındadır. İnsanın gücünü aşan konularda ve yeterli olamadığı hususlarda yahut da gücü dâhilinde olup da dış çevrenin olumsuz etkisiyle gerçeğe ulaşamadığı durumlarda elinden tutulması ve yolunun aydınlatılması gerekmektedir. İşte yarattığı insanın bu yönünü en iyi bilen Allah, hikmetinin ve rahmetinin sonucu olarak insanlara peygamberler göndermiş onlar aracılığıyla insanları doğru yola çağırmıştır. Nitekim kendilerine peygamber gelmemiş hiçbir topluluk ve ümmet bulunmamaktadır.³⁶²

³⁵⁸ Abdurrezzak, Ebû Bekr b. Hemmâm, *el-Musannef*, Beyrut 1983, hadis no: 6033; Süyûtî, Celedin, *ed-Durrü’l-Mensûr*, Merkezü Hecr, Kahire, 2003, IV. 311.

³⁵⁹ Â’râf, 7/3.

³⁶⁰ Cerrâhoğlu, İsmail-Koçyigit, Talat, *Kur’an-ı Kerim Meâl ve Tefsiri*, DİB, Yay. Ankara, 1999, I. 35.

³⁶¹ Râğıb el-İsfahânî, s. 284.

³⁶² Fâtır, 35/24.

Gönderilen peygamberlere iman, imanın esaslarından biridir. Peygamberlere iman demek, bu kimselerin Allah tarafından gönderildiğine, bunların Allah'tan getirdiği bütün bilgilerin gerçek ve doğru olduğuna inanmak demektir.³⁶³ Aralarında herhangi bir ayırım yapmadan bütün peygamberlere iman etmek tüm Müslümanlara farz kılınmıştır.³⁶⁴

Her konuda olduğu gibi peygamberlik konusunda da orta yolu gözeten İslam, onları ilah mertebesine çıkartmamış, Allah'ın kulu ve elçisi saymıştır. Nitekim İslam'ı benimsemenin anahtarı sayılan şahadet-i telaffuz ederken Peygamber'in peygamberliğinden önce kulluğuna vurgu yapılmaktadır. Zira peygamberler vahiyle şereflendirilmiş, diğer insanlarda bulunmayan niteliklere sahip seçkin kişiler olmakla birlikte onların hiçbirisinde tanrılık özelliği bulunmamaktadır. Allah'ın dilemesi dışında fayda sağlama ve zararı giderme güçleri yoktur. Allah'ın bildirdikleri dışında gaybı kesinlikle bilmezler.³⁶⁵

Kur'an'ın birçok ayetinde gönderilen peygamberlere itaat emredilmekte,³⁶⁶ itaat edenlere çeşitli mükâfatlar vadedilmektedir.³⁶⁷ Onlara muhalefet etmekten şiddetle sakındırılmakta, muhalefet edenlere ise elem verici azap vadedilmektedir.³⁶⁸

Peygamberlere tabi olmayanların kıyamet gününde büyük pişmanlıklar duyacakları belirtilmiştir. *يَوْمَ تَقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَا أَطَعْنَا اللَّهَ وَأَطَعْنَا الرَّسُولَ* “Yüzlerinin ateşte bir yandan bir yana döndürüleceği gün, “Keşke Allah'a ve Resul'e itaat edeydik” diyecekler.”³⁶⁹ *يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوَّىٰ بِهِمُ الْأَرْضُ* “Kıyamet günü, Allah'ı inkâr edip Peygamber'e isyan edenler, yer yarılıp içine girmiş olmayı isterler.”³⁷⁰ Zira Allah, Peygamber'e itaati kendisine itaat

³⁶³ Tahâvî, s. 7-15.

³⁶⁴ Bakara, 2/285.

³⁶⁵ Â'râf, 7/188.

³⁶⁶ Nisâ, 4/59; Mâide, 5/92; Enfâl, 8/20-24; Yâsîn, 36/20-21.

³⁶⁷ Âl-i İmrân, 3/132; Nisâ, 4/69; Ahzâb, 33/71; Fetih, 48/17.

³⁶⁸ Nisâ, 4/64; Enfâl, 8/13; Ahzâb, 33/36; Müzzemmil, 73/16.

³⁶⁹ Ahzâb, 33/66.

³⁷⁰ Nisâ, 4/42.

addetmektedir. *“Kim Peygamber’e itaat ederse, Allah’a itaat etmiş olur.”*³⁷¹

Peygamberlere tabi olma, Allah’ı sevdiklerini iddia edenlerin sevgilerinin kanıtı olarak Kur’an’da ifade edilmiş, Peygambere tabi oldukları takdirde Allah’ın da onları seveceği ve günahlarını bağışlayacağı belirtilmiştir: *قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي* “De ki: “Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.”³⁷²

Peygamberlere tabi olmanın hidâyete ermenin sebeplerinden olduğunu ifade eden pekçok ayet bulunmaktadır. Nitekim *قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ ... وَإِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا* “Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin” de. ... *Eğer ona itaat ederseniz doğru yola erersiniz.*³⁷³ *فَأْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ* “Allah’a ve O’nun sözlerine inanan Resulüne, o ümmî peygambere iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız.”³⁷⁴ ayetleri, Peygambere itaat edenlerin hidâyeti bulacakları açık şekilde ifade etmiştir.

Allah’ın peygamber (as.)’a hitaben; *وَأَنْتَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ* “Şüphesiz ki sen doğru bir yola iletiyorsun;”³⁷⁵ Musa’nın (as.) Firavuna hitaben; *وَأَهْدِيكَ إِلَى رَبِّكَ فَتَخْشَى* “Seni Rabbine iletirim de O’na karşı derinden saygı duyup korkasın!”³⁷⁶ İbrahim’in (as.) babasına hitaben; *يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا* “Babacığım! Doğrusu, sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Bana uy ki seni doğru yola iletirim.”³⁷⁷ şeklinde hitap ederek peygamberlerin hidâyete yolunda rehberler oldukları, onlara tabi olanların hidâyete iletecekleri belirtilmiştir.

Cinler de, Peygamber (as.)’dan Kur’an dinledikten sonra kavimlerine dönüp: *يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ يَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ* “Ey kavmimiz! Allah’ın davetçisine uyun, ona iman edin ki, günahlarınızı bağışlasın ve sizi elem dolu bir azaptan kurtarsın.” *وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءُ أُولَئِكَ فِي*

³⁷¹ Nisâ, 4/80.

³⁷² Âl-i İmrân, 3/31.

³⁷³ Nûr, 24/54.

³⁷⁴ A’râf, 7/158.

³⁷⁵ Şûrâ, 42/52.

³⁷⁶ Nâziât, 79/19.

³⁷⁷ Meryem, 19/43.

ضَلَالٍ مُّبِينٍ “Kim Allah’ın davetçisine uymazsa, yeryüzünde Allah’ı âciz bırakacak değildir. Kendisi için Allah’tan başka dostlar da bulunmaz. İşte onlar apaçık bir sapıklık içindedirler.”³⁷⁸ diyerek kavimlerine Peygambere tabi olmalarını, aksi halde apaçık bir dalâlet içinde olacaklarını belirtmişlerdir.

Peygamber (as.)’ın sahabeti, Peygamber (as.)’a sebebini hikmetini sormadan kayıtsız şartsız tabi olmuşlardır. Bu konuda bir örnekle yetinmek istiyoruz. Sa’d b. Muaz (ra), peygamber (as.) bedir savaşı için sahabetiyle istişare ettiğinde, Ensar’ın ileri geleni olarak ayağa kalkıp şöyle demişti: “Ey Allah’ın Resulü! Bizler sana inanarak sana iman ettik. Senin getirdiğinin hak olduğuna şahid olduk. Seni dinleyip itaat edeceğimize söz verdik. Ey Allah’ın Resulü! Dilediğin işe koyul! Bizler seninle olacağız. Seni hak olarak gönderene yemin olsun ki, önümüzde duran denize doğru yürüsen, bizler de seninle birlikte yürürüz. Bizden tek bir kişi dahi geri durmaz...”³⁷⁹ diyerek emsalsiz bir itaat örneği sergilemişlerdir.

Peygamberlere hayatlarında tabi olma hidâyetin sebeplerinden olduğu gibi, ölümlerinden sonra da bu durum değişmemektedir. Nitekim peygamber’e itaati emredip ona muhalefeti yasaklayan zikri geçen ayetler, sahabeleri olduğu gibi kıyamete kadar tüm insanları muhatap almaktadır. Bir hadisinde Peygamber (as.): “Aranızda iki şey bırakıyorum. Onlara bağlı kaldığınız sürece dalâlete sapmazsınız. Allah’ın kitabı ve benim sünnetim. Kevser havuzuna ulaşınca kadar birbirlerinden ayrılmazlar.”³⁸⁰ Buyurmuştur. Hadiste Kur’an’ın hidâyet kaynağı olduğu gibi sünnetin de kıyamete kadar hidâyet kaynağı olduğunu belirtmiş, bizleri ona tabi olmaya çağırmıştır. Nitekim sahabe-i kiram Peygamber’in ölümünden sonra da Peygamber’in hadislerine tabi olmuşlar, aralarında çıkan ihtilaflarda Allah’ın Kitabına müracaat ettikleri gibi Peygamber’in sünnetine de başvurmuşlardır.

³⁷⁸ Ahkâf, 46/30-31-32; İbn Kesîr, IV. 165.

³⁷⁹ İbn Hişam, II. 359; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, III. 207.

³⁸⁰ Hâkim, “İlim”, 94-319.

B.6. İman Edip Salih Ameller İşleme

İman lügatte; tasdik etmektir.³⁸¹ Istilâhî olarak farklı şekillerde tanımlanmıştır. Ehl-i sünnet ve Mûtezileye göre iman; peygamberlerin Allah'tan getirdikleri her şeyi kalp ile tasdik, dil ile ikrar, tüm uzuvlarla amel etmektir.³⁸² Mûtezilenin Ehl-i sünnetle ayrıştığı nokta ise, Mûtezile ameli imanın şartı, Ehl-i Sünnet ise imanın kemâli için gerekli görmektedir.³⁸³

Ehl-i sünnetin bu tarifine göre gerçek iman; kişinin kalbiyle inandığını diliyle telaffuz etmesi ve ameliyle de doğrulamasıdır. Zira kişi, kalbiyle inanıp diliyle telaffuz etmese kâfir, diliyle telaffuz edip kalbiyle tasdik etmese münafık, kalbiyle inanıp diliyle telaffuz eder fakat amel etmese fasık sayılmaktadır.³⁸⁴

Ayrıca Ehl-i sünnet, Allah indindeki mümin ile insanlar nezdindeki mümini farklı şekilde tarif etmiştir. Zira insanlar kalplerde olanı bilemediklerinden dil ile ikrar eden mümin kabul etmişlerdir.

Mürchie³⁸⁵ ise imana, itikat ve nutuktur demiş, ameli imandan görmemişlerdir. Kerâmiye³⁸⁶ de, iman sadece nutuktur demiş, iman etmekte kalbin hiçbir fonksiyon üstlenmediğini söylemiştir.³⁸⁷

İmanın rükünleri Cibril hadisi diye bilinen hadiste altı olduğu belirtilmiştir. Bunlar; “Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve kadere inanmaktır.”³⁸⁸

³⁸¹ Râğıb el-İsfahânî, s. 91; Taberî, I. 131; Zemahşerî, I. 21; İbn Kesîr, I. 39.

³⁸² el-Eş’arî, I. 235; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Şeriketü Mustafa el-Halebî, Kahire, 1396 h., I. 43.

³⁸³ İmam Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Serve, Ebu'l Kasım Hibetullah b. Hasan b. Mansur et-Taberi, *Şerh Usul İtikadü Ehl-i sünne*, Dârü Tayyibe, Riyad, 1995, IV. 849; Taberî, I. 131; İbn Kesîr, I. 39; Fethü'l-Bâri I. 59; İbn Teymiyye, *Kitabü'l-İman*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, s. 151.

³⁸⁴ Zemahşerî, I. 21; İbn Teymiyye, *Kitabü'l-İman*, s. 151; Mustansır Mir, s. 24.

³⁸⁵ *Mürchie*, Allah'ın rahmetini ümit etmeyi, cenneti ve mağfireti ön planda tutan, amelleri imandan görmeyen farklı guruplardır. el-Eş’arî, I. 213; Şehristânî, I. 139.

³⁸⁶ *Kerâmiye*; Muhammed b. Kerem es-Sicistani olup hicri 255 de vefat etmiştir. Allah'ın isimleri ve sıfatlarında teşbihe yakın bir anlayışları vardır. İman konusunda ise Mürchie itikadına yakınlardır. el-Eş’arî, I. 223; Şehristânî, I. 108.

³⁸⁷ İbn Hacer, *Fethü'l-Bâri*, I. 61.

³⁸⁸ Müslim, “İmân”, 1.

Salih amel; يَصْلِحُ – صَلَحَ fiilinden sıfatı müşebbehe’i bi’l-fiildir. Kur’an’da bazen fesad bazen de seyyienin (kötülüğün) zıddı olarak, genelde pratik amellerle ilgili bir kavram olarak geçmektedir.³⁸⁹

Dini bir kavram olarak ise “salih amel”; Allah’ın dinine muvafık tüm inanç, eylem ve söylemlere denmektedir.³⁹⁰

Kur’an-ı Kerim’de amel kelimesi insanların yaptıkları bilinçli davranışlar için kullanılmaktadır. Zira fiil kelimesi, bilinçli, bilinçsiz davranışları, hatta canlı, cansız tüm varlıkların hareketlerini kapsarken, amel, sadece insanların bilinçli davranışları için kullanılmaktadır.³⁹¹

Kur’an’da iman ve salih amel genelde birlikte zikredilmektedir.³⁹² Birlikte zikredilmeleri, onların birbirini tamamlayan bir ilişki içinde olduklarına işaret etmektedir. Buna göre imanın salih amele götürmesi, salih amelin de imanın sonucu olması gerekmektedir.³⁹³ Bu sebeptendir ki Kur’an’da salih amellerde bulunulması tavsiye edilmiş,³⁹⁴ işlenen hiçbir amelin karşılıksız kalmayacağı vurgulanmış,³⁹⁵ kötü ameller işleyenlerin Allah’tan kaçıp kurtulacaklarını sanmaları büyük bir yanılğı olduğu ifade edilmiştir.³⁹⁶ Allah’ın rızasına kavuşmanın ve kurtuluşa ermenin tek yolu ise Allah’a ortak koşmadan iman edip salih ameller işlemekle mümkün olacağı belirtilmiştir.³⁹⁷ Aksi takdirde insan büyük bir hüsranda olacaktır.³⁹⁸

Kur’an’da iman edip salih amel işleyenlere hem dünyevi hem de uhrevi açılardan büyük vaatlerde bulunulmuştur.

³⁸⁹ Râğıb el-İsfahânî, s. 587.

³⁹⁰ İbn Kesîr, III. 106.

³⁹¹ Râğıb, s. 519; İbn Manzûr, XI, 475.

³⁹² Bakara, 2/25-62-82-277; Âl-i İmrân, 3/57; Mâide, 5/69; Ra’d, 13/29; Nahl, 16/97; Kehf, 18/82; Tâhâ, 20/82; Furkân, 25/70; Sebe, 34/37; Mü’min, 40/40; Teğâbun, 64/9; Talâk, 65/11; Tîn, 95/6; Asr, 103/1-2-3.

³⁹³ Mustansır Mir, s. 24.

³⁹⁴ Ra’d, 13/29; Nahl, 16/97; Kehf, 18/110; Tâhâ, 20/75; Tîn, 95/6; Asr, 103/1-2-3.

³⁹⁵ Tevbe, 9/120; Hûd, 11/115; Yûsuf, 12/56-90; Casiye, 45/15; Zilzâl, 99/7-8.

³⁹⁶ Ankebut, 29/4.

³⁹⁷ Kehf, 18/110.

³⁹⁸ Asr, 103/1-2-3.

Dünyevi Açıdan:

1. Güzel bir gelecek ve mutluluk:

“الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَىٰ لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ *“İnanan ve salih amel işleyenler için, mutluluk ve güzel bir dönüş yeri vardır.”*”³⁹⁹

2. Güzel bir hayat:

“مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّاهُ حَيٰوةً طَيِّبَةً *“Erkek veya kadın, kim mümin olarak iyi iş işlerse, elbette ona hoş bir hayat yaşatacağız.”*”⁴⁰⁰

3. Güzel ve bol rızık:

“لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ *“Allah’ın, iman edip salih amel işleyenleri mükâfatlandırması için (her şey o kitapta tespit edilmiştir.) İşte onlar için bir bağışlanma ve bereketli bir rızık vardır.”*”⁴⁰¹

“مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ *“iman edip salih ameller işleyenler var ya, işte onlar için bir bağışlama güzel bir nimet (cennet) vardır.”*”⁴⁰²

4. Tövbelerinin kabul görmesi:

“وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا *“Kim de tövbe eder ve salih amel işlerse işte o, Allah’a, tövbesi kabul edilmiş olarak döner.”*”⁴⁰³

4. Günahlarının bağışlanması:

“وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُكْفِرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ *“Kim Allah’a inanır ve salih amel işlerse, Allah onun kötülüklerini örter.”*”⁴⁰⁴

5. Kötülüklerinin iyiliklerle değiştirilmesi:

³⁹⁹ Ra’d, 13/29.

⁴⁰⁰ Nahl, 16/97.

⁴⁰¹ Sebe, 34/4.

⁴⁰² Hacc, 22/50.

⁴⁰³ Furkân, 25/71.

⁴⁰⁴ Teğâbun, 64/9.

“*tövbe edip de inanan ve salih amel işleyenler, Allah işte onların kötülüklerini iyiliklere çevirir.*”⁴⁰⁵

6. Karanlıklardan aydınlığa çıkarılmaları:

رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ مُبَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ
 “*İman edip salih amel işleyenleri, karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size Allah’ın apaçık âyetlerini okuyan bir peygamber gönderdi.*”⁴⁰⁶

7. İnsanlardan onlara karşı bir sevginin oluşması:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا
 “*İnanıp salih ameller işleyenler için Rahmân, (gönüllere) bir sevgi koyacaktır.*”⁴⁰⁷

Ayette ifade edilen sevginin yaratılmasını Peygamber (as.)’ın şöyle izah ettiği rivayet edilmektedir: “Allah bir kulunu sevdiği zaman Cebrail’e (as.) şöyle der: “Ben falanı sevdim, sen de sev.” Cebrail de göktekilere aynı şekilde nida eder. Sonra onun için yeryüzündeki insanların kalbine bir sevgi yerleşir.”⁴⁰⁸

8. İnsanların en hayırlıları olma:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ
 “*Şüphesiz, iman edip, salih ameller işleyenler var ya; işte onlar yaratıkların en hayırlısıdır.*”⁴⁰⁹

Uhrevi Açıdan ise:

1. Cennetin vadedilmesi:

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
 “*Muhakkak ki Allah, iman edip salih ameller işleyenleri içinden ırmaklar akan cennetlere koyacaktır.*”⁴¹⁰
 وَأُدْخِلَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ
 “*İnanan ve salih ameller*

⁴⁰⁵ Furkân, 25/70.

⁴⁰⁶ Talâk, 65/11.

⁴⁰⁷ Meryem, 19/96.

⁴⁰⁸ Timizi, “Tefsir”, 3372.

⁴⁰⁹ Beyyine, 98/7.

⁴¹⁰ Hac, 22/14.

işleyenler, Rablerinin izniyle, ebedî kalacakları ve içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokulacaklardır.”⁴¹¹ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ “İman edip salih ameller işleyenlere, kendileri için; içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele.”⁴¹² وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ “İnanıp yararlı işler yapanlar da cennet bahçelerindedirler.”⁴¹³ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ “İman edip salih ameller işleyenlere gelince; onlara içinden ırmaklar akan cennetler vardır.”⁴¹⁴

2. Yüksek dereceler vadedilmesi:

“Her kim de O’na salih ameller işlemiş bir mümin olarak varırsa, işte onlar için en yüksek dereceler vardır.”⁴¹⁵ ayette geçen “yüksek dereceler”, takip eden ayette جَنَّاتٍ عَدْنٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا “içinden ırmaklar akan, içinde ebediyyen kalacakları Adn cennetleri vardır.”⁴¹⁶ şeklinde açıklanmaktadır.

3. Korku ve hüzünden emin kılınmaları:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ “Şüphesiz iman edip salih ameller işleyen, namazı dosdoğru kılan ve zekâtı verenlerin mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır.”⁴¹⁷ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ “Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sâbiülerden (her bir gurubun kendi şeriatında) “Allah’a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır” (diye hükmedilmiştir).”⁴¹⁸ فَمَنْ أَمِنَ وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

⁴¹¹ İbrahim, 14/23.

⁴¹² Bakara, 2/25.

⁴¹³ Şûrâ, 42/22.

⁴¹⁴ Burûc, 85/11.

⁴¹⁵ Tâhâ, 20/75.

⁴¹⁶ Tâhâ, 20/76.

⁴¹⁷ Bakara, 2/ 277.

⁴¹⁸ Bakara, 2/62; Mâide, 5/69.

“Kim iman eder ve kendini düzeltirse onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir.”⁴¹⁹

4. Çalışmalarının zayıf edilmeyip karşılığının kat kat verilmesi:

“Allah, iman edip salih ameller işleyenlerin dualarına karşılık verir; lütfundan onlara fazlasını da verir.”⁴²⁰ وَأَمَّا الَّذِينَ “İman edip salih ameller işleyenlere gelince, Allah onların mükâfatlarını tastamam verecektir.”⁴²¹ وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ بِالَّتِي تُقَرَّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفَى “Ne mallarınız ne de çocuklarınız, sizi bizim katımıza daha çok yaklaştıran şeylerdir! Ancak iman edip salih amel işleyenler başka. İşte onlar için işlediklerine karşılık kat kat mükâfat vardır.”⁴²² مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ “Kim bir iyilik yaparsa, ona on katı vardır. Kim de bir kötülük yaparsa, o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır ve onlara zulmedilmez.”⁴²³

5. İyi insanlar arasına dâhil olma:

“İman edip de salih amel işleyenler var ya, biz onları mutlaka salihler (iyiler) arasına sokacağız.”⁴²⁴ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ

6. İlâhî rahmete kavuşma:

“İnanıp salih ameller işleyenlere gelince, Rableri onları rahmetine sokacaktır. İşte bu apaçık başarıdır.”⁴²⁵ فَمَا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيَدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ

Kur’an’da, iman etmenin ve salih ameller işlemenin hidâyete erdirdiğine dair pekçok ayet bulunmaktadır. “Hiç şüphe yok ki

⁴¹⁹ En’âm, 6/48.

⁴²⁰ Şûrâ, 42/26.

⁴²¹ Âl-i İmrân, 3/57; Nisâ, 4/173.

⁴²² Sebe, 34/37.

⁴²³ En’âm, 6/160.

⁴²⁴ Ankebût, 29/9.

⁴²⁵ Câsiye, 45/30.

فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ⁴²⁶ “Allah, iman edenleri doğru yola iletir.”⁴²⁶
 “Bunun üzerine Allah iman edenleri, kendi izniyle, onların hakkında ayrılığa düştikleri gerçeğe iletir.”⁴²⁷ وَمَنْ يُؤْمِن بِاللَّهِ يَهْدِ اللَّهُ قَلْبَهُ⁴²⁷ “Kim Allah’a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya iletir.”⁴²⁸ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ⁴²⁸ “iman edip salih ameller işleyenlere gelince, Rableri onları imanları sebebiyle, hidâyete erdirir.”⁴²⁹

“Rableri onları imanları sebebiyle, hidâyete erdirir.” Ayetin’de, ayet’in siyak ve sibakından da anlaşıldığı gibi sözü edilen hidâyetin sadece dünya hayatıyla sınırlı olmadığı, ahirette de Allah’ın iman edenleri doğru yola hidâyet ederek تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ⁴³⁰ “Nimetlerle dolu cennetlerde altlarından ırmaklar akar.”⁴³⁰ diye nitelenen naim cennetlerine hidâyet olunacakları belirtilmektedir.⁴³¹

إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ لَا يَهْدِيهِمُ اللَّهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ⁴³² “Allah’ın âyetlerine inanmayanları elbette Allah, hidâyete erdirmez.”⁴³² ayetinde ise tam tersi bir durumdan bahsedilmiş, imandan yüz çevirenlerin kesinlikle hidâyete erdirilmeyecekleri vurgulanmıştır.

B.7. İhsanda Bulunanlardan Olma

Muhsin kelimesi; يَحْسُنُ sülasi fiilinden türemiş olan أَحْسَنُ fiilinden ism-i faildir. Kelimenin kökü حَسُنَ, çirkinin zıddı güzel, istenilen, haz alınan her şeyden ibaret olup üç çeşittir.

1. Aklın güzel gördüğü
2. Heva hevesin güzel gördüğü
3. Hislerin güzel gördüğü⁴³³

İhsan ise, kötülüğün zıddı olup iki şekildedir:

⁴²⁶ Hac, 22/54.

⁴²⁷ Bakara, 2/213.

⁴²⁸ Teğâbun, 64/11.

⁴²⁹ Yûnus, 10/9.

⁴³⁰ Yûnus, 10/9.

⁴³¹ İbn Kesîr, II, 390.

⁴³² Nahl, 16/104.

⁴³³ Râğîb el-İsfahânî, 235; İbn Manzûr, XIII. 115; Salih b. Abdillâh b. Humeyd, II. 67.

1. Başkasına iyilik yapma
2. Sözlerinde ve fiillerinde güzel davranma.⁴³⁴

Cürcânî (ö. 816/1413)“ihsanı”, dünyada kişiyi yücelten, ahirette ise sevap kazandıran eylemler olarak tanımlamıştır.⁴³⁵ Aslında ihsan, kullanılmış olduğu bağlama göre farklılık arz etmektedir. İman, İslam ve takva bağlamında söz konusu olduğunda Allah’ın gözetiminde olduğunun farkında olup Allah’a tâati ve ibadeti güzelleştirir. Nitekim peygamber (as.)’a, “ihsan” sorulduğunda; “Allah’ı görüyormuşçasına O’na ibadet etmendir. Zira sen onu görmüyorsan da o seni görmektedir.”⁴³⁶ buyurarak “ihsanı”, Allah’a tâati ve ibadeti güzelleştirme anlamında açıklamıştır. Genel bir ifade olarak kullanıldığında ise, güzel olan eylemlerde bulunma anlamında kullanılmaktadır.⁴³⁷

İhsan kelimesi, Kur’an’da bazen imanla bazen İslam’la bazen de takvayla birlikte geçmektedir. İhsanın bu kavramlarla birlikte zikredilmesi ihsanın dindeki ehemmiyetine delalet etmektedir. Dolayısıyla Kur’an’ın birçok ayetinde ihsanda bulunulması emredilmiş,⁴³⁸ öncelikle ihsanda bulunulması gereken kimseler, ana baba, akraba, yetimler, yoksullar, yakın komşu, uzak komşu, yanbaşımda bulunan arkadaş, yolcu, elinin altında bulunan kimseler oldukları belirtilmiştir.⁴³⁹

Kur’an’da, ihsanda bulunmanın, ihsandan başka bir karşılığının olmayacağı belirtilerek⁴⁴⁰ ihsanda bulunanları Allah’ın seveceği,⁴⁴¹ her zaman onlarla beraber olacağı vurgulanmıştır.⁴⁴² Ayrıca yapılan iyiliğin veya kötülüğün kişinin lehine veya aleyhine olacağı belirtilmiş⁴⁴³ olup iyi amellerde bulunanların ecirlerinin kesinlikle

⁴³⁴ Râğıb el-İsfahânî, 236; İbn Manzûr, XIII. 115.

⁴³⁵ Cürcânî, s. 91.

⁴³⁶ Müslim, “İmân”, 1.

⁴³⁷ Râğıb el-İsfahânî, 235; İbn Manzûr, XIII. 115; Salih b. Abdillâh b. Humeyd, II. 67.

⁴³⁸ Bakara, 2/195; Nahl, 16/90; Kasas, 28/77; Fussilet, 41/34.

⁴³⁹ Nisâ, 4/36.

⁴⁴⁰ Rahmân, 55/60.

⁴⁴¹ Bakara, 2/195; Mâide, 5/93.

⁴⁴² Nahl, 16/128.

⁴⁴³ İsrâ, 17/7.

zâyi edilmeyeceği,⁴⁴⁴ karşılığının kat kat verileceği belirtilerek⁴⁴⁵ büyük mükâfatlar vadedilmiş⁴⁴⁶ ve cennetle müjdelenmişlerdir.⁴⁴⁷

İhsanda bulunmanın kapsamı geniştir. Her yerde ve her şeyde olabilmektedir. Nitekim bir hadiste; “Allah her şeyde ihsanı emretmiştir. Öldürdüğünüzde ihsan ile (güzel bir şekilde) öldürünüz. Hayvanı boğazladığınızda ihsan ile boğazlayınız. Sizden biri hayvanı keseceğinde bıçağını bilesin. Kurbanını rahatlınsın.”⁴⁴⁸ buyurulmuş, kısas olarak öldürmede ve hayvanı boğazlamada dahi ihsanın gerekli olduğu belirtilmiştir.

Peygamber (as.) bir gün sahabeti ile otururken onlara: “Bana en sevimlinizi, kıyamet gününde bana en yakın olanınızı haber vereyim mi? diye sordu. Orada bulunanlar sustu. Bunu iki veya üç defa tekrarladıktan sonra; evet ya Resulallah! dediler. O da; ahlakça en güzel olanınızdır, buyurdu.”⁴⁴⁹ Hadiste, ihsanı kendisine ahlak edinenin peygamberin seveceği, kıyamette kendisine yakın olacağı belirtilerek ihsanın önemine işaret edilmiştir.

Sahabeden Ebu Derdâ (ra) geceleri kalkar, uzun uzun namaz kıldıktan sonra sabaha kadar şu duayı tekrarlayarak ağlardı; “Ey Allah’ım! Yaratılışımı güzelleştirdiğin gibi ahlakımı da güzelleştir!” Bu duayı neden çokça tekrar ettiği kendisine sorulunca şöyle cevap vermişti; “Şüphesiz Müslümanın, ahlakı güzelleşir, öyle ki güzel ahlakı sayesinde cennete girer. Yine ahlakı kötüleşir. Öyle ki kötü ahlakı sayesinde cehenneme girer.”⁴⁵⁰ demiştir.

Aslında hayatın sebebi, kimlerin ihsanda bulunacağının tesbîti içindir. Kur’an-ı Kerim’deki *الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا* “O, hanginizin daha

⁴⁴⁴ Hûd, 11/115; Kehf, 18/30.

⁴⁴⁵ Bakara, 2/261; En’âm, 6/160.

⁴⁴⁶ Âl-i İmrân, 3/172; Yûnus, 10/26; Nahl, 16/30; Ahzâb, 33/29.

⁴⁴⁷ Hac, 22/37.

⁴⁴⁸ Müslim, “es-Sayd ve’z-Zebâih”, 11.

⁴⁴⁹ Buhârî, *Edebü’l-Müfred*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 1996, s. 272.

⁴⁵⁰ Buhârî, *Edebü’l-Müfred*, s. 270.

*güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır.*⁴⁵¹ ayeti, bunu açık şekilde ifade etmektedir.

Muhsinlerden olma, hidâyet yolunda rehber olan peygamberlerin sıfatı olarak Kur'an'da zikredilmekte ve ihsanda bulunmaları karşılığında mükâfatlandırıldıkları belirtilmektedir. Nitekim *إِبْرَاهِيمَ كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ* "İbrahim'e selâm olsun. İyilik yapanları işte böyle mükâfatlandırırız."⁴⁵² ve *قَدْ صَدَقْتَ الرَّءْيَا إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ* "Gördüğün rüyanın hükmünü yerine getirdin. Şüphesiz biz iyilik yapanları böyle mükâfatlandırırız."⁴⁵³ *مُوسَىٰ وَهَارُونَ إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ* "Musa'ya ve Harun'a selâm olsun. Şüphesiz biz iyilik yapanları böyle mükâfatlandırırız."⁴⁵⁴ *إِلَّا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ* "İlyas'a selâm olsun. Şüphesiz biz iyilik yapanları böyle mükâfatlandırırız."⁴⁵⁵ ayetlerinde zikri geçen peygamberlerin muhsinlerden olduklarından dolayı mükâfatlandırıldıkları belirtilmiştir.

Muhsinlerden olma, müminlerin de önemli bir sıfatı olarak Kur'an'da geçmektedir. Nitekim müminlerin cennete girme ve orada mükâfatlandırma sebebinden bahsedilirken *إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُحْسِنِينَ* "Şüphesiz onlar bundan önce iyilik yapan kimselerdi."⁴⁵⁶ *إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ* "Şüphesiz biz iyilik yapanları işte böyle mükâfatlandırırız."⁴⁵⁷ *لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذَلِكَ جَزَاؤُ الْمُحْسِنِينَ* "Onlar için Rableri katında diledikleri her şey vardır. İşte bu, iyilik yapanların mükâfatıdır."⁴⁵⁸ buyurularak "ihsanın" müminlerinde sıfatı olduğu belirtilmiştir.

Muhsinlerden olmanın hidâyete ermenin sebeplerinden olduğu belirtilmiştir. *وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِن قَبْلُ وَمِن ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَىٰ* *وَهَارُونَ* *وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ* "Biz ona İshak'ı ve Yakub'u armağan ettik. Hepsini hidâyete erdirdik. Daha önce Nûh'u da hidâyete erdirmiştik. Zürriyetinden Davud'u, Süleyman'ı, Eyyub'u, Yûsuf'u, Musa'yı ve Harun'u da. İyilik yapanları işte böyle

⁴⁵¹ Mülk, 67/2.

⁴⁵² Sâffât, 37/109-110.

⁴⁵³ Sâffât, 37/105.

⁴⁵⁴ Sâffât, 37/120-121.

⁴⁵⁵ Sâffât, 37/130-131.

⁴⁵⁶ Zâriyât, 51/15-16.

⁴⁵⁷ Mürselât, 77/41-44.

⁴⁵⁸ Zümer, 39/33-34.

mükâfatlandırırız.”⁴⁵⁹ ayetinde görüldüğü gibi zikri geçen tüm peygamberlerin muhsinlerden olduklarından dolayı hidâyete erdirildikleri belirtilmiştir.⁴⁶⁰

B.8. Allah’a Tevekkül Etme

Allah’a tevekkül etme; Tüm işlerinde Allah’a muhtaç olduğunun farkında olup ona güvenerek teslim olma ve dayanma demektir.⁴⁶¹ Tevekkül kalple alakalı bir durum olup dilin ve diğer uzuvların hiçbir müdahalesi olmamaktadır.⁴⁶²

“el-Vekîl”, Allah’ın isimlerindedir. Bu ise tüm varlıkların ona muhtaç olmasından ötürü onların tüm işlerinde tasarrufta bulunmasından ve hayatlarını idâme etmelerini sağlamasındandır.⁴⁶³ Âlimlerden bazıları ise “el-Vekîl’i”, Allah’ın tüm varlıkları koruduğu anlamında olduğunu söylemişlerdir.⁴⁶⁴

Allah’a tevekkül etme, peygamberlerin ve müminlerin sıfatı olduğu Kur’an’ın birçok ayetinde geçmektedir.⁴⁶⁵ Nitekim “el-Mütevekkil”, Allah’a tevekkül eden anlamında Peygamber Efendimiz’in ismidir. Buhâri’nin Ata b. Yesâr (ra)’dan rivayet ettiği bir hadiste Ata şöyle demektedir; “Abdullah b. Amr b. As (ra) ile karşılaştım ve ona şöyle dedim: Bana Resul (as.)’ın Tevrat’ta geçen sıfatlarından haber ver! O da; evet, “Vallahi o, Kur’an’daki bazı sıfatlarıyla Tevrat’ta da anılmıştır.” dedi ve şöyle devam etti; “ Ey Nebi! Biz seni (insanlar için) şahit, müjdeleyici, uyarıcı ve ümmiler için bir koruyucu olarak gönderdik. Sen kulum ve elçimsin. Seni Mütevekkil olarak isimlendirdim.”⁴⁶⁶

İnsanlar zayıf olarak yaratılmışlardır. Dolayısıyla tüm işlerinde Allah’a muhtaçtırlar. Allah da iman gereği olarak yalnız kendisine tevekkül etmemizi istemiş,⁴⁶⁷ kendisine tevekkül edenleri sevdiğini,⁴⁶⁸ vekil olarak onlara Kâfi

⁴⁵⁹ En’âm, 6/84.

⁴⁶⁰ Sa’dî, s. 399.

⁴⁶¹ Râğîb el-İsfahânî, 882; İbn Manzûr, XI. 734; Muntasır Mir, s. 193.

⁴⁶² İbn Kayyim, II. 142.

⁴⁶³ Râğîb el-İsfahânî, s. 882; İbn Manzûr, XI. 734; Sa’dî, s. 29.

⁴⁶⁴ İbn Manzûr, XI. 734.

⁴⁶⁵ Âl-i İmrân, 3/172-173; Enfâl, 8/2; İbrahim, 14/12; Mumtehine, 60/4; Mülk, 67/29.

⁴⁶⁶ Buhâri, “Buyû”, 50.

⁴⁶⁷ Âl-i İmrân, 3/122; Mâide, 5/11-23; Tevbe, 9/51; Yûsuf, 12/67; İbrahim, 14/11-12; Furkân, 25/58; Neml; 27/79; Ahzâb, 33/3; Zümer, 39/38.

yakalandık” dediler. Musa, “Hayır! Rabbim şüphesiz benimledir, bana yol gösterecektir” dedi. Bunun üzerine Musa’ya, “Asan ile denize vur” diye vahyettik. Deniz derhal yarıldı. Her parçası koca bir dağ gibiydi. Ötekileri de oraya yaklaştırdık. Musa’yı ve beraberindekilerin hepsini kurtardık. Sonra ötekileri suda boğduk. Bunda şüphesiz bir ibret vardır.”⁴⁷⁶

İbrahim (as.) ise, Allah kendisini ateşten kurtardıktan sonra kavmine dönüp; وَقَالَ إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي سَيَهْدِينِ “İbrahim, şöyle dedi: “Ben Rabbime (O’nun emrettiği yere) gideceğim. O, bana yol gösterecektir.”⁴⁷⁷ dedi ve yola çıktı.⁴⁷⁸ Allah da onu Mekke’ye yönlendirdi. Kıyamete kadar tüm insanlar için hidâyet kaynağı olacak Kâbe’yi inşa ettirdi.⁴⁷⁹ Taberî’nin naklettiğine göre İbrahim (as.), ateşe atıldığında “Hasbünallahu ve nîme’l-Vekîl / Bize Allah kâfidir. O, ne güzel Vekildir” demiş, mucizevî bir şekilde ateş İbrahim (as.)’ı yakmamış ve İbrahim kurtulmuştur.⁴⁸⁰

Şuayb (as.)’ise kavmine; قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَرَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفُكُمْ إِلَىٰ مَا أَنهَيْتُمْ عَنْهُ إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَنْطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَالِإِلَهُ أَنْبِئُ شُ’أَيْبِ، şöyle dedi: “Ey kavmim! Söyleyin bakayım, ya ben Rabbimden gelen açık bir delil üzere isem ve katından bana güzel bir rızık vermişse! Ben size yasakladığımı kendim yapmak istemiyorum. Ben sadece gücüm yettiğince (sizi) düzeltmek istiyorum. Başarım ancak Allah’ın yardımı iledir. Ben sadece O’na tevekkül ettim ve sadece O’na yöneliyorum.”⁴⁸¹ diyerek Allah’a tevekkül ettiğini söyledi ve وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ “Ey Kavmim! Elinizden geleni yapın. Şüphesiz ben de (elimden geleni) yapacağım. Rezil edici azabın kime geleceğini ve kimin yalancı olduğunu yakında bileceksiniz. Gözleyin. Şüphesiz ben de sizinle beraber gözliyorum.”⁴⁸² Allah, o’nun bu tevekkülünden dolayı وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا “(Azap) emrimiz gelince, Şuayb’ı ve onunla birlikte iman edenleri, katımızdan bir rahmetle kurtardık. Zulmedenleri ise o

⁴⁷⁶ Şuarâ, 26/60-67.

⁴⁷⁷ Sâffât, 37/99.

⁴⁷⁸ Râzî, XIII. 151; İbn Kesîr, IV. 15.

⁴⁷⁹ Âl-i İmrân, 3/96.

⁴⁸⁰ Taberî, IX. 43.

⁴⁸¹ Hûd, 11/ 88.

⁴⁸² Hûd, 11/ 93.

*korkunç (uğultulu) ses yakaladı da yurtlarında diz üstü çökekaldılar.*⁴⁸³ buyurarak onu ve ona iman edenleri kurtardığını haber vermiştir.

Allah'a tevekkül etmeleri sebebiyle kurtulmaları sadece sözü edilen peygamberlere ve kavimlerine özel bir durum olmayıp tevekkül eden her kes için söz konusudur. Zira Allah (cc); *وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ*; “*Kim Allah’a tevekkül ederse, O kendisine yeter.*”⁴⁸⁴ *وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا*⁴⁸⁴ “*Sen onlara aldırma. Allah’a tevekkül et. Vekil olarak Allah yeter.*”⁴⁸⁵ ayetlerinde buyurduğu gibi kendisine tevekkül eden herkese yardım edeceğini belirtmiştir.

B.9. Günahlardan Tevbe Edip Allah’a Yönelme

İnsan, hata yapabilen, gaflete düşebilen bir varlıktır. Her an, pekçok konuda yanlış veya eksik düşünerek hatalı bir tavır sergileyebilmektedir. İşte burada, Allah’ın sonsuz lütuf ve merhameti insanlara hatalarından dönme, günahlarından tevbe ederek bağışlanma imkânı sunmuştur.

Tevbe lügatte; dönmek, vazgeçmek, yönelmek anlamındadır.⁴⁸⁶

Dini bir terim olarak ise: kötülüğünü düşünerek günahı terk etme, yaptığı kötülükten dolayı pişmanlık duyma, ona tekrar dönmemeye azmetme, yapılan kötülüğü düzeltme imkânı varsa onu düzeltmedir. Bu tarif aynı şekilde tevbenin şartlarını da içermektedir.⁴⁸⁷

Bağışlanacak günahta aranan şart, günahın büyüklüğü veya küçüklüğü değil, tevbenin nasûh olmasıdır. Bununla birlikte edilen tevbenin inkâr veya irtidâd halinde değil, iman halinde olması gerekmektedir.⁴⁸⁸

⁴⁸³ Hûd, 11/94.

⁴⁸⁴ Talâk, 65/3.

⁴⁸⁵ Nisâ, 4/81.

⁴⁸⁶ İbn Manzûr, I. 233.

⁴⁸⁷ Râğıb el-İsfahânî, s. 169; İbn Manzûr, I. 233; İbn Kayyım, I. 261.

⁴⁸⁸ Ahzâb, 33/73; Al-i İmrân, 3/90; Muntasır Mir, 193.

“Tâib”; hem tevbe eden kula, hem de tevbeyi kabul edene, yani, Allah’a denmektedir. “Tevvâb” ise; “Tâib’in” mübalağa siygası olup çokça tevbe eden anlamında kula, çokça tevbeleri kabul eden anlamında Allah’a denmektedir.⁴⁸⁹

Kur’an, günahı büyük ve küçük olarak ayırarak her ikisinin de tevbenin kapsamında olduğunu beyan etmiştir.⁴⁹⁰ Bununla birlikte büyüklerinden sakınılırsa, küçüklerin bağışlanacağını belirtmiştir. Nitekim *إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ* “Eğer size yasaklanan (günah)ların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz.”⁴⁹¹ buyurulmuştur.

Tevbenin Allah katında kabul edildiğine dair alâmetleri vardır.⁴⁹² Bunlar:

Kişinin tevbe ettikten sonra ki durumunun öncesinden iyi olması.

Günaha tekrar dönme korkusunun olması.

İşlediği günahdan dolayı mahzun olması.

Günahlardan tevbe edip Allah’a yönelme, Allah’ın hidâyetine muvaffak olmanın en önemli sebeplerindendir. Bu sebeple birçok ayette günahlardan tevbe ederek Allah’a yönelmemiz istenmektedir. Böyle yapmamız halinde günahların bağışlanacağı⁴⁹³ ve kurtuluşa erişileceği belirtilmiş,⁴⁹⁴ Günahlarından tevbe etmeyenlerin ise zalimler oldukları ifade edilmiştir. *وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ* “Kim de tövbe etmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir.”⁴⁹⁵

Peygamber (as.), çokça tevbe ve istiğfarda bulunur, ümmetini de bunlara teşvik ederdi. Buhâri’nin ebu Hureyre (ra)’dan rivayet ettiği bir hadiste peygamber (as.)’ın şöyle buyurduğu nakledilmektedir; “Vallahi ben günde yetmiş defa Allah’a

⁴⁸⁹ Râğıb el-İsfahânî, s. 169.

⁴⁹⁰ Zümer, 39/53-54.

⁴⁹¹ Nisâ, 4/34.

⁴⁹² İbn Kayyim, I. 267.

⁴⁹³ Bakara, 2/37-54-128-160-222; Nisâ, 4/16-60-64-110; Mâide, 5/39; En’âm, 6/54; Tevbe, 9/104-118; Hicr, 15/49; Tâhâ, 20/82; Nûr, 24/10; Kasas, 28/16; Zümer, 39/53-54; Hucurât, 49/12; Nasr, 110/3.

⁴⁹⁴ Mâide, 5/74; Nûr, 24/31; Zümer, 39/54; Tahrîm, 66/8.

⁴⁹⁵ Hucurât, 49/11.

tevbe ve istiğfarda bulunuyorum.⁴⁹⁶ Müslim'in rivayetinde ise; "Ben günde yüz defa Allah'a tevbe ediyorum."⁴⁹⁷

Günahlarından tevbe ederek Allah'a yönelme, geçmiş peygamberlere ait bir sıfat olarak da Kur'an'da bahsedilmektedir. Nitekim Süleyman (as.) için; وَوَهَبْنَا لِدَاوُدَ "Davud'a Süleyman'ı bağışladık. O ne güzel kuldu! Şüphesiz o, Allah'a çok yönelen bir kimse idi."⁴⁹⁸ Eyyûb (as.) için; إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ "Gerçekten biz Eyyûb'u sabreden bir kimse olarak bulduk. O ne güzel bir kuldu! O, Allah'a çok yönelen bir kimse idi."⁴⁹⁹ buyurulmuş, peygamberlerin hatalarından tevbe etmeleri ve Allah'a yönelmeleri övülmüştür.

Kur'an'ın birçok ayetinde tevbe ederek Allah'a yönelmenin hidâyete mazhar olmanın sebeplerinden olduğu belirtilmiştir. قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أُنَابَ. "De ki: "Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, kendisine yöneleni de doğru yola eriştirir."⁵⁰⁰ اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ "Allah, ona dilediğini seçer. İçtenlikle kendine yönelenleri de ona ulaştırır."⁵⁰¹

Âdem ve eşi Havva, yasaklanan ağaçtan yiyerek Allah'a isyan ettiklerinde Allah onları cezalandırmıştı. Fakat tevbe ederek Allah'a yöneldiklerinde Allah onları affetmiş ve günahlarını bağışlamıştı. Bu durum Kur'an'da şöyle geçmektedir. فَآكَلَا مِنْهَا فَبَدَّتْ لَهُمَا سَوَآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَعَصَىٰ آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَىٰ ثُمَّ اجْبَلِيَهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ مِنْهَا فَتَابَتْ لَهُمَا سَوَآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَهَدَىٰ "Bunun üzerine onlar (Âdem ve eşi Havva) o ağacın meyvesinden yediler. Bu sebeple ayıp yerleri kendilerine göründü ve cennet yaprağından üzerlerine örtmeye başladılar. Âdem, Rabbine isyan etti ve yolunu şaşırdı. Sonra Rabbi onu seçti, tövbesini kabul etti ve ona doğru yolu gösterdi."⁵⁰²

Yûnus (as.) da, kavmine sabretmeyerek onları terk edip gidince Allah onu cezalandırdı. Fakat o, tevbe edip Allah'a yönelince, Allah da onun günahını bağışladı ve onu balığın karnında kurtardı ve tekrar kavmine peygamber olarak gönderdi. Bu

⁴⁹⁶ Buhârî, "Daavât", 80.

⁴⁹⁷ Müslim, "Zikr ve Duâ", 12.

⁴⁹⁸ Sâd, 38/30.

⁴⁹⁹ Sâd, 38/44.

⁵⁰⁰ Ra'd, 13/27.

⁵⁰¹ Şûrâ, 42/13.

⁵⁰² Tâhâ, 20/121-122.

وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ إِذْ أَبَقَ إِلَى الْفُلِّكَ الْمَشْحُونِ فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ لَلَّيْتُ فِي بَطْنِهِ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ سَقِيمٌ وَأَنْبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِنْ يَقْطِينٍ وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ *“Şüphesiz Yûnus da peygamberlerdendi. Hani o kaçıp yüklü gemiye binmişti. Gemidekilerle kur’a çekmiş ve kaybedenlerden olmuştu Böylece, Yûnus kendini kınayıp dururken balık onu yuttu. Eğer o, Allah’ı tespih edip yüceltenlerden olmasaydı mutlaka insanların diriltileceği güne kadar balığın karnında kalırdı. Derken biz onu hasta bir hâlde sahile attık. Üzerine geniş yapraklı bir ağaç bitirdik Biz onu yüz bin yahut daha fazla insana peygamber olarak gönderdik.”*⁵⁰³ Ayetlerde, Yunus (as.)’in işlediği günahtan pişmanlık duyarak tevbe edip Allah’ı tesbih etmesi sayesinde kurtulduğu ve tekrar peygamber olarak gönderildiği belirtilmektedir.⁵⁰⁴

Özetle, Allah’ın günahlarından pişmanlık duyup tevbe eden kulunun tevbesini kabul etmesi, Allah’ın insanlara büyük lütfu ve rahmetidir. İnsan değil bir günah, en büyük günahları defalarca işlemiş olsa da, her zaman kendisi için pişman olup Allah’a yönelme imkânı vardır. Günahlarından samimi bir şekilde tevbe eden ve Allah’a yönelen herkesi Allah bağışlamakta ve doğru yola hidâyet etmektedir.

B.10. Sabretme

Lügatte; sıkıntı ve zorlukla birlikte bir şeyden geri durmaktır.⁵⁰⁵

İstılâhi anlamda ise; Aklın veya dinin veya her ikisinin gerekli gördüğü yerde nefsi alıkoymaktır.⁵⁰⁶

Kur’an’i bir terim olarak ise; Allah’a iman ve tevekkül etmekle birlikte Allah’ın rızasını kazanmayı arzulayaraksalih ameller işleme ve onlarda sebat göstermedir.⁵⁰⁷

“es-Sabûr”, mübalağa siygası olup çok sabırlı olan, isyan edenleri cezalandırmada aceleci davranmayan anlamında Allah’ın isimlerindedir.⁵⁰⁸

⁵⁰³ Sâffât, 37/139-147.

⁵⁰⁴ Es-Sa’di, s. 1183.

⁵⁰⁵ el-Ezherî, XII. 170; Râğıb el-İsfahânî, s. 474; İbn Manzûr, s. 437.

⁵⁰⁶ Râğıb el-İsfahânî, s. 474; İbn Manzûr, s. 437.

⁵⁰⁷ Muntasır Mir, s. 167.

Sabır, yerine göre farklı isimlerle ifade edilmektedir. Nitekim başa gelen bir musibete tahammül etmeye sabır, savaşta düşmana tahammül etmeye cesaret, bir sözü saklama söz konusu olduğunda ona sır tutma, dünya malına karşı sabretmeye zühd, cinsel arzulara karşı sabretmeye iffet, kızgınlık halinde sabretmeye hilim denmektedir.⁵⁰⁹ Sabır kavramının dinde övülmüş olan tüm bu kavramlarla içiçe kullanılması, sabrın dindeki önemine işaret etmektedir.⁵¹⁰

Sabretmenin beş mertebesi vardır.⁵¹¹

Sâbir: Sabreden anlamında olup en genel olanıdır.

Mustabir: Çabalayarak sabrı öğrenip sabreden anlamındadır.

Mutesabbir: Sabretmek için kendini zorlayan anlamındadır.

Sabûr: Çok sabırlı anlamında nitelikle alakalıdır.

Sabbâr: Çok sabırlı anlamında nicelikle alakalıdır.

Sabır üç şekilde gerçekleşmektedir.⁵¹² Kaza ve kadere sabretme, Allah'ın emirlerine sabretme, Allah'ın yasaklarına sabretme.

Sabır kavramı, Kur'an'da doksandan fazla ayette geçmektedir. Dinin en önemli ibadeti namazla birlikte zikredilerek de önemine işaret edilmiştir. Nitekim *وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ* “Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin. Şüphesiz namaz, Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir.”⁵¹³

⁵⁰⁸ Cürçânî, Ali b. Muhammed Şerîf, *Kitabü't-Târifât*, Beyrut, 1985. s. 131; İbn Manzûr, s. 437.

⁵⁰⁹ Cürçânî, s. 131; Râğıb el-İsfahânî, s. 474; İbn Kayyım, II. 195.

⁵¹⁰ İbn Kayyım, II. 195.

⁵¹¹ İbn Kayyım, II. 198.

⁵¹² el-Ezherî, XII. 170; Gazalî, Muhammed, *İhyâ'u Ulumi'd-Din*, Dârü'l-Kalem, Beyrut, ts, IV. 66; İbn Kayyım, I. 165.

⁵¹³ Bakara, 2/45.

Allah, pekçok ayette sabretmeyi emretmiştir.⁵¹⁴ sabredenleri sevdiğini,⁵¹⁵ sevdiği kulunu ise her şeyde hakk ve doğru olana hidâyet ettiğini haber vermiştir.⁵¹⁶ Sabredenlerle beraber olduğunu,⁵¹⁷ onlar için sayısız mükâfatlar hazırladığını haber vermiş,⁵¹⁸ cennet ehlinin cennete girmelerinin sebebi olarak sabırdan bahsetmiştir.⁵¹⁹ İnsanların sabır sınavından geçmeden cennete girmeyi düşünmelerinin ise bir yanılğı olduğu ifade edilmiştir. *أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمِ الصَّابِرِينَ* “Yoksa siz; Allah, içinizden cihad edenleri (sınayıp) ayırt etmeden ve yine sabredenleri (sınayıp) ayırt etmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?”⁵²⁰

وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ “Andolsun zamana ki, insan gerçekten zıyan içindedir. “Ancak, iman edip de sâlih ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler, birbirlerine sabrı tavsiye edenler başka (Onlar ziyanda değillerdir).”⁵²¹ ayetlerinde ise, insanların birbirlerine sabrı tavsiye etmeleri istenmiş, aksi taktirde ziyanda olacakları belirtilmiştir.

Sabır, hidâyet yolunda rehber olan peygamberlerin en bariz sıfatlarındanr. Peygamberlerin bu yönleri Kur’an’da şöyle geçmektedir: *وَإِسْمَاعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ* “İsmail’i, İdris’i ve Zülkifl’i de hatırla. Bunların hepsi sabredenlerdendi.”⁵²² *إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ* “Gerçekten biz Eyyûb’u sabreden bir kimse olarak bulduk.”⁵²³ *وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَى مَا كُذِّبُوا وَأُوذُوا حَتَّى أَتَاهُمْ نَصْرُنَا* “Andolsun ki, senden önce de birçok peygamberler yalanlanmıştı da onlar yalanlanmalarına ve eziyet edilmelerine karşı sabretmişler ve nihayet kendilerine yardımımız yetişmişti.”⁵²⁴ *“(Ey Muhammed!) O hâlde, yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret.”*⁵²⁵

⁵¹⁴ Bakara, 2/45; Âl-i İmrân, 3/200; Yûnus, 10/109; Mü’min, 40/55-77; Meâric, 70/5.

⁵¹⁵ Âl-i İmrân, 3/146.

⁵¹⁶ Buhârî, “Rikâk”, 81.

⁵¹⁷ Bakara, 2/249; Enfâl, 40/66.

⁵¹⁸ Âl-i İmrân, 3/125; Hûd, 11/49-115; Yûsuf, 12/90; Nahl, 16/126; Meryem, 19/65; Ankebut, 29/58-59; Zümer, 39/10.

⁵¹⁹ Müminûn, 23/111; Furkân, 25/75.

⁵²⁰ Âl-i İmrân, 3/142.

⁵²¹ Asr, 103/1-3.

⁵²² Enbiyâ, 21/85.

⁵²³ Sâd, 38/44.

⁵²⁴ En’âm, 6/34.

⁵²⁵ Ahkâf, 46/35.

Peygamber Efendimiz ümmetine her zaman sabrı tavsiye eder, kulun sabır göstermesi halinde Allah'ın kendisine sabır vereceğini, bunun ise kula verilen en büyük ve en geniş nimet olduğunu belirtmiştir.⁵²⁶ Sabrın nur olduğunu,⁵²⁷ bu nura sahip olanların cennetle mükâfatlandırılacaklarını haber vermiştir. Nesâî'nin rivayet ettiği bir hadiste; "Kul, sevdiğini kaybeder, Allah'tan ecrini dileyerek sabrederse, Allah onun için cennetten başka hiçbir mükâfata razı olmaz."⁵²⁸ Başka bir hadiste ise; "İnsanların arasına karışıp onlardan gelen eza ve cefaya sabreden mümin, onların arasına karışmayıp onlardan gelen eza ve cefaya sabretmeyen mümin'den ecir olarak daha büyüktür."⁵²⁹ buyurmuş, sabreden kulunun sabretmeyen kulundan daha hayırlı olduğunu söylemiştir.

Sabretmenin hidâyete ermenin sebeplerinden olduğu bazı ayetlerde geçmektedir. *وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ آيَةً يَهْتَدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا* "Ve onların içinden, sabrettikleri zaman emrimizle doğru yola iletip yönelten önderler kıldık."⁵³⁰ buyurularak peygamberlerin hidâyet yolunda önderler kılınmaları sabretmeleri sebebiyle olduğu belirtilmiştir.⁵³¹

وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ "Sabredenleri müjdele. Onlar, başlarına bir musibet gelince, "Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz" derler. İşte Rableri katından rahmet ve merhamet onlarıdır. Doğru yola ulaştırılmış olanlar da işte bunlardır."⁵³² ayetlerinde ise sabredenler müjdelenmiş, hidâyete erenlerin yalnız onlar oldukları belirtilerek sabretme ve hidâyete erme arasında bir bağ kurulmuştur.

⁵²⁶ Buhârî, "Zekât", 50; "Rikâk", 20.

⁵²⁷ Müslim, "Taharet", 2.

⁵²⁸ Nesâî, "Cenâiz", 23.

⁵²⁹ Tirmizi, "Zühd", 45; İbn Mâce, "Fiten", 23.

⁵³⁰ Secde, 32/24.

⁵³¹ Zemahşerî, III-IV. 935; Kurtubî, IV. 72; İbn Kesîr, III. 446.

⁵³² Bakara, 2/155-156-157.

SONUÇ

Tüm canlılar, kendi yaratılışlarına özgün fitri bir hidâyetle donatılmıştır. İnsan, yeryüzünün hilafeti kendisine verilmesinden ötürü fitri hidâyetten daha fazlasına ihtiyaç duymaktadır. Bu sebeple Allah ona akıl bahşederek şuur sahibi bir varlık olarak yaratmıştır. Dolayısıyla üstlendiği vazifesini yerine getirme yolunda kendisine imkân sağlanmıştır. Bununla birlikte vahiy ile desteklenmeden de üstlendiği vazifesinden dolayı sorumlu tutulmamıştır.

İnsanın eylemlerinden sorumlu tutulması, tercih özgürlüğüne sahip olmayı da beraberinde getirmektedir. Allah da yüce adâleti gereği insana bu özgürlüğü vermiş ve yaptıklarından sorumlu tutmuştur. O halde insan, sorumluluğunun bilinciyle tercihini yapmalı, doğru, iyi, güzel, hayırlı şeyler işleyip yanlış, kötü, çirkin ve şer davranışlardan uzak durmalıdır. Böylece vazifesini yerine getirdiğinden dünya ve âhirette güzel karşılıklara ve mükâfatlara ulaşacaktır.

Allah, tüm varlıkların mutlak yaratıcısıdır. Bununla birlikte varlıkların eylemlerini de tercihleri doğrultusunda yaratmaktadır. Hidâyet de insana ait bir eylem olduğundan o da Allah tarafından yaratılmış olup Bu, Allah'ın buna mecbur olmasından değil, âdetullah ve sünnetullahtandır.

Allah'ın iradesi, tüm iradelerin üstündedir. Allah'ın olmasını Kevnî olarak dilediği bir şeyin olmama lüksü yoktur. Çünkü O, her şeye kadirdir. Dolayısıyla Allah'ın olmasını dilediği her şeyin olacağı, olmasını dilemediği hiçbir şeyin de olamayacağı inancımızın gereğidir. Dinimiz bu konuda en ufak bir şüpheyeye dahi tahammül etmemektedir.

Allah kullarından dilediğini hidâyete erdirir, dilediğini ise dalâlete saptırır. Allah'tan başka insanları hidâyete ve saadete, dalâlete ve şekâvete düşürecek hakiki bir fail yoktur. Hidâyetin diğer varlıklara nisbet edilmesi ise mecâzîdir. Bununla birlikte Allah'ın hidâyete erdirdiği kimseler, onlar üzerinde olan lütfu ve rahmeti olmakla birlikte onların hür iradeleriyle tercih ve çabalarının sünnetullah gereği yaratılmasıdır.

Bu bağlamda insanın hidâyete erme yolundaki çabaları Kur'an'da şunlar olduğu belirtilmektedir:

1. Doğru yolu bulmak için çaba göstereni sünnetullah gereği Allah doğru yola iletir.

2. Allah, kulunun duasına icabet etmektedir. Dolayısıyla kulun samimi bir şekilde kendisinden hidâyeti dilemesine icabet etmekte ve onu hidâyete erdirmektedir.

3. Kur'an, anlamlarıyla hidâyet kaynağı olduğu gibi lafızlarıyla da hidâyet kaynağıdır. Bu sebeple tedebbür ederek Kur'an'ı okuyan hidâyeti bulmaktadır.

4. Kur'an, hem inançta hem amelde en doğru olana iletmektedir. Bu sebeple inanarak Kur'an'a tabi olan kişi en doğru olana hidâyet olunmaktadır.

5. Peygamberler doğru yolda rehber olmak için gönderilmişlerdir. Dolayısıyla onlara tabi olan hidâyeti bulmaktadır.

6. Peygamberlere ve Allah'tan getirdiklerine iman edip o doğrultuda amel edeni, Allah ihlas ve samimiyet vererek iman üzerinde sabit kılar, hidâyetini artırır.

7. Allah, rızası uğrunda ihsanda bulunup güzel davrananları hidâyete erdirir.

8. Allah, işlerinde kendisine dayanan ve tevekkül edeni mahcup etmez, onu en güzel neticeye ulaştırır.

9. Allah, günahları çokça bağışlayandır. Günahlardan tevbe edip kendisine yönelen kulunun tüm günahlarını bağışlar ve onu hidâyete erdirir.

10. Allah, kendi rızası için başına gelen belâ ve musibetlere sabreden kulunu güzel sonuçlara ulaştırarak hidâyete erdirmektedir.

Allah'ın hidâyete erdirmediği kimseler ise, Allah'ın onlara herhangi bir haksızlığı söz konusu olmayıp hikmeti ve adaletidir. Nitekim Allah, onların amellerini tercihleri doğrultusunda yaratmaktadır.

Kur'an'da Allah'ın hidâyete erdirmediği kulların řu sıfatları taşıyanlar olduğu belirtilmektedir:

1. Allah, büyük günahları ısrarla işleyip tevbe etmeyenleri hidâyete erdirmez.
2. Allah, zalimleri hidâyete erdirmez.
3. Allah, kâfirleri hidâyete erdirmez.
4. Allah, yalancıları hidâyete erdirmez.
5. Allah, nankörleri hidâyete erdirmez.
6. Allah, haddini aşanları hidâyete erdirmez.
7. Allah, şeytanı dost edinip ona tabi olanları hidâyete erdirmez.

KAYNAKÇA

ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, Dârü'l-Hadîs, Kahire, 1996.

ABDÜLCABBÂR, el-Kâdî Abdullah b. Ahmed, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, Mektebetü'l-Vebhe, Kahire, 1988.

ABDÜRREZZAK, Ebu Bekr b. Hemmâm, *el-Musannef*, Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut, 1983.

AHMED b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed*, Beytü'l-Efkâr ed-Düveliyye, Amman, 2002.

ALTINTAŞ, Ramazan, *Kur'an'da Hidâyet ve Dalâlet*, Pınar Yay. İstanbul, 1995.

BÂĞDÂDÎ, Ebu Mansûr Abdulkâhir b. Tahir, *Usûlü'd-Din*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1998.

BEĞAVÎ, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd, *Meâlimü't-Tenzîl*, Beyrut, 1993.

BEYDÂVÎ, Nasiruddin Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Tefsirü'l-Beydâvî*, Dâru İhyâü't-Türâsü'l-Arabî, Beyrut, ts.

BEYHAKÎ, Ebu Bekr Ahmed b. Huseyn, *Esmâ ve Sifat*, Mektebetü's-Sevâdi, Cidde, 1993.

....., *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Dârü'l-Marife, Beyrut, 1992.

BİLMEN, Ömer Nasuhî, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yay. İstanbul, ts.

BİRİŞİK, Abdulhamit, "Kur'an", *DİA*, Ankara, 2002.

BUHARÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *Sahîhü'l-Buhârî*, Dârü'l-Hadîs, Kahire, 1998.

....., *Edebü'l-Müfred*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.

BURSEVÎ, İsmâil Hakkı, *Tefsîrü Rûhi'l-Beyân*, Dârü'l-Kalem, Dimaşk, 1988.

CERRAHOĞLU, İsmâil, *Kur'an-ı Kerim Meâl ve Tefsiri*, DİB, Yay, Ankara, 1999.

el-CEVZÎ, Abdurrahman, *Siretü Ömer b. Abdülaziz*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, ts,

CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed Şerîf, *Kitabü't-Târifât*, Beyrut, 1985.

DÂRAKUTNÎ, Ali b. Ömer, *es-Sünen*, Dârü'l-İhyâü't-Türâsü'l-Arabî, Beyrut, ts.

DÂRİMÎ, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *Sünenü'd-Dârimî*, Dârü'l-Kalem, Dimeşk, 1996.

DURMUŞ, Zülfikar, *Nitelikleri ve Nüzûl Amaçları Açısından Kur'an*, Malatya, 2010, Özserhat Yay, s. 205-207.

EBU DÂVÛD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebi Dâvûd*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

ESED, Muhammed, *Kur'an Mesajı, Meal-Tefsir*, çev. Cahit KOYTOK–Ahmet ERTÜRK, İşaret Yay, 1999.

EŞ'ARÎ, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâil, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne, Mektebetü*, Dârü'l-Beyan, Şam, 1993.

el-EZHERÎ, Ebu Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzibü'l-Lüğa*, Dârü's-Sadık, Kahire, ts.

FÎRÛZÂBÂDÎ, Ebu't-Tâhir, *El-Kâmüsü'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1987.

GÖLCÜK, Şerafeddin, Süleyman, *Kelâm*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fak. Vakfı Yay, Konya, 1998.

....., "Cehemiyye", *DİA*, İstanbul, 1993.

HÂKİM, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek Alâ Sahîheyn*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.

HARMAN, Ömer Faruk, "Dalâlet", *DİA*, İstanbul, 1993.

İBN ÂŞÛR, Muhammed b. et-Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dârü-Sahnûn, Tunus, ts.

İBN EBÎ ÂSİM, Ebu Bekr Amr b. Ebi Asım ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, *Kitabü's-Sünne*, Mektebetü'l-İslâm'î, Beyrut, 1993.

İBN EBÎ'D-DÛNYA, Ebi Bekr Abdullah b. Muhammed, *er-Rikkatü ve'l-Bükâ*, Dârü İbn Hazm, Beyrut, 1996.

İBN FARİS, Ebi'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya, *Mû'cem Mekayisi'l-Lûğa*, Dârü'l-Cîl, Beyrut, 1991.

İBN HACER el-Askalânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed, *Fethü'l-Bârî Şerhü Sahîhi'l-Buhârî*, Kahire, 1998.

....., *Telhîsü'l-Habîr*, Mektebetü İbn Teymiyye, yy., ts.

İBN HAZM, Ebu Muhammed Ahmed b. Said, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, ts.

İBN HİBBÂN, Ebû Hatim Muhammed b. Ahmed el-Büstî, *Sahîhü İbn-i Hibbân*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1997.

İBN HİŞÂM, Ebu Muhammed Abdülmelik, *Siretü İbn Hişâm*, Mektebetü Ubeykân, Riyad, 1998.

İBN KAYYIM, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebibekr el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn*, Mektebetü'r-Rûşd, Riyad, 2005.

İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru'l-Mârife, 1998.

....., *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, Medine, 1993.

İBN KUDÂME, Ebi Muhammed Abdullâh b. Amed b. Muhammed, *Kitabü't-Tevvâbîn*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.

İBN MÂCE, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid, el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce*, Dâru'l-Mârife, Beyrut, ts.

İBN MANZÛR, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, 1994.

İBN TEYMİYYE, Ahmed el-Harrânî, *Kitabü'l-Îman*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

....., *Mecmûü'l-Fetâvâ*, Riyad, 1997.

İBNÜ'L-ARABÎ, Ebu Bekr Muhammed b. Abdullâh, *Ahkâmül-Kur'an*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.

İBNÜ'L-ESÎR, Ebu's-Se'âde el-Mübarek b. Ebi'l-Kerem eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Dâru's-Sâdır, Beyrut, 1979.

İRFAN, Abdulhamid , "Cehmiyye", *DİA*, İstanbul, 2002.

İZUTSU, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Kevser Yay, Ankara, ts.

KARADENİZ, Osman, *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşam Ansiklopedisi*, MÜİFAV, İstanbul, 1997.

KARAMAN, Hayreddin-Çağrı, Mustafa-Dönmez, İbrahim Kâfi-Gümüş, Sadrettin, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*, Ankara, 2007.

KATTAN, Mennan, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, Müessetü'r-Risale, Beyrut, 1992.

KURTUBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

KUTUB, Seyyid, *Fî Zilâl'il-Kur'an*, İstanbul, 1991.

LALİKÂÎ, Ebu'l Kasım Hibetullah b. Hasan b. Mansur et-Taberî, *Şerhü Usûlü İtikâdü Ehli's-Sünne*, Dâru't-Tayyibe, Riyad, 1995.

MUKÂTİL b. Süleyman, *el-Vucûh ve'n-Nezâir*, (Haz. Ali Özek), İstanbul, 1993.

MUSTANSIR, Mir, çev. Murat Çiftkaya, *Kur'anî Kavramlar ve Terimler Sözlüğü*, İnkılâp Yay, 1996.

MÜSLİM b. Haccâc, *Sahihü Müslim*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1996.

NESÂÎ, Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâi*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1997.

NEVEVÎ, Ebi Zekeriya Yahya b. Şeref, *el-Mecmû Şerhü'l-Muhezzeb*, Beytü'l-Efkâr ed-Duveliyiye, Amman, 2005.

RÂĞİB el-İSFAHÂNÎ, Hüseyin b. Muhammed, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, Dimaşk, 1997.

RÂZÎ, Fahreddîn, *et-Tefsîrû'l-Kebîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994.

SÂ'DÎ, Abdurrahman b. Nasır, *Teysirü'l-Kerimi'r-Rahman*, Beyrut, 1997.

SÂBIK, Seyyid, *Fıkhü's-Sünne*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1998.

SÂBÛNÎ, Nureddin, *Mâtürîdiye Akâidi*, çev. Bekir Topaloğlu, DİB. Yay, Ankara, 1998.

SALİH b. Abdillah b. Humejd, *Mevsûatü Nazretu'n-Naim, Fi Mekârimi'l-Ahlâki'n-Nebi, Dârü'l-Vesîle, Cidde, 2004.*

SÜYÛTÎ, Celaluddin, *Câmiü's-Sağir, Dâr'ü Hidmâtü'l-Kur'an, Kahire, ts.*

....., *ed-Dürrü'l-Mensûr, Merkezü Hecr, Kahire, 2003.*

....., *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an, Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Baz, Riyad, 1996.*

ŞEHRİSTÂNÎ, Tacüddin Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal, Şeriketü Mustafa el-Halebî, Kahire, 1396.*

ŞENKÎTÎ, Muhammed el-Emîn b. Muhammed, *Advâü'l-Beyân, Kahire, 2006.*

ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethü'l-Kadîr, Dârü'l-Hayr, Beyrut, 1992.*

TABERÎ, Muhammed b. Cerîr, *Câmiü'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'an, Dârü'l-Kütübü'l-İlmeyye, Beyrut, 1992.*

TAFTAZÂNÎ, Mesud b. Ömer, *Şerhü'l-Makâsîd, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1989.*

TAHÂNEVÎ, Muhammed b. Ali, *Keşşâfü Istilâhâti'l-Funûn, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1989.*

TAHÂVÎ, Ebu'l-İz ed-Dımeşkî Ali b. Ali b. Muhammed, *Şerhü'l-Akîdetü't-Tahâviyye, Riyad, 1997.*

TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Serve, *Câmiü't-Tirmizî, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ts.*

WENSİNCK, A.J., *el-Mû'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadisi'n-Nebevî (Concordanse) Leiden, Ofset, İstanbul, 1986, VIII. 71-80.*

YAVUZ, Yusuf Şevki, "hidâyet", *DİA, İstanbul, 1998.*

YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Nşr, İstanbul, ts.

YEŞİLYURT, Temel, *Kur'an Işığında İnsanın Bireysel Sorumluluğu*, Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi, sayı: 10/1, Elazığ, 2005.

YILDIRIM, Suat, "Kur'an", *DİA*, Ankara, 2002.

YÜKSEL, Emrullah, *Kur'an-ı Kerim'de Hidâyet ve Dalâlet Anlayışı*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fak, Dergisi, S: VII, Erzurum, 1986.

ZEBÎDÎ, Muhibbuddin Ebi Feyz es-Seyyid Muhammed Murtaza, *Şerhü'l-Kâmûs el-Müsemma Tâcü'l-Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dârü'l-Fikr, ts.

ZEMAŞERÎ, Ebu'l Kasım Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâikü't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil*, Dârü İhyâü't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 2003.